

Voorzitter: Dolman

Tegenwoordig zijn 146 leden, te weten:

Aarts, Alders, Van Amelsvoort, Beckers-de Bruijn, Ter Beek, De Beer, Beinema, J.T. van den Berg, H.J. van den Bergh, Biesheuvel, Blauw, De Boer, Boers-Wijnberg, Bolkestein, De Boois, Borgman, Braams, Van der Burg, Buurmeijer, Van de Camp, Castricum, De Cloe, Dales, Dijkstal, Van Dis, Doelman-Pel, Dolman, Duyn, Eisma, Engwirda, Van Erp, Van Es, Esselink, Eversdijk, Franssen, Frinking, Frissen, Van Gelder, Gerritse, De Grave, Groenman, Gualthérie van Weezel, Van Heemskerck Pillis-Duvekot, Van der Heijden, Van der Hek, Hennekam, Herfkens, Hermans, De Hoop Scheffer, Hummel, Huys, Van Iersel, Janmaat-Abee, Jabaaij, Joekes, Jorritsma-Lebbink, Kamp, Keja, Koetje, De Kok, Knol, Kohnstamm, Kok, Kombrink, Korthals, Kosto, Kraaijeveld-Wouters, Krajenbrink, De Kwaadsteniet, Laning-Boersema, Lankhorst, Lansink, Leerling, De Leeuw, Van Leijenhorst, Leijnse, Lilipaly, Linschoten, Mateman, Meijer, Melkert, Van Mierlo, Moor, Moret-de Jong, Van Muiden, Müller-van Ast, Niessen, Van Nieuwenhoven, Nijhuis, Nijland, Van Noord, Nuis, Oomen-Ruijten, Paulis, Ploeg, Poppe, De Pree, Pronk, Reitsma, Rempt-Halmmans de Jongh, Van Rey, Rienks, Roethof, Roosen-van Pelt, Van der Sanden, Schaefer, Scherpenhuizen, Schoo, Schutte, Smits, Soutendijk-van Appeldoorn, Spieker, Stemerink, Stoffelen, Swildens, Tazelaar, Tegelaar-Boonacker, E.G. Terpstra, G.H. Terpstra, Tommel, Van Traa, Tuinstra, Den Uyl, Ter Veld, Veldhoen, Te Veldhuis, Vermeend,

Verspaget, De Visser, Van der Vlies, Van Vlijmen, Voorhoeve, Vos, Vreugdenhil, Vriens-Auerbach, B. de Vries, K.G. de Vries, Wallage, Weijers, Weisglas, Wiebenga, Wolffensperger, Wolters, Wöltgens, Worrell en Zijlstra,

en de heren Lubbers, minister-president, minister van Algemene Zaken, Van Dijk, minister van Binnenlandse Zaken, Van den Broek, minister van Buitenlandse Zaken, Korthals Altes, minister van Justitie, Deetman, minister van Onderwijs en Wetenschappen, Ruding, minister van Financiën, Van Eekelen, minister van Defensie, Nijpels, minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, mevrouw Smit-Kroes, minister van Verkeer en Waterstaat, de heren De Korte, vice-minister-president, minister van Economische Zaken, Braks, minister van Landbouw en Visserij, De Koning, minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Brinkman, minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Bukman, minister voor Ontwikkelingssamenwerking, mevrouw De Graaff-Nauta, staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, de heer Van der Linden, staatssecretaris van Buitenlandse zaken, mevrouw Korte-van Hemel, staatssecretaris van Justitie, mevrouw Ginjaar-Maas, staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, de heren Koning, staatssecretaris van Financiën, Van Houwelingen, staatssecretaris van Defensie, Brokx, staatssecretaris van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Evenhuis, staatssecretaris van Economische Zaken, Heerma, staatssecretaris van Economische Zaken, De Graaf, staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, en Dees, staatsse-

cretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Schartman, wegens werkzaamheden elders, de hele week;

Hermes, wegens ziekte, de hele week;

Nypels, wegens verblijf buitenslands, de hele week;

Haas-Berger, wegens ziekte.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **Voorzitter**: Ingekomen is een brief van de minister-president, minister van Algemene Zaken, ten geleide van een aantal afschriften van Koninklijke besluiten inzake benoemingen en ontslagen van ministers en staatssecretarissen.

Ik stel voor, deze stukken voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Door hun beëdiging als minister, respectievelijk staatssecretaris maken G.J.M. Braks te St. Michielsgestel, L.C. Brinkman te Leiden, H. van den Broek te Velp, G.Ph. Brokx te Teteringen, D.J.D. Dees te Breda, W.J. Deetman te Gouda, C.P. van Dijk te Rotterdam, W.F. van Eekelen te 's-Gravenhage, A.J. Evenhuis te Meppel, N.J. Ginjaar-Maas te Rijswijk (Z-H), L. de Graaf te Naarden, J. van Houwelingen te Putten, H.E. Koning te Rotterdam, J. de Koning te Voorshoten, R.W. de Korte te Wasse-

Voorzitter

naar, V.N.M. Korte-van Hemel te Bussum, P.R.H.M. van der Linden te Nuth, R.F.M. Lubbers te Rotterdam, E.H.T.M. Nijpels te Bergen op Zoom, H.O.C.R. Ruding te Wassenaar en N. Smit-Kroes te Wassenaar geen deel meer uit van de Kamer.

Hiervan is mededeling gedaan aan de Voorzitter van het Centraal Stembureau en aan de minister van Binnenlandse Zaken.

Ik stel voor, dit bericht voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik geef het woord aan de voorzitter van de commissie voor het onderzoek van de geloofs-brieven.

De heer **Van der Sanden**, voorzitter van de commissie: Mijnheer de Voorzitter! De commissie voor het onderzoek van de geloofsbrieven heeft de eer te rapporteren, dat zij, na onderzoek van de in haar handen gestelde stukken, eenparig tot de conclusie is gekomen dat: P.J. Biesheuvel te 's-Gravenhage, H.A. Boers-Wijnberg te Tilburg, H.F. Dijkstal te Wassenaar, L.J.J. Duyn te Middenbeemster, A.A.M.E. van Erp te Best, A.H. Esselink te Dalfsen, S. van Heemskerck Pillis-Duvekot te 's-Gravenhage, H. Janmaat-Abee te Nieuwe Pekela, A. Jorritsma-Lebbink te Bolsward, M.M.H. Kamp te Vianen, G.W. Keja te Landsmeer, H. Koetje te Amsterdam, A.C.H.M. de Kok te Abcoude, W. de Kwaadsteniet te Rotterdam, C.E. Moret-de Jong te Wassenaar, G. van Muiden te Leersum, G.B. Nijhuis te Noordwijkerhout, A.W. Paulis te Melick, J. Reitsma te Emmeloord, N. Rempt-Halmmans de Jongh te Wassenaar en M. Smits te 's-Gravenhage terecht benoemd zijn verklaard tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

De commissie heeft derhalve de eer voor te stellen hen als lid der Kamer toe te laten, nadat zij de voorgeschreven eden (verklaring en beloften) zullen hebben afgelegd. De commissie verzoekt U, het volledige rapport in de Handelingen op te nemen.

De **Voorzitter**: Ik dank de commissie voor haar verslag en stel voor, dienovereenkomstig te besluiten.

Daartoe wordt besloten.

[Het rapport is opgenomen aan het eind van deze weekeditie.]¹

De **Voorzitter**: De benoemden zijn in het gebouw van de Kamer aanwezig om de voorgeschreven eden dan wel verklaring en beloften af te leggen.

Ik verzoek de heer griffier hen binnen te leiden.

Nadat zij door de griffier zijn binnengeleid, leggen de leden Biesheuvel, Boers-Wijnberg, Duyn, Esselink, Janmaat-Abee, Kamp, Keja, Koetje, De Kok, De Kwaadsteniet, Moret-de Jong, Van Muiden, Nijhuis, Paulis, Reitsma en Smits in handen van de Voorzitter de bij artikel 60 der Grondwet en artikel 47 van het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden voorgeschreven eden af,

terwijl de leden Dijkstal, Van Erp, Van Heemskerck Pillis-Duvekot, Jorritsma-Lebbink en Rempt-Halmmans de Jongh de verklaring en beloften, voorgeschreven bij artikel 60 der Grondwet en artikel 47 van het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden, afleggen.

De **Voorzitter**: Ik wens u geluk met uw benoeming en verzoek u, al dan niet wederom, in ons midden plaats te nemen.

De overige ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik ook voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

[De lijst is opgenomen aan het eind van deze weekeditie.]²

Regeling van werkzaamheden

De **Voorzitter**: Mag ik aannemen, dat de Kamer de benoeming van de 6de ondervoorzitter der Kamer niet aan zich wenst te houden? Dan benoem ik als zodanig het lid De Beer. De heer Van Dis benoem ik als plaatsvervanger van het lid Joekes en de heer Franssen als plaatsvervanger van het lid De Beer.

Met ingang van 9 juli j.l. heeft de fractie van de VVD de heer J.J.C. Voorhoeve tot haar voorzitter gekozen.

Met ingang van 14 juli j.l. heeft de fractie van het CDA de heer B. de Vries tot haar voorzitter gekozen.

Met ingang van 21 juli j.l. heeft de fractie van de PvdA de heer W. Kok tot haar voorzitter gekozen.

Ik stel voor, deze berichten voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de termijnstukken 19 539, 19 540, 19 565 en 19 566, nr. 1, alsook de stukken 19 451 en 19 474 voor kennisgeving aan te nemen.

Ik stel verder voor, morgen bij de aanvang van de vergadering te beslissen over het ontslag van een plaatsvervangend griffier (19 595).

Overeenkomstig de voorstellen van de Voorzitter wordt besloten.

Aan de orde is het afleggen van de **Regeringsverklaring**.

□

Minister **Lubbers**: Mijnheer de Voorzitter! Bij het begin van deze verklaring hecht ik eraan om mijn dankbaarheid tot uiting te brengen jegens die collega's ministers en staatssecretarissen die thans geen deel meer uitmaken van het kabinet. Zij hebben de zware taak waar het vorige kabinet voor stond, mede helpen uitvoeren. Wat zij in 's lands belang deden, was niet gering. Ik zal hen missen bij onze hernieuwde inspanningen.

Formatie

Gelet op de uitslag van de verkiezingen lag het in de rede, de coalitie tussen CDA en VVD voort te zetten. De adviezen van de fractievoorzitters aan de Koningin gaven daar ook in grote meerderheid blijk van. Toch weken de adviezen die werden uitgebracht, onderling af met betrekking tot de onmiddellijke aanwijzing van een formateur. De adviezen van CDA en VVD waren, wat betreft de tweede voorkeur,

Minister-president Lubbers spreekt de regeringsverklaring uit

gelijkluidend en wezen in de richting van de aanwijzing van een informateur. Men kan aannemen dat deze keus werd gemaakt vanwege de programmatische knelpunten, die zich met name in het immateriële vlak in de voorafgaande kabinetsperiode voordeden en die het wenselijk maakten eerst vast te stellen of deze voldoende overbrugbaar waren om op verantwoorde basis tot de vorming van een parlementair kabinet — in dit geval een kabinet, steunend op CDA en VVD — te komen.

De werkzaamheden van de optredende informateur hebben vervolgens geleid tot een regeerakkoord waarin beide coalitiepartners zich kunnen herkennen. Hier past vooral dank aan de heer De Koning; dank ook voor zijn gelukkig evenwicht van geduld en voortvarendheid. De formatie in strikte zin, waarvoor ik op 11 juli j.l. opdracht van de Koningin kreeg en die vandaag tot het optreden in deze Kamer van dit kabinet heeft geleid, kon daarna kort zijn.

Het kabinet is mede als gevolg van de tijdens de informatie en formatie gevolgde procedure met recht als een parlementair kabinet te kenschetsen. De werkwijze van de fracties waarop het kabinet in eerste aanleg steunt, een belangrijke rol vervulden heeft daartoe niet weinig

bijgedragen. Daaraan voeg ik graag het volgende toe.

Vooral de moeilijke omstandigheden op sociaal-economisch en financieel gebied maken het nodig dat ieder kabinet van welke samenstelling ook, van den beginne af duidelijk maakt welk beleid met welke doeleinden van dat kabinet mag worden verwacht. Dat is ook een gebiedende voorwaarde, opdat het debat met de Kamer in de komende dagen zinvol zal worden gevoerd. Een heldere positiekeuze is een eerste voorwaarde voor het democratische debat. Zo ligt aan dit kabinet een regeerakkoord ten grondslag waarin de doeleinden van het regeringsbeleid duidelijk zijn aangegeven. Maar de discussie met de Staten-Generaal, de dialoog met de lagere overheden — provincies en gemeenten — alsmede met de sociale partners en andere gesprekspartners uit de samenleving, zal van invloed zijn op de uitvoering van het regeerakkoord.

Mijnheer de Voorzitter! Het regeerakkoord is een akkoord tussen coalitiepartners en het kan dus slechts veranderd worden bij overeenstemming tussen de coalitiegenoten; veranderd als argumenten, ook van buiten de coalitie, vanuit de Kamer als geheel, daar overtuigend aanleiding toe geven. Dit kan ook het geval zijn bij sterk veranderde omstandigheden.

Wat nu echter telt, is dat het regeerakkoord helderheid verschaft over het voorgenomen beleid. Er worden daarin concrete politieke keuzes gedaan en juist in hun onderlinge samenhang geven de in het regeerakkoord vervatte afspraken duidelijk sturing.

Uitgaande van deze positiekeuze wil het kabinet uitdrukkelijk gemeen overleg voeren met de volksvertegenwoordiging als geheel en wil het zijn oor te luisteren leggen in de samenleving als geheel, juist omdat de regering het geheel moet dienen en dienend leiding moet geven.

Bij de samenstelling van het kabinet dat nu gerealiseerd is, valt het op dat het aantal staatssecretarissen verminderd is. De reden daarvoor is naast de versoering van de overheid — ook aan de top! — dat door te grote versnippering van taken over bewindspersonen de doeltreffendheid van, en de samenhang in het beleid niet wordt gediend.

Financieel en sociaal-economisch beleid

Het nieuwe kabinet dat zich thans aan het parlement presenteert, wil zich rekenschap geven van de overgangsfase waarin ons land in sociaal-economische zin verkeert. Enerzijds treedt het op na de noodsituatie die in het begin van de jaren '80 werd aangetroffen en die de afgelopen kabinetsperiode tot ingrijpend beleid dwong. Anderzijds, en meer naar de toekomst kijkend, ziet dit kabinet zich geplaatst voor nieuwe uitdagingen van een samenleving die zich moet voorbereiden op de jaren '90, een samenleving die zich daarvoor klaar moet maken, daar naar toe moet groeien.

De noodsituatie van vier jaar geleden is gelukkig overwonnen. De sfeer van pessimisme en neerslachtigheid is verdrongen door een besef van meer vertrouwen in de toekomst. Toch zijn wij er nog lang niet, noch met de werkloosheid noch met het tekort van de overheid.

Zeker, het jaarlijks tekort van de overheid werd teruggedrongen, maar inmiddels worden wij nu getroffen door een felle terugval in de aardgasbaten die veel ernstiger is dan voorzien kon worden: een daling in 1987 van ten minste ruim 12 miljard — dat is meer dan 800 gulden per Nederlander — ofwel ca. 3% van het nationaal inkomen of ca. 8% van de totale inkomsten van het Rijk. Het

gaat hierbij geenszins om een incidenteel probleem; ook na 1987 zullen de gasbaten voor het rijk aanzienlijk minder zijn dan de laatste jaren.

De snel stijgende gasbaten in de jaren '70 — we kijken een ogenblik terug — en beginjaren '80 maakten het de overheid toen mogelijk om haar uitgaven sterk te laten toenemen. Nu deze gasbaten op een aanzienlijk lager peil zijn gekomen, is het nodig ook bij de uitgaven de weg terug af te leggen, dat wil zeggen het niveau van de collectieve uitgaven terug te brengen tot wat blijvend, zonder die hoge aardgasbaten, nog te financieren is uit de overheidsinkomsten.

Dit betekent nu doorgaan met een versobering in het uitgavenbeleid. Niet met de botte bijl, wel systematisch en consequent om de lasten niet almaar op de toekomst af te wentelen. Daar de forse daling van de gasbaten op kasbasis is geconcentreerd in 1987 is het onvermijdelijk dat het tekort van het rijk in dat jaar iets stijgt. Deze stijging zal echter zodanig worden beperkt dat het niveau van 8% niet zal worden overschreden. In de jaren daarna zal de weg terug naar ten hoogste 7%, 6% en ten slotte 5,25% van ons nationaal inkomen in 1990 worden afgelegd.

Dit zal een strak financieel beleid vergen. In overeenstemming daarmee zullen ombuigingen en beleidsintensiveringen zoals die zijn aangegeven in het regeerakkoord over de jaren worden gespreid. Wat dit precies voor 1987 betekent, wordt u op Prinsjesdag voorgelegd. In de miljoenennota zal dan ook nader worden ingegaan op de meerjarige budgettaire gevolgen van het regeerakkoord.

Wij zijn er nog lang niet; dat geldt ook in het bijzonder voor de hoofd-doelstelling van het beleid, de vermindering van de werkloosheid. Zeker, het is de laatste jaren niet slecht gegaan met de bestrijding van de werkloosheid. Nadat de stijging tot stilstand gebracht was, heeft zich langzaam maar zeker de daling ingezet; inderdaad ruim 100.000 mensen per jaar meer aan het werk of actief in daarop gerichte scholing. Toch is er nog steeds een geregistreerde werkloosheid van 700.000. Hoe nu verder?

Allereerst: voortgaande arbeidskostenmatiging. Werk boven inkomen. Dat moet het blijvend

fundament zijn voor een beleid gericht op inschakeling in werk voor een ieder die dat wil. Als men werkgelegenheid en emancipatie serieus neemt kan men niet anders doen. Arbeidskostenmatiging betekent in deze situatie in beginsel volstaan met behoud van koopkracht. Deze doelstelling, bezien over de kabinetsperiode als geheel, is dan ook in het regeerakkoord en door ons gekozen. De collectieve sector (overheid, gesubsidiëerde sector en sociale zekerheid) geven daartoe het voorbeeld. Hopelijk zullen werknemers en werkgevers in de marktsector dit in hun verantwoordelijkheid ook zoveel mogelijk in praktijk brengen.

Dan de verdeling van het werk. Wanneer de omvang van de algemene arbeidsduurverkorting, in en buiten de collectieve sector, beperkt zou zijn, is een forse aanvulling met andere vormen zoals meer deeltijdbanen, meer ploegdiensten en dergelijke des te noodzakelijker. Kijkt men naar de ontwikkeling van het karakter van de werkloosheid, dan blijkt dat het steeds meer gaat om het toerusten van de mens voor het werk, goed toerusten door scholing, door vorming en bijscholing. In feite gaat het dan toch weer om de mogelijkheid tot ontplooiing voor iedereen; niet in theorie maar in praktijk.

Analyseert men de werkloosheidsstatistiek dan valt op het grote aantal langdurig werklozen, de jongeren met de afgebroken opleiding en de minderheden. Ja, soms ziet men zelfs dat in bepaalde streken — denk bijvoorbeeld aan Noord-Holland — of in sommige beroepen, herstel van de economie, herstel ook van de vraag naar arbeid, toch gepaard gaat met een zeer taaie hoge werkloosheid.

Wat leert ons dit? Dit leert ons dat wij de werkloze mensen als het ware op moeten gaan zoeken. Wij moeten er geen genoegen mee nemen dat zovelen aan de kant blijven staan. Wij moeten de mens opzoeken om hem of haar kansen te geven, om hem of haar voor werk toe te rusten.

Daarom zullen scholing, vorming en werkervaring de sleutelwoorden zijn voor de komende jaren. Sleutelwoorden om de integratie, het meedoen en zo ook het meetellen te bevorderen van hen die nu aan de kant staan; sleutelwoorden ook om de samenleving als geheel toe te rusten voor de nieuwe kennismaat-

schappij voor de negentiger jaren. Dit is de rode draad die wij tegenkomen van leerlingstelsel tot volwasseneneducatie; een deftig woord voor een praktijk die bitterhard nodig is.

Ja, wij moeten de werkloze mens als het ware opzoeken, het niet op zijn beloop laten. Naast de scholingsprogramma's die van vitaal belang zijn voor het verbeteren van de kansen op de arbeidsmarkt noem ik twee groepen van maatregelen.

In de eerste plaats noem ik het stimuleren van werkgevers om langdurig werklozen in dienst te nemen door tijdelijke vrijstelling van premies en een tegemoetkoming in de kosten van scholing en begeleiding. In de tweede plaats noem ik het jeugdwerkgarantieplan waarvan de hoofdlijnen zullen worden uitgewerkt in nauw overleg met de sociale partners en de gemeenten. Een nieuw element daarin is dat een inkomensvoorziening voor jongeren niet langer via een uitkering loopt maar via een garantie van een arbeids- of leerplaats.

Er moet niet alleen werk komen voor de bijna 250.000 mannen en vrouwen waarmee in de komende vier jaar het aanbod op de arbeidsmarkt groeit. De regering wil ook het hare doen om in die periode het aantal werklozen, dat thans ca. 700.000 bedraagt, met ten minste 200.000 te verminderen. Dat is de doelstelling die kabinet en Stichting van de Arbeid in het akkoord van 2 mei 1986 voor hun rekening hebben genomen.

Een belangrijke voorwaarde om dat doel te bereiken is het voortzetten van een gematigde en gedifferentieerde ontwikkeling van de lonen, voorzover mogelijk in combinatie met arbeidsduurverkorting en herverdeling van arbeid. De eerste verantwoordelijkheid ligt bij werknemers en werkgevers. De regering streeft naar een convenant, een afspraak, met de sociale partners. De bedoeling daarvan is vooral om de gespreide verantwoordelijkheid — van de overheid, werkgevers en werknemers — tot uitdrukking te brengen in een onderlinge afstemming van de hoofdlijnen van het beleid, gericht op bestrijding van werkloosheid en de groei van werkgelegenheid.

Gezien het zich wijzigende karakter van die inspanningen tot vermindering van de werkloosheid zal de gezamenlijke, elkaar aanvullende inspanning van overheid en sociale partners steeds beter zichtbaar

moeten worden; zichtbaar in een erg concrete praktijk. Dat betekent decentralisatie, een gespreide verantwoordelijkheid. In lijn daarmee zal in de komende kabinetsperiode een wetsvoorstel worden ingediend, waarmee wordt beoogd het arbeidsvoorzieningsapparaat onder tripartiet bestuur — dus werknemers, werkgevers en overheid — te plaatsen.

In dezelfde lijn wil de regering aansturen op een principe-overeenkomst met de sociale partners inzake de overdracht van werknemersverzekeringen.

Groei in werkgelegenheid en verdere vermindering van te hoge jaarlijkse tekorten van het Rijk zullen alleen op aanvaardbare wijze tot stand kunnen komen met voldoende economische groei. De regering zal zich dan ook met alle kracht inzetten om een gunstig klimaat voor de marktsector te bevorderen. Belangrijke aanknopingspunten voor bevordering van de economische groei zijn kostenmating, investeringgroei, scholing, technologische vernieuwing en deregulering. Om economische groei te bevorderen zijn een generieke aanpak en eenvoud belangrijke uitgangspunten.

Het tenminste stabiliseren, gelijk houden, van de collectieve lasten is een wezenlijke pijler in het regeringsbeleid gericht op economische groei. Het gaat hierbij zowel om de lasten voor het bedrijfsleven als die voor de burgers. De zogenoemde wig — dat is de afstand tussen loonkosten in hun totaliteit en netto loon dat daarvan overblijft — moet worden verkleind. Daarbij gaat het om zowel belastingen als premies. Hoewel de marges nu nog smal zijn, zal bezien moeten worden in hoeverre het tot verlaging van belastingen en premies kan komen.

Hier zijn onmiskenbare samenhangen met de mate waarin het op groei en werkgelegenheid gerichte beleid slaagt. Naarmate dat succesvoller is, neemt immers het draagvlak van belastingen en premies toe en daarmee de mogelijkheid de "wig" te verkleinen, wat zelf economische groei en werkgelegenheid weer kan bevorderen.

Een tweede samenhang betreft die met de per 1 januari 1988 te realiseren vereenvoudiging van de belasting- en premieheffing in aansluiting op de voorstellen van de commissie-Oort. Hieraan kan weer gerelateerd worden de draagvlakverbreding bij belastingen en premies.

Ook de naderende vergrijzing vraagt erom deze vraagstukken nu ter hand te nemen.

Ten slotte is er de samenhang met het beleid ter zake van misbruik en fraude. Voor het eerst zijn in verband hiermee in het regeerakkoord taakstellende bedragen opgenomen, zowel voor de belasting als voor de sociale zekerheidsregelingen. Na de duidelijke vooruitgang die in de afgelopen kabinetsperiode al is bereikt bij de bestrijding van fraude, misbruik en oneigenlijk gebruik in de sfeer van belastingen en sociale premies, zal het beleid dus met kracht worden voortgezet, zonedig ook door zogenoemde reparatiewetgeving. Controle, opsporing en sancties, en ook een doelmatige administratie en organisatie, zullen verder worden ontwikkeld.

Zo zullen meer groei, minder werkloosheid en minder fraude ertoe kunnen gaan bijdragen dat van een verdiende gulden weer iets meer overgehouden wordt.

In de mate waarin ruimte ontstaat voor een positieve koopkrachtontwikkeling, zal het beter mogelijk zijn eenmalige uitkeringen en inkomengebonden subsidies te verminderen. Op die wijze kunnen zowel op het gebied van de totale collectieve lastendruk als op het terrein van de marginale druk in de micro-sfeer, dus voor de burger zelf, voor zijn salarisstrook, verbeteringen worden geboekt. Hoe beperkt de mogelijkheden om tot verbetering te komen ook zullen zijn, dit alles is toch van belang. Dat burgers zoveel mogelijk de prijs betalen voor diensten die zij genieten, is niet alleen een budgettair belang. Daarenboven dreigen inkomengebonden subsidies, met al de goede effecten die er op zichzelf aan verbonden zijn, in hun gezamenlijkheid soms het ontwijken van belastingen en premies te versterken, en in andere gevallen weer versterking in achterstandssituaties tot gevolg te hebben.

Een op groei gericht beleid betekent ook dat wij thans niet zonder de WIR, de investeringspremie dus, kunnen. De positie van het bedrijfsleven en het nog steeds te lage niveau van investeringen nopen ertoe om, ondanks het zeer hoge financieringstekort, de WIR nu te handhaven.

Benutting van nieuwe technische mogelijkheden is een van de allerbelangrijkste factoren, die onze groei bepalen. Het technologiebeleid

krijgt daarom inhoudelijk en organisatorisch een nieuwe impuls.

Noodzakelijke bundeling van krachten kan worden bereikt door de praktische uitvoering van de aanbevelingen in handen te leggen van een instituut, dat onder verantwoordelijkheid van de minister van Economische Zaken, op enige afstand van de overheid zal opereren. Verder verwijs ik hier naar het regeerakkoord.

Versnelling van de economische groei zal in belangrijke mate gedragen moeten worden door onze industrie. Daartoe zal de samenhang, effectiviteit en objectiviteit van het herindustrialisatiebeleid worden versterkt. Wat het aandachtsgebiedenbeleid betreft, zullen uitsluitend nog financiële stimulansen worden gegeven in het kader van duidelijke doelstellingen en criteria. Projectvoorstellen van ondernemingen voor stimulering binnen deze programma's zullen door externe deskundigen worden beoordeeld. Bevordering van de samenwerking tussen de wetenschappelijke infrastructuur en het bedrijfsleven zal bijzondere aandacht krijgen. Buiten het kader van de programma's zal geen ondersteuning van individuele projecten plaatsvinden.

Als bron van zelfstandig ondernemerschap en nieuwe initiatieven kent de regering grote waarde toe aan een gezond midden- en kleinbedrijf. De regering zal een samenhangend beleid voeren gericht op een goede toekomst van het midden- en kleinbedrijf en van de zelfstandige in het bijzonder. In relatie daarmee zullen, naast generieke maatregelen, met name voor het midden- en kleinbedrijf specifieke maatregelen nodig blijven. De hiervoor in aanmerking komende financiële en fiscale regelingen zullen vereenvoudigd en doelmatiger worden gemaakt.

Een voorspoedige exportontwikkeling blijft voor ons land van vitaal belang. Naast het exportbevorderingsbeleid is het geboden dat het Nederlandse bedrijfsleven in staat wordt gesteld op de internationale markten in een zo open mogelijk concurrentie te treden. Dat noopt onder meer tot een nadere evaluatie van de faciliteiten voor met name de Nederlandse kapitaalgoederen-industrie. Voor het overige zal de zakelijke benadering van het exportkredietverzekeringsbeleid worden voortgezet. Ter beperking van de grote budgettaire risico's zal een strikt accepta-

tiebeleid worden gevoerd op basis van verzekeringstechnische uitgangspunten.

Het belang van Amsterdam als financieel centrum zal gediend worden met een wettelijke regeling inzake de bestrijding van het misbruik maken van voorwetenschap bij effectentransacties.

Meer in het algemeen blijft het economisch structuur beleid van grote betekenis. Dit geldt ook voor het regionaal sociaal-economisch en het energiebeleid. De regionale ontwikkeling wordt het best gediend met een voortgezet herstel van de nationale economie als geheel.

Daarenboven blijft de nota regionaal sociaal-economisch beleid 1986 tot 1990 als uitgangspunt gehandhaafd.

Bij het energiebeleid gaat het om de lange termijn. Daarom wordt ook nu bij tijdelijk lagere energieprijzen voortgegaan met energiebesparing, diversificatie en de ontwikkeling van eigen energiebronnen.

Als gevolg van het kernongeval te Tsjernobyl is de besluitvorming over uitbreiding van het nucleair vermogen opgeschort totdat een grondige analyse en evaluatie van dit ongeval heeft plaatsgevonden. In afwachting van een nader besluit over kernenergie zal de elektriciteitssector dit najaar naar verwachting besluiten nemen over een noodzakelijk additioneel vermogen. In het bijzonder komt kolenvermogen daarvoor in aanmerking.

Mijnheer de Voorzitter! Overziet men het regeerakkoord en het daarop te enten sociaal-economisch beleid als geheel, dan valt op hoezeer de overheid haar inspanningen moet hergroeperen en hoezeer zij met de samenleving samen moet werken, goed taxerend wie wat moet doen. Enerzijds verandert de rol van de overheid in onze samenleving omdat mensen zelfstandiger worden, meer verantwoordelijk willen en kunnen zijn voor zichzelf en voor anderen. Dat is de vrucht van de voortgezette democratisering en emancipatie van de jaren '60 die kan leiden tot een meer verantwoordelijke en meer volwassen samenleving; toegerust voor de nieuwe uitdagingen van onze tijd.

Aan de andere kant moeten juist nu burgers die aan de kant dreigen te blijven staan, heel concreet en persoonlijk benaderd worden om hen uit hun isolement te halen. Dat kan de regering zelf natuurlijk niet aan, maar wel moeten structuren

Minister-president Lubbers

bevorderd worden, die dit resultaat kunnen opleveren. In dat kader sprak ik reeds over de werkloosheidsaanpak samen met de sociale partners. Maar in feite geldt dat evenzeer voor de gemeenten die verantwoordelijk zijn voor de uitvoering en toepassing van de sociale voorzieningen. Ligt het accent wellicht toch nog teveel op de zogenaamde loketfunctie? Ook van de uitvoerders van de regelingen in medebewind mag worden verlangd, het beleid zo veel mogelijk te richten op terugkeer in de arbeid. Burgers moeten in staat worden gesteld zelfstandig in hun bestaan te voorzien.

Niet iedereen zal individueel benaderd kunnen worden. Dat hoeft ook niet, maar een samenleving die economisch weer groeit en toch steeds meer burgers kent die geheel of gedeeltelijk van bijstand leven, is niet gezond. Om dit te overwinnen is toch weer een gerichte sociale inspanning nodig. Daarom als overheid terugtreden waar mogelijk, maar ook intreden waar nodig.

Een soortgelijke verduidelijking, mijnheer de Voorzitter, is nodig bij de analyse van de collectieve uitgaven. Enerzijds past in een geëmancipeerde en op economische groei georiënteerde samenleving geen collectieve sector die liefst 2/3 van de besteding van het totaal nationaal inkomen beslaat. Ook in dit opzicht moet de overheid terug. Daarover

kan toch eigenlijk geen misverstand bestaan. Anderzijds kunnen wij nu nog niet zonder aanzienlijke, te aanzienlijke, inkomensoverdrachten aan burgers en bedrijven. Dat totaal aan inkomensoverdrachten aan burgers is te hoog. Maar dat hangt natuurlijk ook nauw samen met de grote werkloosheid. Het is sociaal niet aanvaardbaar wanneer zoveel mensen uitgeschakeld zijn. Het is echter financieel, gelet op de collectieve lastendruk, ook niet vol te houden. Sociaal en financieel beleid raken elkaar zo in een beleid met het volle accent op herinschakeling van werklozen en arbeidsongeschikten. Een ieder zal zich in moeten zetten een vak te leren, maar daar ook de kans voor moeten krijgen. Een ieder zal zich in moeten stellen op het aanvaarden van een baan die niet altijd de eerste keus is maar daar ook de kans voor moeten krijgen.

Dat betekent kansen bieden en kansen benutten zodat meer mensen mee kunnen doen en werk hebben en minder mensen op inkomensoverdrachten aangewezen zullen zijn. Dat wordt in feite voor de komende vier jaar het taai gevecht.

Voor ondernemingen luidt de boodschap niet anders. Zij mogen natuurlijk van de overheid vergen dat er een bestuurlijk klimaat is, qua regels en qua financiële lasten, dat het starten, uitbreiden, risico's nemen niet ontmoedigt. Zij kunnen

evenwel niet eisen dat de overheid massaal geld bij mensen weg blijft halen om het bij anderen uit te delen. Als de bedrijven zelf samen met de werknemers erin slagen de loonkosten te matigen, de kwaliteit van de arbeid op te krikken, de benutting van de kapitaalgoederen te intensiveren, beloningsverhoudingen meer af te stemmen op schaarste en kwaliteit, de zin voor vernieuwing te stimuleren, dan gaan we een betere toekomst tegemoet. De ervaringen daarmee van de laatste jaren zijn bemoedigend. Tal van bedrijven laten zien dat dat zeer wel mogelijk is zonder hulp van de overheid.

Juist deze kwalitatieve wijzigingen zullen ons moeten brengen tot een goede uitgangspositie voor de jaren '90. De jaren '90 die getekend zullen worden — we zien het al — door voortgaande technologische vernieuwingen met evenzoveel uitdagingen voor ons onderwijsbestel en het technologiebeleid.

Onze samenleving krijgt een ander gezicht ook door de toenemende informatica. De wijze waarop wij hierop zullen reageren zal mede beslissend zijn voor de kansen op een groeiende werkgelegenheid voor een nog steeds groeiende beroepsbevolking.

De groeikracht in onze samenleving bevorderen door inschakeling van allen. Wij hebben haast; haast omdat het niet aanvaardbaar is wanneer zovelen langs de kant moeten blijven staan. Haast ook vanwege de financiële positie van het rijk, die benard blijft. Ook bij een geleidelijke verkleining van het tekort van het rijk, zoals voorzien in het regeerakkoord, zullen de staatschuld en rentelasten als percentage van het nationaal inkomen nog verder stijgen. Daarom moet aan het uitgezette pad met betrekking tot de jaarlijkse tekorten van het rijk beslist de hand worden gehouden. Dat betekent concreet aanvullende maatregelen zodra zich tegenvallers aftekenen. Deze strengheid is ook nodig omdat de vergrijzing ons land voor een pittige opgave gaat stellen. Dit is overigens niet alleen een kwestie van herschikking van middelen en voorzieningen. Nieuwe solidariteitsverhoudingen dienen zich aan. Veelal van een ander niveau en vooral ook van een andere vormgeving dan die we gewend waren; minder collectief georganiseerd, meer gevarieerde vormen, passend

bij verschillen in verlangens en behoeften van individuen en groepen.

Inderdaad, wij bevinden ons in een overgangsfase. Als overheid deels terugtrekken en deels aanvallen. Daarom doorgaan met afstoten van taken, en met dereguleren, vereenvoudigen en meer globale wetgeving, passend bij een geëmancipeerde maatschappij die geleerd heeft dat meer wetgeving niet altijd tot kwaliteitsverhoging van de samenleving leidt.

Tegelijk wel daar optreden waar er achterstanden zijn; ons goed realiseren dat wie het goed heeft, wie om zo te zeggen "in het licht leeft", al te gemakkelijk achterstandsposities van anderen — meer in het duister — over het hoofd ziet. Dit beeld, vrij naar Bertold Brecht, heeft ook vandaag nog zijn betekenis. Dit optreden waar er achterstanden zijn, zal, naast het terugtrekken van de overheid, het accentueren van de gespreide verantwoordelijkheid, ook het gezicht van de overheid en de politiek moeten bepalen. Daarom, het is een voorbeeld, doorgaan met het emancipatiebeleid. Dit betekent ook daadwerkelijk ruimte geven aan de menselijke ontplooiing van ieder. Indien ook een brede wet gelijke behandeling, zich richtend tegen discriminatie op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, burgerlijke staat en seksuele geaardheid. Dat betekent ook doorvoeren de reeds door het vorige kabinet aangekondigde uitbreidingen van de strafbepalingen met betrekking tot de discriminatie. Schrappen uit de wetgeving van discriminerende bepalingen op grond van geslacht en burgerlijke staat. Realiseren het eerder aangekondigde wetsvoorstel van herziening van de bestaande wetgeving inzake gelijke behandeling van mannen en vrouwen bij de arbeid; ook in de pensioenregeling gelijke behandeling verwezenlijken. Speciale aandacht besteden aan de economische zelfstandigheid van vrouwen door bevordering van deelname aan het arbeidsproces en het vergemakkelijken van herintredens. Ja, zo een integraal beleid ontwikkelen om de jongere generatie als geheel voor te bereiden op een zelfstandig bestaan in de jaren '90.

Volkshuisvesting

Het gebied van de volkshuisvesting zal de komende regeringsperiode

gekenmerkt worden door een mengeling van voortzetting van beleid en aanpassing aan zich wijzigende omstandigheden. De voortzetting van het beleid wordt vooral gekenmerkt door de prioriteit van de huisvesting van de lagere inkomensgroepen en van de stads- en dorpsvernieuwing. De aanpassing wordt gemarkeerd door minder nieuwbouw en meer aandacht voor de bestaande woningvoorraad.

De in het regeerakkoord voorziene ombuigingen zullen voor ruim 1 miljard worden ingevuld door een stapsgewijze verlaging van het aantal nieuw te bouwen woningen in de sociale huursector tot 30.000 in 1990. Een geleidelijk dalende nieuwbouwbehoefte maakt deze stap verantwoord.

Een werkgroep zal een studie verrichten naar de mogelijkheden om subsidies te beperken, waarbij ook mogelijke consequenties van de voorziene rentedaling en van de verbeterde economische situatie zullen worden betrokken. Tegelijkertijd zal de aandacht voor de instandhouding en verbetering van de woningvoorraad dus worden vergroot. Voorstellen terzake zullen in het Meerjarenplan Woningbouw 1987-1991 nader worden uitgewerkt, mede inhoudend een uitbreiding van het verbeteringsprogramma voor naoorlogse woningen. De bijdragen voor het stadsvernieuwingfonds blijven ongewijzigd. De subsidiering van warmte-isolatievoorzieningen wordt in volume beperkt. Het woningverbeteringssysteem wordt vereenvoudigd door het toekennen van bijdragen ineens voor zowel voor- als naoorlogse woningen. De trendmatige huurstijging wordt, naast de in voorgaande jaren gebruikelijke factoren, mede gerelateerd aan de jaarlijkse koopkrachtontwikkeling. Zoals gebruikelijk zal jaarlijks in de huurbrief het huurstijgingspercentage worden ingevuld. De huurharmonisatie wordt voortgezet. De huurprijzen worden geliberaliseerd, voor zover uitgaande boven een op de individuele huursubsidiegrens afgestemd puntenaantal van het woningwaarderingssysteem. De ontwerp-huisvestingswet zal spoedig worden ingediend. Een spoedige totstandkoming van het Intergemeentelijk Risicofonds zal worden bevorderd.

In de bouw als geheel zal er, ook als er naar behoefte gebouwd wordt, het nodige werk aan de winkel

blijven. Overheid en sociale partners zullen dus ook hier een gezamenlijke inspanning moeten leveren om voldoende instroom van goed opgeleide bouwvakkers te verzekeren en om het werklozenbestand bij te scholen.

Milieubeheer

Bij een voortgaande verbetering van de kwaliteit van het milieu zal de strijd tegen onder meer de verzuring, geluidhinder en de bodemverontreiniging met kracht worden voortgezet. Voor de bodemsanering is daartoe extra geld uitgetrokken. Daarnaast zal het preventieve beleid, dus het voorkomen van milieuschade, versterkt worden.

Aard en omvang van de milieuproblematiek vragen intussen steeds dringender om internationale coördinatie. Het kabinet zal zich daarom ook in internationaal verband inzetten voor een effectieve aanpak van de mondiale en grensoverschrijdende milieuproblemen zoals onder meer de verzuring, de verspreiding van milieugevaarlijke stoffen, de klimaatbeïnvloeding door CO² en andere stoffen en het onderzoek naar de verspreiding en gevolgen op langere termijn van radio-actieve besmetting. Initiatieven zullen ondersteund worden om te komen tot internationale afspraken over wederzijdse informatievoorziening en hulpverlening bij kernongevallen.

In het in 1988 uit te brengen nationale milieubeleidsplan zal de op middellange termijn te bereiken milieukwaliteit worden opgenomen. Daartoe zal een intensivering plaatsvinden van het onderzoek naar milieunormen in samenhang met risico-analyses. Tevens zal in dit plan ter versterking van de doelmatigheid een verdere integratie tot stand worden gebracht tussen het milieu-beleid en het beleid van andere sectoren, in het bijzonder verkeer en vervoer, energie, landbouw en technologie. De voortgang van het beleid zal via jaarlijkse uitvoeringsprogramma's worden bewaakt.

De Wet algemene bepalingen milieuhygiëne zal verder worden uitgebouwd tot een algemene milieukaderwet. Weldra zal aan de Tweede Kamer een wetsvoorstel betreffende het hoofdstuk Financiële bepalingen worden aangeboden. Daarna volgen de wetsvoorstellen inzake de hoofdstukken Vergunningen

en Plannen en Milieukwaliteitseisen.

Intussen zal natuurlijk met kracht gestreefd blijven worden naar een zo doelmatig mogelijke uitvoering en naleving van de bestaande milieuwetten.

Ruimtelijke Ordening, Verkeer en Vervoer

Het kabinet zal een vierde nota over de ruimtelijke ordening voorbereiden. Het is de bedoeling om de procedure van deze planologische kernbeslissing nog binnen deze kabinetsperiode af te ronden. In deze nota zal een ruimtelijk beleid worden uiteengezet en uitgezet met het oog op de grote veranderingen die op ons af komen, onder meer op het gebied van de afnemende bevolkingsgroei, de vergrijzing en de economische en technologische ontwikkeling. In de vierde nota zal het ruimtelijke beleid voor de stedelijke en de landelijke gebieden worden geïntegreerd. De gebieden die voor de economische positie van Nederland in Europa van grote betekenis zijn, zullen bijzondere aandacht moeten krijgen.

Een goede inrichting van het land moet er ook aan bijdragen de logistieke en distributieve functies van Nederland verder te versterken en te benutten. In dat kader heeft het oplossen van knelpunten in de infrastructuur rond de grote steden, de nationale luchthaven en onze grote zeehavens een hoge prioriteit. Liberalisering in het weg-, lucht- en zeevervoer in Europees verband blijft een belangrijk punt, zeker nu de aantrekkelijke economie de transportsector nieuwe impulsen, nieuwe mogelijkheden geeft.

Met het oog op het economisch belang van de sector verkeer en vervoer wordt ernaar gestreefd het binnenlandse goederenvervoerbeleid verder gestalte te geven door onder meer een vereenvoudiging van het vergunningenbeleid. Voor het openbaar vervoer zal wederom een meerjarenafpraak voor de tekortenafdekking tot stand worden gebracht. Aanvaarding van het wetsvoorstel personenvervoer, waarin de relatie tussen het Rijk enerzijds en de vervoerbedrijven en lagere overheden anderzijds wordt herzien, acht de regering van groot belang. Het vergroten van de verkeersveiligheid blijft noodzakelijk. Nader bezien zal worden welke organisatorische structuur binnen het

departement van Verkeer en Waterstaat daar het meest voor geëigend is. De afspraken over het dijenprogramma zullen, gelet op de spanning tussen de veiligheidseisen en de huidige stand van zaken, onverkort gehandhaafd blijven. In deze kabinetsperiode zal in overleg met de lagere overheden aan een oplossing voor de herziening van de Wet uitkering wegen en de sanering van het wegenbeheer worden gewerkt. Een systeem van gedifferentieerde snelheidslimieten op auto (snel)wegen wordt bij voorkeur in Europees verband ingevoerd.

Landbouw en Visserij

Onze landbouw heeft het moeilijk omdat na de voortvarende ontwikkeling van de afgelopen decennia grenzen in de groei zijn bereikt. Door nu op de problemen te anticiperen, proberen we de toekomst weer veilig te stellen.

Het inmiddels ingezette meer marktgerichte Europese landbouwbeleid zal moeten worden voortgezet. Met het oog op de toekomst is deze richting onvermijdelijk, ook al zal dit de agrarische inkomens enigszins onder druk zetten. Versterking van de concurrentiekracht en van het kwaliteitsimago van agrarisch Nederland is daarom te meer noodzakelijk.

In een hoogontwikkeld en dichtbevolkt land als Nederland, staat de natuur aan vele bedreigingen bloot en behoeft nadrukkelijk onze zorg. Het natuur- en landschapsbehoud blijft dan ook zijn prioriteit behouden. De toepassing van het relatienotabeleid wordt ook voortgezet, mede in het licht van de agrarische overschotproblematiek. De indiening van een beheerswet kan tegemoet worden gezien.

Thans staat de regering voor de taak verdere uitvoering te geven aan een geïntegreerd beleid met betrekking tot het landelijke gebied. In dat kader is de uitvoering van de groene structuurschema's en van de nieuwe landinrichtingswet van belang.

Met de uitwerking van de wettelijke bepalingen in verband met de mestproblematiek wordt ernaar gestreefd dat in deze kabinetsperiode — dat zal wel tegen het eind daarvan worden — het probleem van de mestoverschotten beheersbaar is. Dit is een grote, maar heel wezenlijke opgave. Er komt ten behoeve

daarvan een mestactieprogramma, waarbij met name aandacht gegeven zal worden aan de bevordering van opslag, verwerking en transport van mest.

Over de gehele linie zal het landbouwkundig onderzoek — als in het verleden — een fundamentele bijdrage moeten leveren aan het oplossen van diverse knelpunten waarmee we de komende jaren geconfronteerd worden. Binnenkort zal het ontwikkelingsplan landbouwkundig onderzoek 1986-1990 aan de Kamer worden aangeboden.

Gelet op de structurele overcapaciteit van de zeevisserijvloot moet worden gestreefd naar een betere afstemming van de vangstcapaciteit op de beschikbare vangstmogelijkheden. Ook dat is werken aan de toekomst.

Binnenlands Bestuur

Mijnheer de Voorzitter! De regering streeft in het binnenlands bestuur naar vergroting van bestuurskracht en doelmatigheid. Daartoe zullen de taken en middelen van de rijksoverheid en die van de lagere overheden, goed op elkaar moeten worden afgestemd. Teneinde de helderheid over de onderlinge samenwerking en financiële verhoudingen te bevorderen, wordt gestreefd naar de spoedige totstandkoming van een bestuursakkoord tussen rijk en lagere overheden.

In het akkoord zullen de autonomie van lagere overheden en de evenredigheid bij het beperken van de overheidsuitgaven een centrale plaats krijgen. Verder kunnen ook nadere afspraken worden gemaakt over de vergroting van de beleidsvrijheid van de lagere overheden. Ook zal worden voortgegaan met de decentralisatie van taken en bevoegdheden en de daarbij behorende middelen, naar provincies en gemeenten.

In het minderhedenbeleid dat per 1 januari 1988, waar mogelijk, wordt gedecentraliseerd, is wel een bijzondere inspanning nodig ten behoeve van de werkgelegenheid van minderheden. Van de provincies en gemeenten zal naar evenredigheid een aandeel worden gevraagd in de ombuigingen. Het kabinet realiseert zich dat dit ook de lagere overheden soms voor pijnlijke aanpassingen plaatst.

Daarom is tot een aantal maatregelen besloten. Het restant van de

profijtkorting op het gemeentefonds wordt met ingang van 1987 kwijt gescholden; het Rijk zal ook in de komende jaren tweederde van de stijging van het gemeentelijk aandeel van de bijstandsuitgaven voor zijn rekening nemen en vanaf 1987 wordt 50 miljoen gulden per jaar toegevoegd aan het gemeentefonds ter bevordering van de investeringen, waarmede overigens een aanzienlijk groter bedrag aan investeringen gegenereerd kan worden.

Wat de rijksdienst zelf betreft, zal het streven naar een meer compacte en doelmatiger overheid worden voortgezet. De regering streeft naar verdere afslanking van de rijksdienst. Deze afslanking zal dwingen tot een kritische heroriëntatie van taken en werkwijze van de overheidsorganisatie. De uitvoering daarvan zal zo decentraal mogelijk plaatsvinden. Evenzo zal het ingezette beleid met betrekking tot decentralisatie, privatisering, deregulering, heroverweging en verbetering van het management worden geïntensiveerd. Grotere verantwoordelijkheid en bewegingsruimte op een zo laag mogelijk managementniveau staan daarbij centraal.

De decentralisatie zal nieuwe kansen krijgen door het zojuist genoemde bestuursakkoord tussen het rijk en lagere overheden. Hieraan mag toegevoegd worden dat de bewindslieden van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, in een verlangen de mensen om wie het gaat zo goed mogelijk te bereiken, op hun diverse beleidsterreinen niet alleen meer ruimte willen laten voor de organisaties van werkgevers en werknemers, maar ook tot afspraken willen komen met de gemeenten. Decentralisatie vergt moed van regering en parlement om vertrouwen te hebben in prioriteitstelling en daadkracht van provincies en gemeenten zelf.

Ter bevordering van de privatisering stelt de minister van Financien zich onder meer voor te onderzoeken of er mogelijkheden zijn voor een zodanig BTW-regime, dat de BTW-heffing geen rem betekent voor privatisering. Het proces van deregulering waarmee in de afgelopen kabinetsperiode in het belang van burgers en bedrijven een begin is gemaakt, zal met kracht worden voortgezet. Het kabinet zal in de komende maanden onderzoeken wat de beste aanpak is voor de verbetering van de toetsing. De minister van Economische Zaken zal ervoor

zorgen dat er meer inzicht komt in de regeldruk voor het bedrijfsleven. Hierdoor wordt ook een meer effectieve bedrijfsreguleringstoetsing mogelijk. Naast de nieuwe regelgeving zal in de komende kabinetsperiode in het bijzonder deregulering van de bestaande regelgeving aandacht krijgen. Hierbij wordt met name gedacht aan die regelgeving waarvan de naleving onevenredige kosten met zich brengt. De regering zal voor 1 januari 1987 bekend maken welke voornemens er ten aanzien van de bestaande wetgeving op de verschillende beleidsterreinen bij de departementen bestaan. Over de voortgang van de dereguleringsoperatie zal jaarlijks in de begrotingstoeslachten worden gerapporteerd.

Een verdergaande positieve mentaliteitsomgeving inzake deregulering zal ook worden bevorderd door burgers, bedrijfsleven en ambtelijke diensten op alle niveaus daarbij sterker te betrekken. Daartoe zal bij het ministerie van Justitie een "dereguleringsideeënbu" worden opengesteld. Ik zie dat de eerste aanmeldingen er al zijn. Men kan daar terecht met opmerkingen en suggesties over regelgeving.

Mijnheer de Voorzitter! Dan kom ik bij het arbeidsvoorwaardenbeleid. Ook voor de werknemers in overheidsdienst geldt als hoofddoelstelling van het beleid van de komende jaren het behoud van koopkracht. Dit betekent voor hen een verbetering ten opzichte van het beleid in de afgelopen kabinetsperiode. Toch blijft de ruimte, zoals voorzien in het regeerakkoord, zeer beperkt. Ook in de komende jaren zal een deel van de financiële problematiek moeten worden opgelost door een restrictief, sober en zuinig arbeidsvoorwaardenbeleid. De binnen die grenzen beschikbare ruimte zal worden ingevuld op basis van de ontwikkelingen in de marktsector en van de gewenste verbeteringen in de arbeidsvoorwaarden, zoals een gedifferentieerde uitvoering van pakketvergelijking, arbeidsduurverkortings- en herbezetting. Aldus zal extra ruimte, dat wil zeggen dat wat uitgaat boven de voor allen geldende handhaving van de koopkracht, op gedifferentieerde wijze worden ingevuld.

Ten aanzien van het overleg in ambtenarenzaken meent de regering dat de reeds jaren lopende discussie over een nieuw overlegstelsel in de overheidssector tot een afronding

dient te komen. Dat overleg zal, na grondige voorbereiding, ook gaan over een ruimtemodel à la de Wet arbeidsvoorwaarden gepremieerde en gesubsidieerde sector.

De regering zal nu ook voorstellen doen voor de differentiatie in de beloning van ambtenaren. Differentiatie is om twee redenen nodig. De eerste houdt verband met concrete arbeidsmarkt knelpunten. Daarom zijn wij voornemens, maatregelen te nemen om in de beloning van moeilijk te werven of te behouden personeel meer op die arbeidsmarktverhoudingen te kunnen inspelen. Daarbij wordt vooral gedacht aan beloningsmaatregelen met een tijdelijk karakter. De tweede reden heeft betrekking op een noodzakelijke verbetering van het functioneren van de overheid door een betere aansluiting tussen de beloning van het personeel en de individuele verschillen in het functioneren als werknemer. Met het oog daarop wil de regering het in de praktijk gegroeide automatisme in de toekenning van zogenaamde periodieke salarisverhogingen ten minste ter discussie stellen.

Ondanks de afslankingstaakstelling zal de overheid zich ook blijven inzetten voor werkgelegenheid. Enerzijds zal zij dit doen door herverdeling van werk, door een verdergaande arbeidstijdverkorting van 3/4% per jaar met gemiddeld 75% herbezetting. Ook deeltijdarbeid blijkt daarbij een belangrijk middel te zijn. Anderzijds zal zij dit doen door een gericht beleid op concrete achterstandsgroepen.

Mijnheer de Voorzitter! De versterking van de positie van de burger in onze democratie blijft ondanks het zeer vele wat al bereikt is toch op enkele terreinen aandacht vragen. Zo zal er naar gestreefd worden dat de algehele herziening van de Kieswet, waarvoor de Kiesraad een voorontwerp heeft opgesteld, voor de periodieke verkiezingen van 1990 zal zijn afgerond. Bij deze herziening zullen ook enige onderwerpen aan de orde komen die door een aantal gebeurtenissen tijdens de jongste verkiezingen in de belangstelling hebben gestaan. Het gaat hierbij onder meer om het effect van voorkeurstemmen, het stemmen bij volmacht, de ondertekening van kandidatenlijsten en de uitoefening van het kiesrecht door Nederlanders in het buitenland.

Daarnaast stelt de regering zich

voor naar aanleiding van de door de zogenaamde commissie-Biesheuvel gedane voorstellen een notitie op te stellen met betrekking tot de invoering van een vorm van beslissend referendum, raadplegend referendum en volksinitiatief.

Justitie

Mijnheer de Voorzitter! De regering zal de criminaliteit, waarvan de burgerij, het bedrijfsleven en de overheden zoveel last hebben, aanpakken door een consequente uitvoering van "samenleving en criminaliteit", het beleidsplan dat een jaar geleden is uitgebracht. Om kleine criminaliteit waar mogelijk te voorkomen, zal het bestuurlijke preventiebeleid van de verschillende onderdelen van de rijksoverheid geïntensiveerd worden. Daarbij zal mede worden uitgegaan van de ervaring die de gemeenten opdoen. Om te beginnen zal een nota uitgebracht worden over de alcoholproblematiek, die vaak oorzaak is van vele vormen van criminaliteit. Verder zal het toezicht in tram en bus, door het vorige kabinet als experiment ingevoerd, blijvend worden. In september zal het kabinet beslissen over opzet en voorbereiding van het actieplan bestuurlijke preventie, zoals aangekondigd in het regeerakkoord. In dit actieplan zullen, mede naar aanleiding van het eindrapport van de Commissie kleine criminaliteit, verdere voornemens worden ontvouwd. Ten aanzien van de strafrechtelijke bestrijding van de criminaliteit voorziet het beleidsplan in maatregelen ten behoeve van een goed functioneren van de daarbij betrokken organen zoals politie, rechterlijke macht en gevangeniswezen, in hun onderlinge samenhang.

Het regeerakkoord houdt in dat de hiervoor reeds gereserveerde middelen ook daadwerkelijk beschikbaar zullen zijn en voorziet voorts in een aanvullend bedrag voor politie en justitie. De bestrijding van misbruik en fraude op het gebied van belastingen, premies en subsidies is een belangrijk onderdeel van de criminaliteitsbestrijding. De uitvoering van deze taak zal in overleg tussen de betrokken departementen met kracht worden voortgezet. Ten einde de uitvoerende diensten die daarbij een rol spelen, in staat te stellen snel en effectief op te treden zullen waar nodig materiële voorzieningen ten

behoefte van deze diensten worden getroffen.

De regering zal zorgvuldig nagaan op welke wijze en in welke omvang een identificatieplicht — op basis van bestaande documenten — kan bijdragen aan effectieve bestrijding van fraude en criminaliteit. Het ligt in het voornemen de controle van de identiteit niet anders te doen plaatsvinden dan in het kader van fraudebestrijding in bepaalde situaties — o.a. in overleg met werknemers en werkgevers — en overigens in die gevallen waarin politie en andere opsporingsambtenaren thans de bevoegdheid hebben iemand naar zijn naam te vragen.

Een effectieve bestrijding van de criminaliteit zal voor een belangrijk deel ook afhangen van de inspanningen van de Nederlandse politie. Het in gang gezette project Intensivering Samenwerking Politie, dat zich richt op het versterken van de samenwerking tussen rijks- en gemeentepolitie op regionaal niveau en op het scheppen van voorwaarden daartoe in de sfeer van opleiding, vorming en loopbaanbeleid, wordt in deze kabinetsperiode voor een belangrijk gedeelte uitgevoerd.

De aandacht zal tevens gericht zijn op het wegnemen van knelpunten in het functioneren en in de rechtspositie van de politie en op bevordering van de doelmatigheid van de organisatie. Daartoe is recentelijk een onderzoek van start gegaan.

Bij het bepalen van factoren die gehanteerd worden bij de verdeling van de sterkte van de rijks- en gemeentepolitie, zal de werkdruk van de politie, die onder meer een gevolg is van aard en omvang van de criminaliteit, een hogere prioriteit krijgen. Beide politiedepartementen zullen hun samenwerking verder gestalte geven door het opstellen van een geïntegreerd beleidsplan, waarin voorstellen betreffende investeringen, sterkte, automatisering en rechtspositie worden opgenomen.

Bij de rechtspraak blijven achterstanden en overbelasting van de rechterlijke colleges de aandacht vragen. Een stuurgroep heeft inmiddels voorstellen gedaan ter verhoging van de efficiency en de effectiviteit van het rechterlijk apparaat. Zij zal haar werkzaamheden dit kalenderjaar voltooien. Invoering van deze voorstellen zal in deze kabinetsperiode veel inspanning vergen. De Staatscommissie Herziening Rechterlijke Organisatie

heeft haar rapportage in 1985 afgesloten. Het totaal van de voorstellen is zodanig omvangrijk en complex dat een gefaseerde bestudering nodig is. De regering is van oordeel dat de organisatorische integratie van arrondissementen, banken en kantongerechten, die zal leiden tot één gerecht in eerst aanleg voor de behandeling van burgerlijke en strafzaken, aanbeveling verdient. In deze kabinetsperiode zal dit voorstel verder worden uitgewerkt. Tevens wordt invoering van een zogenaamde eerste instantie in de administratieve rechtspraak overheidsbeschikkingen beoogd. Dit is van belang voor de rechtsbescherming van de burger en zal daarnaast bijdragen tot verlichting van de werklast van de Raad van State.

Onderwijs en Wetenschappen

Mijnheer de Voorzitter! Gegeven de noodzaak, elke burger kansen te geven, hem daadwerkelijk te betrekken bij betaald en onbetaald werk, bij ontplooiing ten bate van zichzelf en ten bate van de samenleving en tegelijkertijd de samenleving voor te bereiden op de nieuwe kennismaatschappij, wordt een buitengewoon zware wissel getrokken op het onderwijs- en onderzoeksbeleid en op allen die in het onderwijs werkzaam zijn. Daarbij moet worden beseft dat de tijd voorbij is,

dat met het jeugdonderwijs kan worden volstaan als opleiding voor het leven. Scholing, bijscholing en vorming van volwassenen zijn nu ook vanuit het oogpunt van verdere terugdringing van de werkloosheid als wezenlijke, nieuwe beleidsterreinen ontdekt. In de volwasseneneducatie wordt een centrale plaats ingenomen door het beroepsonderwijs. Wederkerende educatie is voor het onderwijsbeleid een leidend beginsel. De bestaande onderwijsvoorzieningen dienen optimaal te worden benut voor volwasseneneducatie. Een aangepaste financierings-systematiek, mogelijkheden voor contractonderwijs — dat is onderwijs in opdracht van en betaald door derden — en een vergroting van de flexibiliteit van de inrichting van het onderwijs zijn daarvoor noodzakelijk.

De scholingsinspanningen van de diverse departementen zullen worden gekoppeld, mede met het oog op een gerichte werkloosheidsbestrijding. Niet alleen voor volwassenen, maar ook voor jongeren is het scholingsvraagstuk van grote betekenis. Er is nog een te grote groep jongeren met een onvoldoende of afgebroken opleiding, met alle gevolgen van dien voor hun arbeidsmarktperspectief. Het reeds genoemde jeugdwerkgarantieplan beoogt alle jongeren tot en met 20 jaar in werk of opleiding, of in een combinatie van beide een plaats te geven.

Naast de inspanningen, gericht op uitbreiding van de deelname aan het leerlingwezen, zal ook het middelbaar beroepsonderwijs een belangrijk aandachtspunt zijn. Er wordt gestreefd naar sectorale scholen voor het beroepsonderwijs, waarbij tevens het kort middelbaar beroepsonderwijs zal worden betrokken. Het bekostigingssysteem voor het middelbaar beroepsonderwijs zal zodanig worden gewijzigd dat scholen een wat grotere bestedingsvrijheid krijgen. Een belangrijk aspect bij het verhogen van de kwaliteit van het onderwijs is de deskundigheidsbevordering van leraren, in het bijzonder voor het beroepsonderwijs. Mede vanuit de doelstelling om de deskundigheid van docenten gelijke tred te laten houden met de technologische ontwikkelingen, zal de nascholing van docenten een zwaar accent moeten krijgen. Actualisering en verbetering van leerplannen, waarbij ook het bedrijfsleven wordt betrokken, zijn tevens van belang. Er komt een extra inspanning voor de vernieuwing van technisch hoogwaardige en veelal kostbare inventarissen in het beroepsonderwijs en het hoger onderwijs.

Naast deze nieuwe ontwikkelingen is het bieden van continuïteit in het werk van de scholen en besturen belangrijk. De wetgeving van de afgelopen jaren voor onder meer basisonderwijs, speciaal onderwijs, hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs heeft ervoor gezorgd dat men in deze sectoren nu weet waar men aan toe is. Invoering van die wetgeving staat nu voorop; niet het weer verder verfijnen of ingrijpend wijzigen. Met deze wetten is een duidelijk kader voor het beleid gegeven. Wel zullen die wetten nog op mogelijkheden tot deregulering — kan het wat eenvoudiger? — en vergroting van de autonomie — kan men meer zelf? — van scholen en instellingen worden bezien. Die deregulering en de vergroting van de autonomie van scholen en instellingen vormen een kernpunt bij de versterking van de kwaliteit van het onderwijs.

Naast een inhoudelijk kader, is helderheid over het financiële kader voor de komende periode geboden. De regering zal voorstellen doen om 4-jarigen voortaan uitsluitend aan het begin van het nieuwe schooljaar tot het basisonderwijs toe te laten. Voorts overweegt de regering maatregelen om een eind te maken

De heer Lubbers aan het woord

aan de enorme groei van het speciaal en voortgezet speciaal onderwijs in de afgelopen jaren. Er zullen ook voorwaardenscheppende maatregelen worden genomen die erop zijn gericht dat meer leerlingen in het regulier basis- en voortgezet onderwijs kunnen blijven.

Met besturen en met personeelsorganisaties zal overleg worden geopend over een nieuwe regeling voor de vervanging van docenten tijdens kortdurende ziekte. Het voornemen is, scholen voor basis-, speciaal en voortgezet onderwijs middelen ter beschikking te stellen om zelf in de vervanging bij ziekte te voorzien. Dit zal leiden tot beheersing van de sterk stijgende uitgaven in verband met vervanging. Daardoor zal tevens een aanzienlijk aantal thans werkloze, docenten meer structureel een arbeidsplaats kunnen gaan bezetten.

De komende jaren zal er ook voor het voortgezet onderwijs een duidelijk kader worden aangeboden, waarbij de structuur blijft gehandhaafd. Er zal zo spoedig mogelijk, doch uiterlijk voor 1 januari 1988 een wetsvoorstel met betrekking tot de invoering van de basisvorming in het voortgezet onderwijs worden ingediend. Het wetsvoorstel zal voorzieningen bevatten voor het inhoudelijk kader, met inbegrip van eindtermen en de daarop afgestemde eindexamenregeling, een overgangperiode, de invoering voor alle scholen en een invoeringstermijn van 10 jaar. Voorts wordt in de Wet op het voortgezet onderwijs een experimenteerregeling voor maximaal 4 maal 10 nieuwe experimenten voortgezet basisonderwijs opgenomen.

Ook voor het economisch herstel van de samenleving in haar geheel is een goed toegerust stelsel van hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek onmisbaar. De deelname aan het hoger onderwijs zal worden bevorderd, in het bijzonder door het onderwijsaanbod te differentiëren. De kosten van het stelsel van hoger onderwijs zullen worden beperkt door voortgaande taakverdeling en concentratie van voorzieningen en door het stimuleren van de verwerving van eigen inkomsten. Voor het aanschaffen van apparatuur zullen aan het hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs extra middelen ter beschikking worden gesteld.

De instellingen voor hoger

onderwijs zullen meer bevoegdheden krijgen voor een eigen beleid en er zal meer nadruk worden gelegd op verantwoording achteraf van de geleverde kwaliteit van onderwijs en onderzoek. Maatregelen zullen worden genomen ter versterking van de internationale contacten van de instellingen voor hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek. De motieven daarvoor liggen zowel op het vlak van de doelmatigheid bij het deelnemen aan internationale onderzoek en ontwikkelingsactiviteiten als op het vlak van de verhoging van de kwaliteit van inspanningen. Voor de ontwikkeling van toponderzoek is Nederland vaak te beperkt. Uitgangspunten voor een versterking van de internationalisering van de Nederlandse onderzoeksinspanning zijn onder meer het beschikbaar stellen van Nederlands researchfaciliteiten in internationaal verband, sterkere deelname in buitenlandse researchfaciliteiten, het versterken van bilaterale samenwerking in de vorm van projecten en programma's en een duidelijke koersbepaling bij deelname aan EEG-programma's en aan Eureka.

Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

Bij de nadere plaatsbepaling van de rol van de overheid in de verzorgingsstaat valt het op hoe moeilijk het concrete antwoord is op de vraag wat de overheid kan en zelf moet willen kunnen en wat moet worden overgelaten aan de burgers en aan het particulier initiatief, de samenleving van burgers in allerlei verbanden. Het is iedere keer weer nodig zich in te prenten dat wat de overheid zelf behoort te doen, bepaald niet samenvalt met wat er in de samenleving aan zorg voor elkaar en aan culturele ontplooiing behoort te gebeuren. In het welzijnsbeleid wil de regering zich ontworstelen aan een te grote gedetailleerdheid van rijksbemoeienis, die noch financieel noch bestuurlijk echt goed waar kan worden gemaakt. Waar het daarbij wel om gaat is er zorg voor te dragen dat bij de heroriëntatie van diverse aspecten van het welzijnsbeleid de essentie van de meeste daarvan niet wordt aangetast, dus dat met het badwater niet ook het kind verloren gaat. Dat noopt iedere keer weer tot zorgvuldige afwegingen.

De regering is bereid de verdediging van het voorliggende ontwerp

van een Welzijnswet ondanks minder gunstige financiële perspectieven op zich te nemen, mits de daarin voorziene reikwijdte van taken en bestuurlijke niveautoedeling in gemeen overleg kunnen worden gehandhaafd, zodat een bestuurlijk zinvolle basis blijft bestaan om de overheveling van resterende welzijnsgelden naar gemeente- en provinciefonds uiterlijk in 1990 definitief haar beslag te laten krijgen. Op welzijnsterrein zal het onontkoombaar zijn het aantal subsidies fors te verminderen, onder handhaving op datzelfde terrein van een aantal, alleen al vanwege de vergrijzing, noodzakelijke voorzieningen.

Op mediatere terrein biedt het regeerakkoord een bruikbaar handvat om mede gelet op de brief van de NOS van 23 mei jl. al bij de aanvang van het nieuwe parlementaire jaar de Kamer te antwoorden op het in de eerste termijn van mondelinge behandeling van het voorliggende wetsontwerp naar voren gebrachte. De minister van WVC zal er intussen alles aan doen om ook in goed overleg met de zendgemachtigden te komen tot uitvoering van het in het regeerakkoord bepaalde.

Op cultureel terrein zal het beleid van het vorige kabinet worden voortgezet, al zal ook daar op den duur niet te ontkomen zijn aan hogere toegangsprijzen bij, kan het zijn, een groter publieksbereik, onder handhaving van kwaliteit en spreiding van de kunsten.

Uit het regeerakkoord blijkt reeds dat de beperking van kostenontwikkelingen in de gezondheidszorg moet worden voortgezet onder de gelijktijdige vereenvoudiging van het ook daar overmatig geregelde systeem. Het voornemen bestaat reeds in augustus te komen tot instelling van een commissie, die ter zake moet adviseren, mede uitgaande van, ook na intrekking van het wetsontwerp gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening, voortgezette integratie en samenwerking tussen gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening. Ondanks alle noodzaak van kostenbeheersing zal in de komende periode veel aandacht worden besteed aan inhoud en kwaliteit van de gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening, waarbij de belangen van patiënten, beroepskrachten en vrijwilligers nauwlettend in het oog zullen worden gehouden.

Intussen zal naast verschuivingen in de financieringssfeer niet te ontkenen zijn aan ook enkele volumemaatregelen in deze sector.

Vrijwel gelijktijdig met de totstandkoming van het kabinet, doch na de afronding van het regeerakkoord is advies van de Raad van State inzake het vraagstuk van de euthanasie ontvangen. De regering zal dit advies mede in het licht van de voorgeschiedenis en het belang van wat in geding is uiteraard buitengewoon ernstig nemen. De regering heeft echter nog geen standpunt bepaald. Het zal de verdere reactie uit de samenleving bij haar oordeelsvorming betrekken en intussen langs de lijnen van het regeerakkoord bepalen welke voorzieningen moeten worden getroffen.

Vluchtelingenbeleid

Ons land zal zijn goede naam op het punt van vreemdelingen en vluchtelingen moeten blijven waarmaken. In de gemeenschap van volkeren is dit één van onze belangrijkste verplichtingen. Om dit op een verantwoorde wijze te doen zijn nogal wat inspanningen, goede afspraken en procedures vereist. In verband met de toegenomen ernst van het internationale vluchtelingenprobleem heeft de regering besloten, om onder voortzetting van de in de vorige kabinetsperiode gehanteerde financieringsmethodiek, met ingang van volgend jaar, het quotum voor uit te nodigen vluchtelingen te verhogen van 250 tot 500 per jaar. Met deze verdubbeling van het quotum wil de regering tevens een concrete bijdrage leveren aan de inspanningen van de Hoge Commissaris voor de vluchtelingen van de Verenigde Naties bij het in banen leiden van de vluchtelingenstroom. De behandeling van asielaanvragen zal worden bespoedigd en de opvang van asielzoekers zal worden opgezet via een beperkte, maar humanitair verantwoorde zogenaamde voorliggende voorziening, zoals eerder met uw Kamer besproken. Ten slotte is er de afspraak in het regeerakkoord om uiterlijk 1 januari 1988 een wetsvoorstel tot algehele herziening van de Vreemdelingenwet in te dienen. Dit vergt een krachtproef en uw medewerking bij een spoedige behandeling van de notitie herziening vreemdelingenwetgeving.

Buitenlands beleid

Voor Nederland blijft internationale samenwerking wezenlijk. De Europese integratie en het Atlantische bondgenootschap vormen het fundament en de garantie voor onze democratie, welvaart en veiligheid. In ons streven naar mondiale samenwerking voor een rechtvaardige wereld staan de Verenigde Naties centraal.

EEG

De Europese Akte, hoewel een bescheiden stap, biedt nieuwe mogelijkheden op weg naar de zo noodzakelijke Europese eenwording. Alleen gezamenlijk zullen de Europeanen de uitdagingen van een steeds sneller veranderende wereld kunnen beantwoorden en de dynamiek van de Amerikaanse en Japanse economieën met name op technologisch gebied kunnen bijhouden.

De realisatie van een werkelijk vrije markt onder andere door de afbraak van de resterende grensbelemmeringen, de intensivering van de samenwerking op het gebied van onderzoek, technologie en milieu en de geleidelijke versterking van de Europese Monetaire Samenwerking zijn belangrijke elementen in het integratieproces van de komende jaren. De stimulerende rol van de Benelux zal daarbij worden voortgezet.

Het gemeenschappelijk landbouwbeleid, dat één van de fundamenten van de Europese integratie vormt, zal alleen kunnen worden behouden als het ingezette marktgerichte beleid wordt voortgezet. De overschotvorming zal doeltreffend moeten worden tegengegaan; zij veroorzaakt interne financiële en externe spanningen, én met andere grote agrarische exporteurs én met tal van ontwikkelingslanden. Het tot dusverre gevoerde handelspolitieke en grondstoffenbeleid zal in deze kabinetsperiode op hoofdlijnen worden voortgezet en met name worden uitgedragen in de EG en het GATT. De aanstaande ministeriële zitting vormt bij uitstek het forum waar oplossingen voor de handelspolitieke problemen in de wereld kunnen worden bereikt.

De verdere harmonische groei van de Europese Gemeenschappen zal de voorwaarden scheppen voor een sterke bevordering van de werkgelegenheid. Daarnaast gaat het om de ontwikkeling van een Europees sociaal beleid met het accent op de

dialogoog met de sociale partners, gericht op een tripartite inspanning ter bestrijding van de langdurige werkloosheid. Ook bij een goed in de hand houden van de Europese uitgaven, kan een verhoging van de grondslag voor de eigen middelen van de Gemeenschap tot 1,6% spoedig aan de orde komen. De regering zal hieraan de eis verbinden van concrete vorderingen met de noodzakelijke harmonische ontwikkeling van de Europese samenwerking.

De samenwerking met gelijkgestemde landen op het gebied van de terreurbestrijding zal zoveel mogelijk worden bevorderd. De regering juicht het toe dat deze samenwerking zich binnen de EEG ook steeds meer uitstrekt tot zware vormen van internationale criminaliteit.

EPS

Ook op buitenlands politiek terrein moeten de Europeanen de handen ineenslaan. De Twaalf moeten voortdurend pogen te komen tot gemeenschappelijke standpunten en actief gezamenlijk beleid.

De rol van Europa is verbonden met de andere Westelijke democratieën en met name de Verenigde Staten. Gelet op de fundamentele belangengemeenschap maar ook op de bestaande accentverschillen tussen de democratieën aan weerszijde van de Atlantische Oceaan is het van belang, optredende spanningen beheersbaar te houden. Niet slechts over veiligheidsvraagstukken maar tevens over de regionale spanningshaarden is daarom een verbreding en verdieping van consultaties, van overleg dus, met de Verenigde Staten geboden. De nagestreefde, grotere buitenlands-politieke cohesie — dat is samenwerken en samen optreden — van de Twaalf zal daarvoor ook een betere basis bieden.

Zuid-Afrika

Over de zeer ernstige ontwikkelingen in Zuid-Afrika bestaat ook bij het kabinet diepe zorg. Hoewel in de afgelopen periode stappen zijn gezet in de richting van afschaffing van de apartheid, zijn de genomen maatregelen onvoldoende. Wij achten het derhalve noodzakelijk dat de internationale politieke en economische druk op de Zuidafrikaanse regering wordt verhoogd. Het regeerakkoord spreekt daarover ook

nadrukkelijk. Met name zal deze druk de regering van Zuid-Afrika moeten brengen tot het initiëren van de nationale dialoog met de werkelijke leiders van de zwarte Zuidafrikaanse bevolking over de volledige afschaffing van de apartheid langs vreedzame weg.

Wanneer in de komende maanden, ondanks de Europese missie van de Britse minister Howe, onvoldoende voortgang wordt gemaakt met het beëindigen van de apartheid, dienen, naar het oordeel van de regering, mede gelet op hetgeen daarover besproken werd tijdens de Europese Top in Den Haag, de Europese Twaalf verdere maatregelen tegen Zuid-Afrika te nemen. De regering hecht daarnaast grote waarde aan de verdere uitbouw van het programma van positieve maatregelen, zoals steun aan kerken en vakbonden en versterking van de EG-Gedragscode en aan het nationale Nederlandse tweede spoor-beleid.

Vrede en Veiligheid

De NAVO, waarin ook de samenwerking met Amerika ligt verankerd, blijft centraal staan in het vredes- en veiligheidsbeleid. Nederland blijft in het bondgenootschap zijn aandeel leveren. Het kabinet acht echter versterking van de Europese identiteit, ook op het terrein van vrede en veiligheid, gewenst. De vraag is daarbij niet: Europese veiligheid met of zonder Amerika, maar of wij met een stevige Europese inbreng de draagkracht van het bondgenootschap als geheel kunnen vergroten. De ontwikkeling van een Europese identiteit op veiligheidsgebied is een proces dat politiek kan worden beïnvloed maar dat ook dient te worden gestimuleerd vanuit de praktische economische en technologische samenwerking. De adviesraad Vrede en Veiligheid is verzocht, te adviseren over de Europese veiligheidsproblematiek en de vorm van Europese veiligheidssamenwerking in het licht van de samenwerking in Atlantisch verband en het Europese integratieproces.

Het in stand houden van een toereikende defensie in bondgenootschappelijk verband is gericht op het voorkomen van oorlog en schept tevens ruimte voor een actief beleid gericht op dialoog en onderhandelingen met de Sovjet-Unie en andere Oosteuropese landen. In Moskou is een nieuwe generatie aan de macht.

Dat geeft wellicht openingen voor een verbetering van de Oost-West-betrekkingen. Een zekere sfeerverbetering tussen Oost en West was het afgelopen jaar te constateren; het gaat er nu om hieraan concrete vertaling te geven aan de onderhandelingsstafel. Er is kans op positieve ontwikkelingen, maar daarnaast past ook een waarschuwing tegen te hoge verwachtingen. De tegenstellingen tussen Oost en West zijn nog diep, de wapenbeheersingsagenda is nog lang en gecompliceerd. En dan zijn er ook nog klemmende vraagstukken als Afghanistan en de situatie van de mensenrechten in Oost-Europa. De regering zal er daarom op aandringen dat de voorziene tweede bijeenkomst tussen president Reagan en partijleider Gorbatsjov inderdaad binnenkort zal doorgaan.

In het actieve wapenbeheersingsbeleid dat het kabinet voor ogen staat zullen wij met kracht pleiten voor respecting van de afspraken van het Salt-II verdrag en voor het ongedaan maken van schendingen van de daarin opgenomen bepalingen. Ook is ons er veel aan gelegen het uit 1972 stammende ABM-verdrag te behouden. Wij kennen de allerhoogste prioriteit toe aan het tegen deze achtergrond tot stand brengen van drastische verminderingen van de aantallen strategische en middellange afstandwapens, waarover thans in Genève wordt onderhandeld. Wij zullen blijven ijveren voor een akkoord over volledige stopzetting van kernproeven, eventueel te bereiken via een gefaseerd proces gekoppeld aan kernwapenreducties.

De aandacht die wordt gegeven aan het beteugelen van de omvang van het nucleaire militaire potentieel mag niet ten koste gaan van pogingen om ook de omvang van de conventionele bewapening te beperken. Het kabinet bevordert met kracht de totstandkoming van een algeheel wereldwijd verifieerbaar verbod op productie, opslag en gebruik van chemische wapens en wijst plaatsing van chemische wapens op Nederlands grondgebied en bij de Nederlandse krijgsmacht af. De werkzaamheden ter uitvoering van het op 1 november van het vorig jaar genomen besluit tot plaatsing van 48 kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied zullen in 1988 zijn voltooid. Indien, als gevolg van het bereiken van een INF-over-

eenkomst, geen kruisvluchtwapens zouden worden geplaatst of een geringer aantal, dan zal afschaffing van de nucleaire taken van de F-16 en Orion-vliegtuigen in bondgenootschappelijk overleg opnieuw worden overwogen, zoals in het regeerakkoord is vermeld.

In het door het Nederlandse legerkorps te verdedigen gebied in de centrale sector, in de Bondsrepubliek, kan de nucleaire artillerie niet worden gemist. Om de kwetsbaarheid daarvan te verminderen worden voor het 8 inch-geschut Nederlandse zogeheten "mission teams" opgericht. Daarmee levert ons land een evenredig aandeel aan de uitvoering van de Montebello-besluiten.

Ook Defensie levert een bijdrage aan de beperking van de overheidsuitgaven. De jaarlijkse reële groei van de defensie-uitgaven zal daarom, in afwijking van het voornemen uit de defensienota 1984, tot 2% worden beperkt. De in het regeerakkoord voorziene afslankingsoperatie van de rijkdienst heeft betrekking op het burgerpersoneel van Defensie.

Ontwikkelingssamenwerking

Het herstel van de wereldeconomie en de daling van de energieprijzen hebben ook voor vele ontwikkelingslanden gunstige effecten gehad. De situatie in een aantal landen en regio's blijft echter onverminderd zorgwekkend, met name in Sub Sahara Afrika. In een groeiend aantal ontwikkelingslanden neemt intussen het besef toe, dat een structurele verbetering van de economische vooruitzichten slechts bereikt kan worden door een doeltreffend overheidsbeleid en betere betrokkenheid van alle sectoren van de samenleving in het ontwikkelingsproces. De regering wil een structurele verbetering van de economische vooruitzichten voor deze landen stimuleren.

De internationale gemeenschap dient, uiteraard met speciale aandacht voor de armste landen, financiële stromen naar de ontwikkelingslanden zo omvangrijk mogelijk te laten zijn. Het in die gevallen waar dat mogelijk is, verlichten van de (officiële) schuldenlast van deze landen en meer in het algemeen het bevorderen van de particuliere investeringen aldaar spelen daarbij een belangrijke rol, evenals het ten minste in stand houden van de hulpstroom, de stroom van financiële

Minister-president Lubbers spreekt de Tweede Kamer toe

middelen. Tegen deze achtergrond wordt de begroting voor ontwikkelingssamenwerking op 1,5% van het herschatte NNI gehandhaafd. Daarnaast worden ten laste van de begroting komende rentesubsidies gestabiliseerd op het niveau van 1986. Daarmee is de erosie van de begroting voor ontwikkelingssamenwerking tot staan gebracht. Daarnaast zal de regering zich voor de ontwikkelingslanden inzetten in de internationale kaders, onder meer daar waar over handels- en grondstoffenproblemen wordt gesproken en zij zal ook streven naar een maximale opening van de grenzen voor producten uit ontwikkelingslanden.

De voorziene nieuwe handelsronde zal in de komende kabinetsperiode hierbij een wezenlijke rol spelen. De bilaterale projecten en programma's zullen nauwer op de echte behoeften van de ontwikkelingslanden dienen aan te sluiten en door de donorlanden onderling, in het bijzonder in Europees verband, en in samenwerking met de multilaterale organisaties beter te worden gecoördineerd. Van in onze maatschappij aanwezige kennis en ervaring zal zo volledig mogelijk gebruik worden gemaakt.

Zoals in het regeerakkoord is aangegeven, wordt de hulp aan de Nederlandse Antillen en Aruba in de komende kabinetsperiode gehand-

haafd op 5% van het plafond voor ontwikkelingssamenwerking.

Ten slotte dit. Een betere coördinatie van het beleid bij ons in "huis", voor zover relevant voor de ontwikkelingslanden, zal worden bewerkstelligd door de instelling van een Raad voor de Ontwikkelingssamenwerking.

Slot

Mijnheer de Voorzitter! Het kabinet dat nu aantreedt realiseert zich zeer wel dat het voor een zware taak staat. Voortgaan en vernieuwen; dat wil het kabinet, maar dat zal het zeker niet alleen kunnen.

De werkloosheid willen wij verder bestrijden, zodat ieder zich in betaald en onbetaald werk kan ontplooiën. Maar daarvoor is nodig solidariteit van allen met allen. Werk boven inkomen: daarmee werk scheppen, werk delen, mensen kansen geven; de werkloze mens opzoeken; dat vergt een breed gedragen sociale inspanning.

Na alle aanpassingen willen wij weer duurzame zekerheid voor hen die op een uitkering aangewezen zijn, voor hen ook, die van een welverdiend pensioen genieten. Maar dat betekent een strakke discipline en moet tot vernieuwingen om onze economie verder gezond te maken, zodat burgers en bedrijven minder op

uitkeringen en subsidies aangewezen zullen zijn.

Misbruik en fraude willen wij terugdringen. Dat moet ook, omdat anders vroeg of laat bij steeds meer mensen de solidariteit, het financieel meedragen door de burgers van waardevolle collectieve voorzieningen, verloren zal gaan.

Emancipatie willen wij, opdat ieder de kans krijgt zich te ontplooiën. Kansen voor vrouwen niet minder dan voor mannen, maar ook voor al die anderen die al te vaak concreet in een achterstandssituatie verkeren. Maar dat betekent wel dat verdraagzaamheid gepaard moet gaan met de wil echt ieder kansen te bieden, en zo achterstelling en discriminatie uit te bannen. Dat is een keuze van allen voor allen, want anders lukt het niet.

Wij willen de toekomst niet belasten met een gigantische overheidsschuld; niet almaar lasten naar de toekomst verschuiven. Toch — ik erken het — is het moeilijk die terugtrekkende, afslankende, versoberende overheid waar te maken. Dat is des te moeilijker nu, juist op het moment dat vele burgers en bedrijven het beter zien gaan, de aardgasbaten voor de overheid met een grote schok omlaag gaan.

Ons vertrouwd maken met nieuwe technieken en informatica is belangrijk, ze ontwikkelen en er als samenleving profijt van trekken. Dat vergt een geweldige scholingsinspanning maar vooral ook de wil daarbij geen groepen achter te laten buiten het arbeidsproces. Ook dat verplicht tot inzet voor allen, maar vooral ook inzet van allen.

De criminaliteit willen wij bestrijden. De burger heeft daar recht op. Ook dat wordt een taai gevecht van het gehele bestuur en niet alleen van politie en gevangeniswezen. Het gaat daarbij ook om de inrichting van de samenleving, die ons praktisch en ideeel allen een zorg moet zijn.

Wij willen de mogelijkheden van ons land gebruiken, maar wij willen deze niet verbruiken. Wij willen die mogelijkheden benutten maar niet uitputten of overbelasten, wij willen ons inspannen, ons land naar de volgende generatie minstens zo goed en mooi over te dragen als het ons toevertrouwd is.

Recht en gerechtigheid ook over de grenzen heen bevorderen. Ook dat is moeilijk. Vreemdelingen en vluchtelingen hier en armoede en conflicten ginds. Maar ook wapenbeheersing en wapenvermindering. Een

lange mars ook om te komen tot Europese eenwording, tot een Europa met een meer dynamische economie, maar ook met een menselijk gezicht, dat in staat is vrede tussen Oost en West echt te bewaren, echte vrede te bevorderen en in lijn daarmee een Europa dat de Derde Wereld ernstig neemt en daadwerkelijk kansen geeft.

Dat is de inzet van dit kabinet.

De Voorzitter: Ik stel voor, over de zojuist afgelegde verklaring meteen na de middagpauze met de regering van gedachten te wisselen in eerste termijn van de kant van de Kamer; morgen vanaf 13.00 uur de regering in de gelegenheid te stellen te antwoorden en vrijdag vanaf 10.15 uur de re- en duplieken te houden.

Voor de eerste termijn van de kant van de Kamer stel ik spreektijden voor van:

90 minuten voor de fracties van het CDA en de PvdA,
60 minuten voor de fractie van de VVD,
40 minuten voor de fractie van D'66 en
20 minuten voor elk van de overige fracties.

Voor de indeling van de sprekerslijst stel ik de volgorde voor, zoals deze voor begrotingsdebatten gebruikelijk is.

Ten slotte stel ik voor, bij het debat over de Regeringsverklaring mede aan de orde te stellen de stukken inzake de kabinetsformatie 1986 (19 555).

Overeenkomstig de voorstellen van de Voorzitter wordt besloten.

De vergadering wordt van 12.10 uur tot 13.00 uur geschorst.

De beraadslaging over de Regeringsverklaring wordt geopend.

Hierbij zijn tevens aan de orde de stukken inzake de kabinetsformatie 1986 (19 555).

De heer Kok (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Allereerst wil ik mijn erkentelijkheid uitspreken voor het feit dat u ter gelegenheid van mijn

Fractievoorzitter Kok (PvdA) aan het woord

maidenspeech zoveel leden van de regering en zoveel kamerleden bereid hebt gevonden om hier aanwezig te zijn. Overigens besef ik zeer wel dat ik hier sta omdat de fractie van de PvdA enkele dagen geleden het besluit heeft genomen om mij, na het terugtreden van Joop den Uyl, als fractievoorzitter te kiezen. Ik treed daarmee in de voetsporen van een man met bijzondere verdiensten voor de PvdA, niet in de laatste plaats als parlementariër en als fractieleider. Parlementariër is hij nog steeds, fractieleider niet meer. Ik ben mij als nieuw gekozen fractievoorzitter heel wel bewust van de verplichtingen die op mij rusten doordat ik juist Joop den Uyl opvolg.

Ik sta hier overigens in een zaal vol routiniers, zowel in de kamerbanken als achter de regeringstafel. Ik heb begrepen dat er geschreven en ongeschreven regels zijn dat je tijdens een eerste spreekbeurt eigenlijk niet behoort te worden geïnterrupteerd. Ik wil daartoe ook niet direct uitnodigen, maar als er wat is, ga rustig uw gang!

Er is geen reden voor twijfel aan de democratische legitimatie van dit kabinet. De verkiezingsuitslag was duidelijk. CDA en VVD behielden hun meerderheid. Ze hadden voor de verkiezingen gezegd als coalitie te willen doorgaan. De coalitie als geheel bleef in omvang gelijk, maar het CDA won sterk en de VVD

verloor even hard. PvdA en D'66 wonnen te zamen bijna even veel als het CDA. Kleine partijen verloren zwaar. De coalitie die nu optreedt, is er niet een van winnaars, maar ze is er een van een winnaar en een verliezer. Dat verklaart het volslagen gebrek aan enthousiasme tijdens de formatie. Er is eerder sprake van een gevoel van katterigheid dat sterk wordt bepaald door het beeld van ontreddering dat de VVD bood en biedt.

De PvdA heeft haar doel niet bereikt. Wij hebben een voortgaan van de coalitie niet weten te verhinderen, ondanks onze winst en ondanks onze bereidheid om na 21 mei op basis van programmatische afspraken met CDA of VVD een kabinet te vormen. Wij hebben daarbij geen voorkeur vooraf geformuleerd. Wij hebben noch de VVD noch het CDA bij voorbaat uitgesloten.

Het vertrouwen dat ruim drie miljoen kiezers in de PvdA hebben uitgesproken, sterkt ons in de overtuiging dat dit onze opstelling zal blijven. Dat roept wel vragen op voor CDA en VVD. Hoe zien deze partijen hun toekomstige positie? Dat ze van plan zijn deze nieuwe regeringsperiode samen vol te maken, is niet echt nieuws. Neen, mijn vraag is of uit hun besluit om dit kabinet te vormen, moet worden afgelezen dat hun onderlinge politieke en ideologische

banden zo sterk zijn dat de samenwerking ook na de huidige periode wat hen betreft zal worden voortgezet.

Voor het beleid van het kabinet-Lubbers I waren CDA en VVD samen verantwoordelijk. In de verkiezingscampagne creëerde de lijsttrekker van het CDA enige ruimte voor zijn partij. Hij maakte niet in de eerste plaats dat beleid, noch het kabinet tot inzet, maar het CDA-program. Op het terrein van de sociale zekerheid zou na de stelselherziening "rust" ontstaan. Sterker nog, in de komende periode zou er wellicht weer ruimte zijn voor een verbetering van uitkeringsrechten. "Wij moeten ons nu gaan richten op degenen die nu nog aan de kant staan", zei de CDA-lijsttrekker aan de vooravond van de verkiezingen in het televisiedebat. De werkloosheid moest met allerlei middelen in de komende periode met 200.000 worden verminderd. "In de overheidssector zal in de periode 1986-1990 de gemiddelde jaarlijkse arbeidsduur in totaliteit met 10% moeten worden teruggebracht", aldus het CDA-program. In het veiligheidsbeleid "draagt Nederland er toe bij dat evenals voorheen het geval was, eenzijdige door de NAVO te nemen stappen mogelijk zijn", zo stelt dat program. In het CDA-program en sterker nog in de uitspraken van de CDA-lijsttrekker viel een kleine optocht naar het midden van de Nederlandse politiek te bespeuren.

De inzet van de VVD was een andere. De VVD vroeg onverkort steun voor het kabinet en zijn beleid. De prijs was hoog. De partij verloor een kwart van haar aanhang, maar de winst van het CDA bood compensatie. Voldoende om een nieuw kabinet van CDA en VVD te vormen.

Mijn vraag aan de heer Lubbers als eerstverantwoordelijke voor de formatie is, of hij deze vertaling van de verkiezingsuitslag een geheel vanzelfsprekende acht. Op welke wijze wordt de gevoelige nederlaag van de VVD door hem geïnterpreteerd? Hoe denkt hij om te gaan met het politieke feit dat een zwaarverliezende regeringspartij, die de interne gevolgen van die nederlaag nog steeds zwaar voelt doorwerken, wel haar stempel op het beleid mag blijven drukken en dat een winnende oppositiepartij met een brede aanhang — een derde van de kiezers — nu zonder omhaal van die directe invloed verstoken blijft? Heeft hij zich

rekenschap gegeven van de mogelijke gevolgen voor de effectiviteit van het te voeren beleid?

Wij maken ons grote zorgen over de gevolgen van de formatie voor de positie van het parlement. Op een drietal punten zijn in het regeerakkoord afspraken gemaakt die ernstige vragen oproepen over de positie van de Kamer.

In punt 10 van de media-paragraaf worden wijzigingen in het definitieve regeringsvoornemen gebonden aan de instemming van beide regeringsfracties. Een kamermeerderheid, te weten één van beide regeringsfracties krijgt blijkbaar het recht wijzigingen die door een kamermeerderheid worden gesteund, te verhinderen. Ik vind dat een ontoelaatbare aantasting van de positie van de Kamer. Die afspraak roept trouwens ook een vraag op. Hoe moet een dergelijke afspraak worden geëffectueerd? Wordt een voorstel dat met meerderheid van stemmen wordt aangenomen, geacht te zijn verworpen als één van de regeringsfracties tegenstemt?

Tweede punt: onderwijs, artikel 23 van de Grondwet. Afgesproken wordt hoe die wet zal komen te luiden. Is het de formateur ontgaan dat ten aanzien van de Grondwet juist wel een gekwalificeerde meerderheid noodzakelijk is en dat een fractie met 52 van de 150 leden voor die tweederde meerderheid wel degelijk relevant is?

Ten slotte wat het regeerakkoord betreft herinner ik aan de afspraken omtrent de euthanasie. Op de inhoud van de afspraken kom ik straks nader terug. Dat de fracties van CDA en VVD overeenkomen dat zij zich in de eerste plaats zullen laten leiden door de wenselijkheid van voortzetting van de coalitie kan alleen maar betekenen dat het inhoudelijke debat in de Kamer en eventuele meerderheidsopvattingen in de Kamer al bij voorbaat ondergeschikt worden gemaakt aan het voorkomen van politieke problemen tussen twee fracties en de regering.

Alle drie afspraken die ik hier memoreer weerspiegelen een opvatting over de rol en de positie van het parlement waartegen wij bezwaar maken. Vooruitlopend op het overleg tussen regering en Kamer zijn afspraken gemaakt die fracties bij voorbaat verplichten op concrete punten hun stemgedrag te laten bepalen door de politieke opportuniteit. De oppositie wordt op deze wijze

voor de taak gesteld niet alleen een kamermeerderheid maar beide regeringsfracties tegelijkertijd te overtuigen van haar standpunten. Daarom maakt dit regeerakkoord een ongeoorloofde inbreuk op de verantwoordelijkheid van het parlement en op onze verantwoordelijkheid zoals wij die zien.

De manier waarop het kabinet tot stand is gekomen, verdient geen schoonheidsprijs. Wij hebben ons na de duidelijke verkiezingsuitslag voor een formatieopdracht aan de heer Lubbers uitgesproken. Informatie is een instrument in een situatie waarin de verhoudingen niet duidelijk zijn. Informatie beperkt de mogelijkheden tot verantwoording en zet het parlement meer buitenspel dan nodig is. Informatie zou ook naar het oordeel van de heer Lubbers, toen sprekend in deze Kamer over het rapport-Biesheuvel, slechts in uitzonderingsgevallen moeten worden toegepast. Wij blijven het betreuren dat de fracties van het CDA en de VVD zich niet direct voor een formatieopdracht hebben uitgesproken. Het argument dat in de regeringsverklaring wordt gegeven, dat deze keuze werd gemaakt met het oog op de knelpunten van met name immateriële aard, is weinig overtuigend. Die knelpunten zijn niet opgelost, er zijn hooguit procedurele afspraken gemaakt.

In 1981 is de commissie-Biesheuvel ingesteld, omdat in brede kring het besef aanwezig was, dat de totstandkoming van kabinetten uit een oogpunt van doorzichtigheid en democratische controle nog veel te wensen overlaat. Dat besef behoort er nog steeds te zijn.

Informateur De Koning legde, na een maximum aan beslotenheid, na vijf weken een ontwerp-regeerakkoord aan de fracties van CDA en VVD voor. Even was er als gevolg daarvan openbaarheid. Beide fracties formuleerden hun amendementen en de gordijnen gingen weer dicht. Er kwam weer absolute stilte tot twee weken daarna het eindvoorstel, het definitieve regeerakkoord werd gepresenteerd. Is het vreemd dat een fractie die op geen enkel moment bij al die onderhandelingsgesprekken betrokken is geweest, maar wel mede een oordeel moet geven over de uitkomsten van dat proces, behoefte heeft aan aanvullende informatie? Vandaar mijn verzoek om openbaarmaking van stukken en mijn schriftelijke vragen — via u, Voorzit-

ter — aan de minister-president, waarop ik maar ten dele een bevredigend antwoord heb gekregen.

Ik betreur het dat de heer Lubbers u heeft meegedeeld dat sommige stukken in verband met de vertrouwelijkheid van het informatiebeeraad niet kunnen worden vrijgegeven. Dit kunnen brieven of nota's van demissionaire bewindslieden zijn. Dit kunnen ook ambtelijke nota's van bij voorbeeld het Centraal Planbureau zijn en noem maar op. Het antwoord van de minister-president heeft mij niet overtuigd. Daarom vraag ik hem andermaal de niet openbaar gemaakte stukken thans aan de Kamer ter beschikking te stellen. Ik vind het spijtig dat ook de amendementen van de fracties van het CDA en de VVD op het ontwerp-regeerakkoord met een waas van vertrouwelijkheid zijn omgeven. Wat is er voor onredelijks aan dat de Kamer en daarmee de Nederlandse bevolking ten minste achteraf, kennis kan nemen van wijzigingsvoorstellen die de regeringsfracties op het ontwerp-akkoord hebben ingediend? Er valt toch niets te verbergen? Ik hoor in de banken van de regeringspartijen al mompelen dat alleen het eindresultaat telt. Dat is nu precies waar het om gaat. Na al de beslotenheid tijdens de informatie, is er in elk geval behoefte aan openheid achteraf. Je zou daar niet eens om moeten vragen.

Mijnheer de Voorzitter! Door de gevolgde werkwijze is er soms wel heel weinig ruimte voor een beoordeling van een manier waarop onderhandelende partijen met hun programma's zijn omgegaan. In het akkoord zijn soms punten opgenomen die in geen van beide verkiezingsprogramma's zijn terug te vinden. Ik noem het jeugdwerkgarantieplan, de legitimatieplicht en de privatisering van het Rijksinkoopbureau. Na de ervaringen van de afgelopen maanden kan het geen verwondering wekken dat het regeerakkoord amper iets van betekenis omvat als het gaat om de versterking van onze democratie, het beter tot hun recht laten komen van de taken van het parlement. De voorstellen van de commissie-Biesheuvel krijgen nauwelijks aandacht. Op de valreep is in de regeringsverklaring de aankondiging opgenomen dat een notitie zal worden uitgebracht over een vorm van beslissend referendum, raadplegend referendum en volksinitiatief. Op welke

termijn, mijnheer de Voorzitter, mag de Kamer deze notitie verwachten?

In het kader rapport Onderzoek van de organisatie en de werkwijze van de Kamer, heeft de Kamer zich uitgesproken voor het ter beschikking stellen van een actieprogramma dat de regeringsverklaring dient te vergezellen. Zo'n actieprogramma geeft een concrete uitwerking van het regeerakkoord. Waarom heeft de Kamer dit actieprogramma niet mogen aantreffen en wanneer mogen wij dit verwachten?

Nu het regeerakkoord zo bitter weinig bevat over het beter laten functioneren van het parlement, heb ik vraag aan de fractie van het CDA. Wil deze fractie bevorderen dat het in de Tweede Kamer aangenomen voorstel tot gebruik van het enquête-recht bij besluit van een gekwalificeerde minderheid in deze Kamer kan worden nagevolgd?

Vragen moeten ook worden gesteld bij de vermindering van het aantal staatssecretariaten. Veel systeem valt daarin niet te ontdekken. Het eerste kabinet-Lubbers heeft dat ook niet ter discussie gesteld. Dat is een merkwaardige manier van opereren. Er vallen zeker argumenten te wisselen over meer of minder staatssecretariaten, ook in het licht van de gewenste doelmatigheid van bestuur. Wij zijn zeker niet tegen versobering van bestuur, mits de kwaliteit daardoor niet wordt aangetast. Maar waarom is deze keuze gemaakt en geen andere? Het meest opvallend is dat er vijf staatssecretariaten zijn verdwenen zonder enige argumentatie of enig debat. Die besluitvorming vraagt om een duidelijke toelichting. Wat waren de afwegingen? En meer specifiek: waarom is er bij voorbeeld nu geen staatssecretaris voor emancipatiezaken meer? Wat voor beleidskeuzes lagen daaraan ten grondslag? Heeft dat gevolgen voor de inhoud van het emancipatiebeleid?

En dan kom ik bij het werk van de formateur zelf, bij de samenstelling van het kabinet. Hier wreekt zich in bijzondere mate de verdeeldheid binnen de VVD. Kennelijk leidde dat tot het inzicht dat alleen een buitengewoon terughoudende opstelling van de formateur een verdere ineenstorting van de VVD kon voorkomen. Wij vinden dat de formateur, waarschijnlijk om die reden, in een te geringe mate zijn eindverantwoordelijkheid voor de personenkeuze heeft waargemaakt.

Tijdens de verkiezingscampagne is gezegd: stem Lubbers en u krijgt Nijpels cadeau. En inderdaad: een presentje aan het land. De heer Winsemius, beoogd vice-premier als het aan de lijsttrekker van het CDA had gelegen, ruimt het veld.

Bedenkelijk is de benoeming van de heer Van Eekelen op Defensie. Ik noem twee redenen waarom de heer Van Eekelen niet de aangewezen persoon was minister, laat staan minister van Defensie te worden. Het vorige kabinet liet weten dat in de periode dat de heer Van Eekelen staatssecretaris was, zonder deugdelijke financiële basis de belangrijke beslissingen werden genomen voor de bestelling van twee nieuwe onderzeeboten. Dit werd later de Walrus-affaire. Het rapport van de RSV-commissie — de heer Van Dijk zal er zich alles van herinneren — loog niet over de rol van staatssecretaris van Eekelen bij de verkoop van fregatten aan Griekenland. Hij faalde. Ik citeer uit het rapport van de enquêtecommissie:

"Met een overgave die aan de speeltafel niet zou hebben misstaan, werden in korte tijd honderden miljoenen aan defensiegeld aan RSV toevertrouwd."

Dat stelt de enquêtecommissie en niet ik. Dat spel en die honderden miljoenen verloor men. In de "Terugblik en beoordeling" van de commissie staat:

"Het is ronduit verbazend dat, ... het departement van Defensie zich tot belangrijk financier van het RSV-concern ontwikkelde en daarbij uiteindelijk bijna 500 miljoen gulden aan begrotingsmiddelen op het spel zette."

In een van de RSV-debatten voegde de toenmalige en huidige minister-president daaraan toe:

"De paragraaf Terugblik en Beoordeling begint met: "het is ronduit verbazend dat ...". Als ik de oordelen lees van de parlementaire enquêtecommissie, veroorloof ik mij op te merken dat dit eigenlijk een mild oordeel is."

Dit is nu de verkeerde man op de verkeerde plaats. Dat de heer Van Eekelen van staatssecretaris Van Houwelingen ook nog de portefeuille-efficiencyverbetering overneemt, is meer dan ironisch. De formateur had in onze ogen voor deze benoeming geen verantwoordelijkheid mogen nemen. Ik ben er hoogst benieuwd naar hoe hij deze wil verdedigen.

Mijnheer de Voorzitter! Het kabinet gaat in het regeerakkoord en in de regeringsverklaring weinig in op de grote vraagstukken en uitdagingen van de toekomst. Zeker, er wordt gesproken van voortgaan en vernieuwen. Maar wat heeft men voor ogen? Leidt voortgang ook tot vooruitgang? En welke inhoud krijgt vernieuwing? Hoe te antwoorden op de nog steeds instabiele, internationale economische verhoudingen? Wat is onze bijdrage om daarin, samen met andere landen, verbetering te brengen? Hoe gaan wij om met de mogelijkheden die nieuwe technologieën bieden en hoe met de bedreigingen daarvan? Hoe worden deze vernieuwingen ook dienstbaar gemaakt aan sociale vernieuwingen en aan verbetering van de leef- en arbeidsomstandigheden? Wat zijn de eisen die het tijdperk van informatica en van steeds meer vrije tijd aan de samenleving van morgen stelt? Hoe de dreigende tendensen van versplintering en desintegratie in de samenleving tegen te gaan?

Voorzitter! De aanpak van regeerakkoord en regeringsverklaring op een aantal van deze hoofdpunten is weinig offensief. Dat geldt ook voor de voortdurend groeiende problematiek van, wat ik zou willen noemen, verval en economische veroudering in de samenleving. Iedereen ziet het om zich heen. De achterstand in onderhoud en uitbreiding van de infrastructuur, de wegen, de waterwerken, de stadsverkrotting, problemen als zure regen, nieuwe gifbelten, bodemsanering en niet in het minst onze technologische veroudering. Slijtage van omgeving, infrastructuur en kennis, kwaliteitsverlies vaak.

Economische groei is buitengewoon belangrijk, zeker ook in onze visie. Maar die groei mag er niet toe leiden, dat op korte of lange termijn de kwaliteit van onze omgeving weer onnodig verslechtert. Sinds de problemen van de mest en de zure regen weet iedereen, dat milieu-effecten vertraagd bovenkomen. Daarom is het onverantwoord de te verwachten negatieve effecten van ons af, of voor ons uit te schuiven. Daarmee wordt de duurzaamheid van ons welzijn en van onze welvaart in gevaar gebracht. Wij hebben nu te maken, in het beleid en bij de problemen van vandaag, met zowel sanering als het voorkomen van nieuwe vervuiling. Met die sanering heeft mijn fractie haast. Meer haast

dan met die extra 50 mln. gulden — die in het ontwerp-regeerakkoord trouwens nog was vergeten — kan worden gemaakt.

Uit het oogpunt van milieubeleid is het gewenst, dat wij meer nadruk leggen op het gebruik van hernieuwbare energiebronnen. De kracht waarmee de zogenaamde alternatieve energie wordt ontwikkeld, is tot nu toe niet groot geweest. Het regeerakkoord geeft geen indicaties over het te bereiken procentuele aandeel en over de beschikbaarheid van extra middelen. Dat lijkt ons wel gewenst. Men had minstens mogen verwachten dat, in aansluiting op de opschorting van de besluitvorming over nieuw te bouwen kerncentrales, nu alle aandacht zou worden gericht op een kernenergievrij scenario; een scenario, niet als de enig hanteerbare blauwdruk voor de toekomst, maar een scenario, dat ons wel een aantal mogelijkheden geeft om van het gebruik van die gevaarlijke en bedreigende kernenergie gevrijwaard te kunnen worden. De ervaringen met onze deelname in de snelle kweekreactor in Kalkar spreekt boekdelen. Het ziet ernaar uit, dat meer dan 1 mld. gulden moet worden afgeschreven. Deze hadden beter kunnen worden gebruikt. Ik vind dat wij daar lessen uit moeten trekken.

Ik kom terug, mijnheer de Voorzitter, op het proces van economische veroudering. Er is geleidelijk aan in brede lagen van de samenleving, ook in de wereld van ondernemers en het bedrijfsleven, overeenstemming over de noodzaak van toenemende overheidsinvesteringen. Toch berust dit kabinet in een voortgaande daling. Naar de jaren negentig, die zo belangrijk zijn voor onze toekomst, bouwen wij daarmee een economische achterstand op, waarbij de vermindering van het financieringsstekort die wij op korte termijn bereiken, verbleekt. Dat is verkeerde zuinigheid. Ik overweeg hierover in tweede termijn een motie in te dienen. De noodzaak van beperking van het financieringsstekort op zichzelf houdt de regeringspartijen en de Partij van de Arbeid niet verdeeld. Er is wel — dat is iedereen duidelijk — een verschil in de manier waarop. Bij de Partij van de Arbeid ligt de nadruk meer op het verwerven van extra inkomsten. Wij willen de ongerichte voordelen voor het bedrijfsleven, zoals de vermogens- en voorraadaf trek en de WIR voor grote bedrijven,

zoveel mogelijk gebruiken en omzetten in concrete projecten, die ook goed zijn voor de economie, de investeringen en voor de groei, overheidsinvesteringen en technologische vernieuwing. Wij creëren daarmee ook ruimte voor nieuw beleid, dat wij samen met de lagere overheden willen opzetten. Natuurlijk zijn de financiële marges beperkt. Een jaarlijks verschil van ruim 2 mld. gulden voor nieuw beleid betekent in 1990 een verschil van 8 mld. gulden. Dat betekent 8 mld. gulden kwaliteitsverschil, zowel in de opbouw van ons nationaal vermogen, alsook in de toegankelijkheid van onderwijs, openbaar vervoer en betere kwaliteit van ons woon- en leefmilieu.

Mijnheer de Voorzitter! Ik vind het betreurenswaardig, dat het regeerakkoord kansen laat liggen in de sfeer van een offensief economisch structuurbeleid. Herstel en vernieuwing van de aanbodkant van onze economie, de produktiestructuur, is voor de sociaal-economische toekomst van ons land van vitaal belang. Binnen de bedrijven en instellingen die samen onze economische structuur vormen, wordt ons nationaal inkomen verdiend en wordt de werkgelegenheid gemaakt.

In dat verband is ook het midden- en kleinbedrijf van groot belang. Daarom pleitte de PvdA ervoor, deze bedrijven te vrijwaren van de afschaffing van de negatieve aanslag van de WIR. Belangwekkende initiatieven en nieuwe werkgelegenheid worden steeds vaker genomen en ontstaan steeds meer in kleinere bedrijven. De zelfstandige ondernemer met een eigen bedrijf levert een bijdrage aan het voorzieningenniveau van steden en dorpen. Voor startende ondernemers kunnen betere voorwaarden worden geschapen. Ik denk dan aan minder omslachtige administratieve verplichtingen en betere mogelijkheden tot het verkrijgen van risicodragend kapitaal.

Mijnheer de Voorzitter! Structurele verschuivingen in het patroon van de wereldhandel en de steeds snellere gaande technologische ontwikkelingen maken het nu meer dan ooit nodig dat wij onze produktiestructuur aanpassen en vernieuwen. Die voortdurende herstructurering moet betrekking hebben op de scholing, de werkervaring en de motivatie van de werknemers, op de kosten en de kwaliteit van de machines en gebouwen, op de toegepaste technologieën, op de organisatie van

de productieprocessen en ook op de aard en de kwaliteit van onze producten en diensten. In dat proces van voortdurende aanpassing en vernieuwing heeft de overheid een nadrukkelijke rol te vervullen. Al was het maar, omdat de overheid in een aantal opzichten de enige is die over de mogelijkheden en de middelen beschikt om een aantal noodzakelijke voorwaarden te scheppen. Ik noem een goed mededingingsbeleid, een behoorlijk beroepsonderwijs, voldoende infrastructurele voorzieningen en voortzetting van het regionaal beleid. Twee elementen van het regionaal economisch beleid zijn hierbij van belang. Het voorwaardenscheppend beleid is er één van. Het kan toch niet de bedoeling zijn, dit nu af te schaffen? Het tweede element is de grensoverschrijdende regionale samenwerking. Europese samenwerking is ook hierbij geboden. Een offensief structuurbeleid heeft alleen maar kans van slagen als overheid en bedrijfsleven in samenspraak — niet los van elkaar — een visie op hoofdlijnen ontwikkelen. Samenspraak en samenwerking moeten er ook zijn tussen landelijke overheid en lagere overheden. Zo'n aanpak biedt ons land de beste kans op modernisering van de economische structuur en op internationale aansluiting.

Mijnheer de Voorzitter! Ik vind het teleurstellend dat het nieuwe kabinet verzuimt, de Kamer tegemoet te treden met een programma ter versterking van de economische structuur om op die manier toenevende en duurzame werkgelegenheid tot stand te brengen. Eén van de schaarse voornemens waar wel wat beweging in zit, is gelukkig de gedachte van een technologie-instituut. Voor een onderdeel van het structuurbeleid wordt hiermee, zij het weliswaar nog mondjesmaat, een voorstel gedaan dat voor het totale structuurbeleid nodig is. Een gecoördineerde, gezamenlijke aanpak door overheid en bedrijfsleven moet leiden tot een gezamenlijke visie op en een gezamenlijke aanpak van de problematiek. Over het technologie-instituut stel ik toch nog enkele kritische vragen, ook omdat ons daarover nog de nodige informatie ontbreekt. Vanuit welke invalshoek krijgt het technologiebeleid vorm en inhoud? Technologische vernieuwing is van groot belang voor het weerstandvermogen van ons bedrijfsleven. Sneller en goedkoper produce-

ren is prima, maar het moet — vaak ook in de ogen van het bedrijfsleven zelf — om veel meer gaan. Het ontwikkelen en toepassen van nieuwe technologische mogelijkheden moet mede gericht worden op het verbeteren van de kwaliteit van onze arbeids- en leefomgeving. Een breed en geïntegreerd technologiebeleid moet ook gericht zijn op sociale vernieuwing, op een beter milieu, op energiebesparing en op de ontwikkeling van alternatieve energie. Dat vereist een grote betrokkenheid van de samenleving, van werknemersorganisaties, maar ook van andere maatschappelijke organisaties. Voorts is uiteraard op hoofdlijnen directe invloed van het parlement op de beleidsbepaling noodzakelijk.

Mijnheer de Voorzitter! Ik vind in dit debat duidelijkheid te krijgen over de richting die het kabinet wil inslaan. Er komt een adviescommissie, maar ik neem aan dat de regering bereid en in staat zal zijn om in het parlement zelf de hoofdlijnen van haar eigen visie weer te geven. Over de invulling daarvan kan men vervolgens adviezen vanuit de samenleving inwinnen.

In het regeerakkoord wordt bestrijding van de werkloosheid het hoofddoel van het beleid genoemd. Dat klinkt bemoedigend, dat klinkt ook fraai, maar zijn de gemaakte regeerafspraken daarmee voldoende in overeenstemming? Naar mijn mening niet. Waarom is het streven van niet meer dan 500.000 werklozen in 1990 niet even hard geformuleerd als dat van verlaging van het financieringstekort tot 5,25%? Geen tijdpad voor het stapsgewijze verminderen van de werkloosheid en wel voor het verkleinen van het financieringstekort. Waarom geen afspraken over wat te doen als de werkloosheid onvoldoende afneemt en wel voor het geval de boekhouding van de minister van Financiën niet klopt? Waarom is er niet gelijkwaardig vorm gegeven aan sociaal beleid en financieel beleid? Ik overweeg, afhankelijk van het antwoord van de regering, in tweede termijn een uitspraak van de Kamer over deze verhouding te vragen. Zelfs als wij ervan mogen uitgaan dat het kabinet in de periode 1986-1990 een reële daling van de werkloosheid met 200.000 personen wil realiseren, dus niet door "de kaartenbakken op te schonen", dan nog blijft de gekozen

aanpak in mijn ogen onevenwichtig en onbevredigend. Ik zeg dit niet om spijkers op laag water te zoeken, ik zal dit toelichten.

Het regeerakkoord leidt niet tot groei van de werkgelegenheid anders dan door uitbreiding van het aantal deeltijdbanen en de effecten van arbeidsduurverkorting. Erger nog: met het voorgenomen beleid worden arbeidsplaatsen afgebroken. De berekeningen van het Centraal Planbureau komen uit op een verlies van 55.000 arbeidsjaren, en daar zitten de te verwachten verslechteringen van de werkgelegenheid in onder meer de bouw en de quartaire sector waarschijnlijk nog maar ten dele in. De beoogde daling van de werkloosheid tot 500.000 komt tot stand door wel belangrijke, maar aanvullende werkgelegenheids- en scholingsmaatregelen voor onder meer langdurig werklozen en door de effecten van fraudebestrijding. Samen zijn die twee componenten goed voor 110.000 plus 32.000 is 142.000 werklozen minder, althans op papier. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat er bij de informatie op een nogal gekunstelde manier naar dat streefcijfer van 500.000 is toegerekend. Ik moet zeggen dat de antwoorden van het Centraal Planbureau op de door mij gestelde vragen mij daarin sterken.

Hoezeer de structurele aanpak van de werkloosheid in het regeerakkoord verschilt van de benadering van de Partij van de Arbeid, blijkt overduidelijk uit het verschil in werkgelegenheid in arbeidsjaren. Het programma van de Partij van de Arbeid komt na doorrekening 140.000 arbeidsjaren in 1990 hoger uit dan het regeerakkoord. Ik zal mij nu niet begeven in geweldige exercities over al deze cijfers, het gaat mij even om de grote lijnen. Als de doorrekening van het programma van de Partij van de Arbeid op dezelfde manier was geschied als het Planbureau nu het regeerakkoord heeft doorgerekend, dan zou de werkloosheid in 1990 als gevolg van onze beleidsvoorstellen zelfs tot 250.000 kunnen dalen. Ik zeg hiermee niet hoe goed, hoeveel beter dan anderen wij zouden zijn; ik geef aan, hoezeer het kennelijk mogelijk is om op basis van de nu door het Centraal Planbureau toegepaste rekenmethode te komen tot de uitkomsten die nu in het regeerakkoord zijn vermeld, waarachter zeker — ik ben dit met het Centraal

Planbureau eens — de nodige vraagtekens kunnen worden geplaatst. Het voorgenomen beleid van dit nieuwe kabinet versterkt het draagvlak voor de werkgelegenheid niet, het laat kansen op een krachtiger economisch herstel ongebruikt. Het breekt tienduizenden arbeidsplaatsen af, het ontmoedigt honderdduizenden vrouwen, zich als werkzoekenden te laten registreren. Dat is ook nog een manier om sneller het getal van 500.000 te bereiken.

Aanvullend beleid, hoe nodig ook, mag niet de aandacht van de hoofdzaak afleiden. En die moet blijven bestaan uit werk maken en werk delen. Voor beide is overigens economische groei van essentieel belang, als basis voor behoud en uitbreiding van werkgelegenheid en ook als financieringsbron voor het verdelen van werkgelegenheid; het een en het ander.

Ik sprak al eerder van het ongebruikt laten van kansen op een hoger tempo van kwalitatieve groei; daarom nu een enkele opmerking over arbeidsduurverkortening en de plaats daarvan in het beleid. Ik acht het werkelijk onbegrijpelijk dat het kabinet zich beperkt tot een arbeidstijdverkortening van 0,75% per jaar. Op dit punt heeft het CDA zwaar op zijn verkiezingsprogramma ingeleverd. Naar de mening van de Partij van de Arbeid is er geen enkele aanleiding om het tempo van arbeidstijdverkortening van de afgelopen jaren te laten verslappen. Dat gebeurt in het regeerakkoord wel — ik neem aan dat dit heel bewust gaat — zowel in de marktsector als in de collectieve sector. Is dat werk boven inkomen? Daar waar het proces van herverdeling van arbeid de afgelopen jaren is gaan stagneren, is er aanleiding voor nieuwe initiatieven. Dat geldt ook voor de marktsector, met inachtneming van de eigen verantwoordelijkheid van de sociale partners. Ik roep de regering op, de mogelijkheden van premiedifferentiatie nader uit te werken, dat snel te doen en om de combinatie van premiestelling en verdergaande arbeidsduurverkortening in te brengen in de onderhandelingen over het beoogde convenant met de sociale partners.

Op het terrein van de arbeidsduurverkortening ligt er overigens ook een belangrijke verantwoordelijkheid voor de overheid als werkgever. Duidelijk is dat er grote beperkingen zijn aan de mogelijkheden om via arbeids-

duurverkortening en herbezetting te komen tot verruiming van de werkgelegenheid in de collectieve sector. Het beleid van de afgelopen jaren heeft geresulteerd in het aanzienlijk achterblijven in koopkracht van de werknemers in de collectieve sector, vergeleken met de werknemers in de marktsector. Het nieuwe kabinet wil die ongelijke inkomensontwikkeling voortzetten en bovendien de werkgelegenheid bij de centrale overheid en in grote delen van de kwartaire sector aanzienlijk verminderen. Dat schept een vrijwel onmogelijke uitgangspositie voor verdergaande verkortening van de arbeidsduur aldaar. Maar dat doet het kabinet zichzelf aan. De Partij van de Arbeid is van mening dat het kabinet zichzelf daarentegen de beleidsruimte dient te verschaffen om wél een betekende voortgang van de herverdeling van arbeid in de collectieve sector mogelijk te maken. Dat vraagt uiteraard om een in alle opzichten gelijkwaardige behandeling van de betrokken werknemers aan die in de marktsector; dat mag duidelijk zijn.

Herverdeling van betaald en onbetaald werk tussen mannen en vrouwen; dat vraagt ook om een flankerend beleid om de toetredingsmogelijkheden van vrouwen tot de arbeidsmarkt te vergroten. Waar blijft de kinderopvang als basisvoorziening? Wordt de structurele oplossing voor de lopende experimenten nu werkelijk geregeld, zoals in het regeerakkoord wordt gesuggereerd? In dat akkoord wordt geen woord gewijd aan het stimuleringsbeleid voor meisjes; geen aparte maatregelen voor vrouwen in het arbeidsvoorzieningsbeleid! Ook geen woord over vrouwenvakscholen. Een regeerakkoord dat zulke essentiële kwesties open laat, is onevenwichtig en laat na de basis te leggen voor gelijkwaardige ontplooiingsmogelijkheden van mannen en vrouwen.

Het zou onjuist zijn, de vraagstukken op het gebied van werkgelegenheid en werkloosheid uitsluitend getalsmatig te benaderen. Er doen zich immers juist nu grote kwalitatieve verschuivingen voor, de structuur van de werkgelegenheid verandert snel, functies verdwijnen, andere ontstaan, scholing van nieuwe werknemers alsook van werknemers die al of nog een baan hebben, worden steeds belangrijker. Wij zien ook de flexibilisering en de marginalisering; mensen met te weinig

opleiding komen terecht op losse arbeidsplaatsen. Zwakke groepen op de arbeidsmarkt, waaronder vrij veel vrouwen, buitenlanders, ouderen, lager geschoolden krijgen contracten in de afroepsfeer. Nieuwe ontwikkelingen leggen de kiem voor welvaart van sommigen, alsmede voor nieuwe achterstanden van anderen. De overheid heeft de taak — ik wil graag dat het kabinet hierop ingaat — om samen met ondernemingen en vakbonden hierop een duidelijk antwoord te formuleren. Specifiek beleid, gericht op de langdurig werklozen, is echt noodzakelijk. Het regeerakkoord geeft enkele aanduidingen van de manier waarop het kabinet dit wil gaan doen. Je kunt de opnamecapaciteit van het bedrijfsleven wat vergroten met behulp van onder meer loonkostensubsidies. Een snelle uitvoering van het door de Kamer tot wet verheven initiatief Vermeend/Moor is daarvoor aangewezen. Desondanks blijven de kansen voor al die tienduizenden, honderdduizenden ongeschoolde of laaggeschoolde werklozen in een vernieuwend bedrijfsleven zeer beperkt. Hoe pakken wij dat probleem aan? Is het niet juist in de sector van de maatschappelijke dienstverlening mogelijk om voor de inbreng van deze groep meer ruimte te maken?

Het kabinet kiest in zijn Jeugdwerkgarantieplan uitdrukkelijk voor aanvullende werkgelegenheidscreatie en scholing, ook met het oog op de collectieve dienstverlening. Het feit dat in dit plan wordt gekozen voor een garantie op scholing respectievelijk op werk heeft in beginsel onze instemming, maar dan wel in de juiste volgorde. Eerst passende scholing en zinvolle werkgelegenheid en werkervaringsmogelijkheden. Niet eerst van de jongeren de RWW-uitkering afpakken en dan kijken of je nog iets voor ze kan bedenken. Als dit laatste de uitwerking zou zijn — eerst de uitkering afpakken en daarna wat voor ze zoeken — dan vindt de regering de PvdA-fractie op haar weg. Ik stel het op prijs om van de regering ook op dit punt op hoofdlijnen in dit debat een duidelijke visie te horen. Ik heb namelijk begrepen dat de regering gaat overleggen met de lagere overheden en met de sociale partners. Ook daarbij geldt, evenals bij het technologie-instituut dat gespreide verantwoordelijkheid geboden is. Dat laat echter onverlet de absolute

wenselijkheid van een duidelijke gedachtenwisseling en goede dialoog in de Kamer over de te kiezen beleidsaanpak van de regering. De PvdA heeft overigens voor de verkiezingen gepleit voor een integrale aanpak van de langdurige werkloosheid onder jongeren en volwassenen door de vorming van arbeidspools op gemeentelijk niveau. Wij zullen dit plan snel uitwerken, omdat met weinig extra middelen op aanmerkelijke schaal volwaardig werk kan worden gerealiseerd.

Een belangwekkend onderdeel van de beleidsvoornemens van het nieuwe kabinet is dat de sociale partners meer te vertellen krijgen. U zult begrijpen dat dit mij goed doet. Het kabinet zal proberen een convenant, een akkoord op hoofdpunten, af te sluiten. Het zal de sociale partners ook financieel nauwer betrekken bij belangrijke onderdelen van het sociaal-economisch beleid. Die gespreide verantwoordelijkheid is prachtig, maar hoe moet ik dit ongeveer zien? De financieel-economische kaders van dit regeerakkoord zijn strakker dan die van het vorige. De sociale partners krijgen toch meer te vertellen. Kan de minister-president mij dit uitleggen? Het is pikant dat exact op het moment dat de sociale partners meer te vertellen krijgen, wordt besloten de artikelen van de Wet aanpassingsmechanisme in te trekken. Die artikelen hebben betrekking op de halfjaarlijkse aanpassing van de uitkeringen aan de lonen. Wij weten allemaal dat die wet jarenlang niet is toegepast. Nu er volgens de regering een nieuwe basis is en nieuw perspectief, wordt die wet overboord gezet en vervangen door een beleid van beleidsmatige koppelingen. Uitgangspunt daarbij is niet verbetering, maar bevriezing van koopkracht. Dat betekent dat de sociale uitkeringen opnieuw verder achterop raken bij de lonen. Dat betekent ook koopkrachtbehoud, maar alleen in het plaatje van Den Haag. Als je namelijk bent aangewezen op de dokter, op het openbaar vervoer of op individuele huursubsidie, kun je fluiten naar je koopkracht. De rust in de sociale zekerheid, die overigens maar zeer betrekkelijk is, wordt elders duur betaald. Dezelfde groep wordt nu via de achterdeur gepakt. "Armoede", het is een zwaar woord. Er zijn echter groepen in de Nederlandse samenleving die weer aan den lijve ondervinden wat het

betekent om geen enkele rek in de bestedingsmogelijkheden meer te hebben. Die groepen gaan er in de komende vier jaar in het geheel niet op vooruit. De inkomensverschillen zullen groter worden. Ik acht dit onrechtvaardig. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid wringt zich in allerlei bochten om aan te tonen hoe moeilijk het is om goed onderzoek naar de nieuwe armoede te verrichten. Ik zou zeggen: ga dat eens bij de sociale diensten vragen, bij de gemeenten, bij de uitvoeringsorganen en vooral bij de mensen zelf. Het is schrijnend, nu de sociale partners volgens het regeerakkoord meer te vertellen krijgen, dat de parlementaire behandeling van de stelselherziening wordt voortgezet en afgerond en dat er na de afhandeling geen verbeteringen meer in het stelsel van werknemersverzekeringen zullen worden aangebracht. Dit is vastgelegd in het regeerakkoord. Er komen geen verslechtingen, maar ook geen verbeteringen in het stelsel van werknemersverzekeringen. Hoe verhoudt dat zich met de uitspraak van de heer Lubbers als lijsttrekker van het CDA in mei, voor de verkiezingen, dat bij een verbetering van de economie een verhoging van het uitkeringspercentage in de richting van 75 in ieder geval een van de mogelijkheden was? Ik overweeg, hierover in tweede termijn een motie in te dienen.

Ik onderschrijf van harte dat de opname van mensen met een handicap in het arbeidsproces nadrukkelijk aandacht dient te krijgen. Maar dan ook echte aandacht; geen bevriezing van het aantal dus. De wachttijden van de mensen die in de WSW willen werken omdat er geen alternatief voor hen is zijn veel te lang.

Het kabinet stelt overleg met de sociale partners in het vooruitzicht over de overdracht van de werknemersverzekeringen. Dat heeft bij ons vragen opgeroepen en heeft bij ons tot verbazing geleid. Een grote betrokkenheid van de sociale partners — ik stel dit met nadruk — bij de opzet en de uitvoering van de werknemersverzekeringen acht de Partij van de Arbeid zeker gewenst. Maar een volledige overdracht van de werknemersverzekeringen aan de sociale partners houdt wel in dat de overheid haar eigen mogelijkheden tot het bevorderen van rechtvaardige inkomensverhoudingen en tot het stimuleren van de herverdeling van

arbeid door premiedifferentiatie zou beperken, respectievelijk zou wegnemen. Ik vind dat de regering dit heel goed moet beseffen. Mijn fractie zou hiermee niet kunnen instemmen. Ook op dit punt krijg ik graag een heldere toelichting van de regering.

In de discussie over de toekomst van de verzorgingsstaat heeft de slogan van "de terugtrekkende overheid" ongetwijfeld een tijdlang de wind mee gehad. In onderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau treedt intussen weer een kentering op, ten gunste van de waardering voor gemeenschapsvoorzieningen. Dat is niet onbegrijpelijk, waar de "terugtrekkende overheid" als compromis tussen het heimwee naar de kleine, overzichtelijke gemeenschap van het CDA en het "terug naar het privé-domein" van de VVD niet steeds aansluit bij de behoeften en de problemen van een gecompliceerde, moderne samenleving. Die populariteit van de oude slogan was vooral te verklaren vanuit de gemakkelijke gelijkstelling van het begrip "overheid" met het begrip "bevoogding van de burger"; een gelijkstelling, die voorbijgaat aan het feit dat de overheid zowel autoriteit is als de uitdrukking van gemeenschappelijkheid vormt. Het beleid van de afgelopen jaren heeft vooral de autoriteitsfunctie van de overheid versterkt; ontwikkelingen die niet zelden strijdig zijn met het streven naar meer economische zelfstandigheid van individuen en naar meer mondigheid van burgers. Tegelijkertijd wordt de overheid als uitdrukking van het gemeenschappelijk belang welhaast systematisch ondergraven door redeneringen waarbij publieke gemeenschapszin en solidariteit worden beschouwd als een ontmoediging van prestatie en van ondernemerszin. De verkeerde uitwerking van de "terugtrekkende overheid" vindt in het regeerakkoord haar vertaling in zowel de verregaande nalatigheid tegenover emancipatiebevorderende activiteiten — ik noem jeugdigen, vrouwen, ouderen en bewoners van achterstandsbuurtten — alsook in het opgooien van hogere drempels voor het gebruik van voorzieningen.

Voor de Partij van de Arbeid staat er veel op het spel in de discussie over de toekomst van de verzorgingsmaatschappij. Van verbetering van individuele ontplooiingsmogelijkheden en gezondheid tot verbetering van de kwaliteit van onze democratie.

Wij hebben ons daarom ook niet aan onze verantwoordelijkheid onttrokken toen de noodzaak tot herstructurering zich aandeede, om te beginnen al in de eerste helft van de jaren '70. Voor ons is die herstructurering altijd gepaard gegaan met het doel, de toegankelijkheid voor en de zeggenschap van de gebruiker te vergroten. Inmiddels is wel gebleken hoe weerbarstig die herstructurering is. Wij zijn er nu al zo'n tien jaar of langer mee bezig. In het kabinetsbeleid van de afgelopen vier jaar is, onder de noemer van een "terughoudende overheid" en een "zorgzame samenleving", de politieke verantwoordelijkheid voor de herstructurering van de verzorgingsstaat miskend.

In het nu voorliggende regeerakkoord wordt die ontwikkeling voortgezet. Ik wijs ter toelichting op de voorgestelde beperkingen van en bezuinigingen op de omvang van voorzieningen in, wat ik noem — en wie wil dat bestrijden — vitale sectoren van de verzorgingsmaatschappij. Ik noem de gezondheidszorg. Vooruitlopend op de resultaten van een aangekondigd onderzoek wordt voor meer dan een miljard gulden aan bezuinigingsmaatregelen voorzien; niet ingevuld, maar wel voorzien. Er wordt verder opnieuw gegrepen naar het middel van een hogere eigen bijdrage en van een eigen risico. Er komt ook een verkleining van het ziekenfonds- en het AWBZ-pakket in beeld, waardoor gebruikers bepaalde verrichtingen zelf moeten betalen. Hierdoor komen de groepen die meer gebruik zullen moeten maken van gezondheidszorg dan anderen extra in de knel. Bij hen komen immers bezuinigingen op verschillende terreinen samen: uitkeringen, huursubsidies, eigen bijdragen voor gezinszorg en medicijnen en dergelijke. Over deze openhoop, die zich met name, maar niet alleen, voordoet bij ouderen en gehandicapten, overweeg ik na een gedachtenwisseling in eerste termijn eventueel een motie in te dienen.

Naast deze financiële ingrepen wordt als de plannen doorgaan een reeds in de Kamer indiend wetsontwerp inzake de gezondheidszorg en inzake de maatschappelijke dienstverlening ingetrokken. De volledig afgehandelde wet voorzieningen gezondheidszorg wordt niet ingevoerd, buiten drie proefgebieden. Ik kan alleen maar met spijt

concluderen dat eenzijdige bezuinigingsmaatregelen voorrang dreigen te krijgen boven planmatige ordening. De consument gaat de rekening betalen door hogere eigen bijdragen, terwijl de weerstand van instellingen en beroepsgroepen effectieve herstructurering weet te blokkeren.

Net zo'n conclusie moet ik helaas op een ander terrein trekken: de sociaal-culturele sector wordt aangeslagen voor 300 mln., waaraan, als ik het goed heb begrepen, nog eens 80 mln. die nog op de lat staat moet worden toegevoegd. Een ombuiging van 380 mln. op een bedrag aan rijksmiddelen van 900 mln. is niet minder dan ruim 40% van het totale budget. En waar praten wij dan over? Dan praten wij over bibliotheken, buurthuizen, jongerencentra, kinderopvang, om een paar voorbeelden te noemen, vitale functies in de sociale infrastructuur van een samenleving als de onze, waarop ook in de vorige kabinetsperiode al fors werd bezuinigd. Ik citeer heel kort uit het testament van de toenmalige en huidige minister van WVC: "Het niet toekennen van de noodzakelijke middelengroei zal onontkoombaar leiden tot een vermindering van de kwaliteit en het niveau van de zorgverlening."

Ik kan de thans overeengekomen bezuiniging, die nog niet zijn finale invulling heeft gekregen, niet anders betitelen dan als "dreigende kaalslag". Ik zeg dit niet omdat ik zo graag de meest zware woorden bedenk: dreigende kaalslag in vitale voorzieningen. De regering legt de moker in de handen van de gemeentebesturen, die een gedecentraliseerde verantwoordelijkheid voor die sectoren dragen.

Ik moest daar even aan denken toen ik de heer Lubbers vanochtend hoorde spreken van een goed samenspel tussen de landelijke overheid en lagere overheden waarbij steeds goed moet worden bekeken wie wat doet. Ik kon mij even niet onttrekken aan de gedachte dat de overheid probeert landelijk nog zoveel mogelijk de leuke dingen te doen, maar dat de lagere overheden de rotklussen mogen uitvoeren. Ik hoop dat ik dit verkeerd heb gezien en word graag van het tegendeel overtuigd. Zoals ik het nu zie, krijgen de gemeentebesturen een zwartepiet toegeschoven, waar elders in het regeerakkoord mooie woorden worden gesproken en een bestuurso-

vereenkomst wordt gesuggereerd. Misschien mogen wij in dit debat al vernemen voor welk gedeelte de gemeenten in het komende jaar al worden aangeslagen in de bezuinigingstaakstelling van 380 mln?

Ook ten aanzien van de vergroting van de zeggenschap van de consumenten/gebruikers gaan wij de weg terug. Ouderen worden in het voorliggende regeerakkoord zonder uitzondering als probleemgroep aangeduid. Pijnlijk missen wij in het regeerakkoord en in de regeringsverklaring aandacht voor de eigen verantwoordelijkheid van ouderen en voor hun plaats in een zich demografisch sterk wijzigende samenleving. Maar ook als ik mij beperk tot de louter financiële consequenties van de demografische ontwikkeling, dan blijkt dat het regeerakkoord niet meer aangeeft dan een keuze voor een herschikking tussen departementen. Het akkoord suggereert dat de gelden die door de ontgroening automatisch terugvloeien van Onderwijs naar Financiën, op basis van demografische criteria zullen worden herschikt. Op welke wijze zal daarover besluitvorming plaatsvinden? Hoeveel geld is ervoor beschikbaar? Op welke manier vindt herschikking plaats?

Voorzitter! Ik stap snel over naar de bespreking van enkele andere elementaire voorzieningen, waarvoor de overheid mede verantwoordelijkheid draagt. Ik kom allereerst te spreken over de volkshuisvesting.

Het aantal nieuwbouwwoningen in de sociale huursector wordt stapsgewijs met 11.000 woningen per jaar verminderd. Er wordt niets gezegd over de omvang van het totale nieuwbouwprogramma. Wordt de verlaging in de sociale huursector in andere sectoren gecompenseerd? Wat is er terechtgekomen van het CDA-programma waarin staat dat de besparingen op de nieuwbouw ten goede moeten komen aan de stadsvernieuwing?

Kort geleden is duidelijk geworden, dat alleen al voor bouwtechnisch herstel van de woningvoorraad een bedrag van meer dan f 40 miljard nodig is. In het regeerakkoord wordt dit ingrijpende probleem volkomen genegeerd. Is dat goed rentmeester-schap? Is dat ons land zo goed en mooi overdragen als het ons toevertrouwd is?

De uitgaven voor subsidies zullen fors worden verlaagd, maar in tegenstelling tot het concept-regeer-

De heer Kok, fractievoorzitter van de PvdA

akkoord wordt geen bedrag meer genoemd. Welk bedrag moet gehaald worden en in hoeverre zal dat gaan ten koste van de individuele huursubsidie? Betekent de opmerking in "Belastingen en marginale druk" dat inkomensgebonden subsidies worden beperkt naar de mate van koopkrachtstijging en dat de individuele huursubsidie niet zal worden beperkt als er van koopkrachtstijging geen sprake is? Zo ja, op welke manier zal er dan substantieel op de volkshuisvestingssubsidies worden bezuinigd?

Wat zijn de gevolgen van de verlaging van het nieuwbouwprogramma in de sociale huursector en van de vermindering van de subsidies voor de werkgelegenheid in de bouw? Het Bouwberaad, waarin ondernemers en werknemers in de bouwsector vertegenwoordigd zijn, schat het verlies aan werkgelegenheid alleen al door deze beleidsovernemens op 19.000 arbeidsjaren.

Ik kom vervolgens te spreken over het openbaar vervoer. Het lijkt erop, dat het aandeel van Verkeer en Waterstaat in de ombuigingen van 300 miljoen geheel gezocht zal worden bij het openbaar vervoer: 150 miljoen door, wellicht extra, tariefverhogingen en 150 miljoen door ingrepen in het voorzieningsniveau.

De woordvoerder van het CDA, de heer Hennekam, zei tijdens de

kabinetsovername dat substantiële bezuinigingen in het openbaar vervoer, na de ingrepen van de voorbije jaren, niet meer mogelijk zijn. De woordvoerder van de VVD, de heer Te Veldhuis, noemde de 500 miljoen uit de "globale kwantificering" van het VVD-verkiezingsprogramma een realistische optie. Vraag: Wie van de twee heeft gelijk? Tweede vraag: Wie van de twee krijgt gelijk?

De aandacht voor economische aspecten is overheersend. Verkeer en vervoer is echter meer dan het opheffen van knelpunten in het wegensysteem. Zwart-wit: ook het tweede kabinet-Lubbers lijkt meer aandacht te hebben voor de zakenman die zo snel mogelijk van Zestienhoven naar Toulouse wil, dan voor de bejaarde, die zich per streekbus moet verplaatsen van Lemmer naar Heerenveen!! Ik wil vervolgens iets zeggen over het onderwijs. Sociaal milieu en maatschappelijke status van de ouders zijn nog altijd de bepalende factoren voor de opleidingskansen van jongeren. Deze voortdurende ongelijkheid steunt in belangrijke mate op de vroege schoolkeuze in het voortgezet onderwijs. De keuze voor LTS of gymnasium, voor huishoudschool of atheneum wordt door de meeste kinderen op 12-jarige leeftijd gemaakt. En in veel gevallen is dat een definitieve keus.

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft belangrijke voorstellen gedaan om die ongewenste situatie geleidelijk te verbeteren. Door een betere inhoudelijke afstemming van de vrtschillende schooltypen voorziet de WWR in een geleidelijke integratie. De wezenlijke keuze van studie of beroep zal daardoor verschuiven naar het 15de of 16de levensjaar, waardoor milieu-invloeden in betekenis kunnen afnemen. Het regeerakkoord heeft die voorstellen, waarmee in de samenleving toch brede instemming bestaat, feitelijk terzijde geschoven. Als dogma wordt vooropgesteld dat bestaande, zeer uiteenlopende schooltypen blijven bestaan. Daardoor blijft het zo, dat de bepalende loopbaankeuze voor de meeste kinderen omstreeks dat 12de levensjaar gedaan moet worden. Voorzitter, ik wil niet stigmatiseren, maar dit betekent wel: voor het arbeiderskind meestal de LTS en voor de zoon of de dochter van de dokter het gymnasium.

De gevolgen van de voorgestelde bezuinigingen op onderwijs van 700 miljoen gulden blijven vooralsnog een onbestemde dreiging. Er is nog geen invulling voor. Kan hierover duidelijkheid worden verschaft? Er moet toch worden gevreesd dat een verhoging van de zogenaamde eigen bijdrage — ik denk hierbij aan het collegegeld, het lesgeld, het schoolgeld en de cursusgeld — gaat volgen. Wij willen tijdens dit debat daarover nadrukkelijk worden ingelicht. De afwenteling van bezuinigingen op de gebruikers zal de toegankelijkheid van ons onderwijs aantasten. Met name voor groepen in een achterstandpositie, het tweede-kansonderwijs, wordt daarmee elk perspectief ontnomen om hun situatie op iets langere termijn te verbeteren.

Mijnheer de Voorzitter! In aansluiting op de voorzieningen wil ik nu een enkele opmerking maken over de kwaliteit van het overheidsbestuur en over de wetgeving. Ed Van Thijn heeft de kritiek op de centrale overheid eens als volgt verwoord: zij verbureaucratiseert, zij verliest zich in overregulering, zij is verkokerd, te incidentalistisch, te centralistisch en immobiel. Wie met de regeringscommissaris voor de rijksdienst probeert te analyseren op welke manier hierop gereageerd moet worden, ontdekt dat er geen eenvoudige oplossingen zijn. Simplistische formules als

"minder, maar beter" kunnen bij het ontbreken van enige invulling, anders dan een bezuinigingsopdracht, geen echte bijdrage leveren aan een oplossing. Te veel aandacht voor regelgeving en te weinig voor de uitvoerbaarheid ervan tast de effectiviteit en de kwaliteit van het openbaar bestuur aan.

Onze toetsstenen zijn:

- het primaat van de politiek, van democratische controleerbare instituties;

- openbaarheid;

- kwalitatieve normen op basis van politiek overeengekomen doelstellingen.

Wij kiezen nadrukkelijk voor een doelmatige overheid. Maatregelen gericht op doelmatigheid en meer efficiency hebben onze steun. Een meer bedrijfsmatige aanpak van de overheidsorganisatie achten wij gewenst. In die zin is de omvang van het ambtenarenapparaat ook niet heilig, maar — ik zeg dat met nadruk — altijd de uitkomst van een afwegingsproces tussen de opgave die gesteld wordt en de menskracht die voor uitvoering nodig is. In het regeerakkoord wordt de vermindering van personeel gepresenteerd als een beleidsneutrale operatie. Efficiency en doelmatigheidskortingen zouden alleen bij de rijksdienst leiden tot een vermindering van 20.000 arbeidsplaatsen. Ervan uitgaande dat de politie, de justitie en de belastingen niet direct betrokken worden bij die operatie, betekent dat ongeveer een vijfde van alle arbeidsplaatsen verdwijnt. Niet volgehouden kan worden dat dat geen consequenties zal hebben voor het takenpakket van de rijksoverheid. Daarom dient de discussie zich eerst te richten op de taken. De omvang van het apparaat dient de uitkomst te zijn van de herwaardering van de taken. De vraag of en in welke mate een gebied van maatschappelijke activiteit voor overheidsop treden in aanmerking komt, vergt in de eerste plaats een politieke inhoudelijke waardebeoordeling van die maatschappelijke activiteit. Wie profiteren ervan? Wie ondervinden er nadeel van? Wie hebben belang bij het optreden? Wat wensen wij te beschermen en wat wensen wij vrij te laten? Waar is zonder handelend optreden de macht ongelijk verdeeld? Die vragen blijven in de stukken die ons nu ter beschikking staan te veel buiten beschouwing. Wel een aanzienlijke beperking van het aantal

ambtenaren. Het spreekt voor zich dat wij duidelijkheid wensen over de voorgenomen operatie, waarbij voorop dient te staan, de consequenties voor de uitvoering van taken.

De Partij van de Arbeid heeft geen onduidelijkheid laten bestaan en zij doet dat ook nu niet, over de noodzaak van minder knellende wetten regelgeving waar dat mogelijk is. Ondoorzichtigheid van regels doet nieuwe vormen van afhankelijkheid ontstaan en ondermijnt de bereidheid tot het naleven van voorschriften. De minister van Justitie heeft gerapporteerd over het verloop van het proces om tot minder regelgeving te komen. De uitkomst is schokkend. Toch wordt in dit regeerakkoord niet de conclusie getrokken die voor de hand ligt. Geeft de minister van Justitie op het gebied van regelgeving bevoegdheden die analoog zijn aan die van de minister van Financiën voor de rijksbegroting? Zie hier mijn eerste bijdrage aan de rijksderegulerings-ideeënbuss van de minister.

Wij willen dat voortgegaan wordt met de reorganisatie van de rijksdienst. De passages uit het regeerakkoord vormen nog geen begin van een antwoord. Op welke manier wordt aan deze reorganisatie verder vorm gegeven? Wat doen wij met het eindbericht van de regeringscommissaris voor de reorganisatie van de rijksdienst? Worden zijn suggesties nu uitgewerkt, zodat in het kader van het actieprogramma definitieve besluiten genomen kunnen worden over een verdere aanpak? Over de oogmerken van de privatisering die ook op het verlanglijstje van het kabinet staat, worden wij evenmin veel wijzer. Ook hierbij zal "krachtadig" worden opgetreden. Alle diensten, zo heet het, die niet noodzakelijk door de overheid behoeven te worden uitgevoerd, komen in beginsel voor privatisering in aanmerking. Echter, niet wordt aangegeven welke criteria men daarbij denkt te hanteren. Daarmee blijft die beginselverklaring een slag in de lucht. Verduidelijking van de kabinetsvoornemens lijkt mij dringend geboden om een zinnige discussie en besluitvorming daarna mogelijk te maken.

De gemeenten vormen in velerlei opzicht voor de burgers het gezicht van de overheid. Daar krijgen de voorzieningen vorm. Daar worden de huizen gebouwd. Daar staan de scholen. Veel van de bezuinigingen

uit het regeerakkoord zullen neerslaan in de voorzieningen. Vaak zijn gemeenten daarbij in medebewind betrokken. In alle gevallen worden ze daarop door de burgers aangesproken. Dat besef klinkt naar mijn mening onvoldoende door in het regeerakkoord. De verwoestende uitwerking van de bijstandskosten op de gemeentebegroting moet bekend worden verondersteld. Het is een uiting van onbegrip dat opnieuw niet gekozen wordt voor het volledig voor rekening van het rijk nemen van deze kosten. Het is evenzeer een uiting van onbegrip als de minister-president zich de vraag stelt of de gemeenten die verantwoordelijk zijn voor de uitvoering en de toepassing van de sociale voorzieningen wellicht nog te veel het accent leggen op de loketfunctie in plaats van het beleid te richten op terugkeer in het arbeidsproces. Wie de praktijk van alle dag kent, weet dat gemeenten zich juist op die terreinen grote inspanningen getroosten.

Gelet op de bejegening van de lagere overheden door het eerste kabinet-Lubbers is het nuttig dat de regering wil streven naar een bestuursakkoord met de gemeenten en provincies, ondanks de kanttekeningen die ik daarbij eerder heb geplaatst. Wat moet de inhoud van zo'n akkoord zijn? Mij dunkt dat daarin in ieder geval moet worden vastgelegd dat ombuigingen op de algemene uitkeringen van het Gemeentefonds alleen kunnen worden doorgevoerd als gelijktijdig maatregelen worden genomen die het gemeenten en provincies ook mogelijk maken die ombuigingen te realiseren. In zo'n bestuursakkoord zou verder kunnen worden vastgelegd dat eventuele kortingen op specifieke uitkeringen alleen worden toegepast als onder meer gelijktijdig aanpassing plaatsvindt van regelgeving door verlaging van eisen, vermindering van voorschriften en sanering van bestuursinstrumenten, zodat afwenteling op de gemeente wordt voorkomen.

Ten behoeve van de grotere steden zou ernaar gestreefd behoren te worden, een brede doeluitkering tot stand te brengen in plaats van de bestaande specifieke uitkeringen. Verder dient ernaar gestreefd te worden, zodanige regelingen te treffen dat van rijkswege niet meer geëist wordt dan een jaarlijkse rapportage. Op die wijze kan bereikt worden dat decentralisatie, sanering

van planvoorschriften en vermindering van bureaucratische rompslomp daadwerkelijk goed doorgang vinden. Decentralisatie is absoluut wenselijk en nodig, niet alleen omdat het rijk overbelast is, maar vooral omdat op die wijze de zeggenschap van de direct betrokkenen kan worden vergroot. Oplossing van de problemen kan door decentralisatie op de situatie ter plekke toegesneden worden, zodat er optimaal gebruik kan worden gemaakt van het probleemoplossend vermogen van de gemeenten zelf. Het is op zijn minst nodig dat de gemeenten in staat zijn het bestaande voorzieningenniveau, inclusief vervangingsinvesteringen, te handhaven.

Daar komt nog iets bij. Uit verschillende lokale initiatieven blijkt dat gemeenten als motor van economisch herstel en innovatie een belangrijke rol kunnen spelen. Het is ook buitengewoon te betreuren dat in de voorbije kabinetsperiode de gemeentelijke investeringen zo sterk zijn gedaald als gevolg van de excessieve bezuinigingen.

De financiële inspanningen voor het specifieke minderhedenbeleid worden op peil gehouden. Dat geldt eveneens voor de bijzondere inspanning voor de werkloosheidsbestrijding. Worden echter ook daadwerkelijk maatregelen genomen? Zo ja, welke? Staan hiervoor ook extra middelen ter beschikking? Zo ja, hoeveel? Gelet op de buitengewoon hoge werkloosheid onder etnische groepen, is de nood hoog. Concrete voorstellen worden door de PvdA-fractie tegemoet gezien. Wanneer kunnen die worden verwacht? Ik onderschrijf de verbetering van de rechtspositie van niet-Nederlanders die wordt nagestreefd. Echter, dan zonder de restrictie die is aangebracht ten aanzien van het kiesrecht.

Een van de belangrijke taken van de overheid is het tegengaan van criminaliteit. Vandalisme, onveiligheid op straat, zware criminaliteit en fraude; zeer verschillende zaken met vaak ook zeer uiteenlopende achtergronden, maar de overeenkomst is het ergerniswekkende, vaak schokkende en in ieder geval schadelijke karakter voor de getroffen en voor de samenleving. In zijn brief aan de kabinetsinformatie deelde minister Korthals Altes mee, dat een geloofwaardige vervulling van de justitie-taken slechts mogelijk was als er per jaar 250 mln. extra

voor Justitie werd uitgetrokken. Hoe geloofwaardig is minister Korthals Altes nu hij weer als minister optreedt en met 125 mln. genoegen neemt?

Criminaliteit is te veelomvattend om de bestrijding alleen aan politie toe te vertrouwen. De minister-president wijst hier terecht op. Nodig is in de eerste plaats een herstel van toezicht, van de aanwezigheid van voldoende personeel in winkels en het openbaar vervoer en bij grote manifestaties. Nodig is een terugdringen van het alcoholgebruik. De overheid heeft daarin een rol. Ook maatschappelijke instellingen en individuele burgers moeten op hun verantwoordelijkheid worden aangesproken. Initiatieven ten aanzien van het voorkomen van kleine en grotere criminaliteit, ook vanuit het midden- en kleinbedrijf ondernomen, verdienen serieuze ondersteuning.

Als één van de middelen om criminaliteit te bestrijden, werd in het regeerakkoord als een donderslag bij heldere hemel een algemene identificatieplicht voorgesteld. In de samenleving is daarop sterk afwijzend gereageerd. Wij wijzen zo'n algemene identificatieplicht af. Het is ons niet ontgaan dat het kabinet na een eerste vergadering heeft gepoogd met nadere uitleg te komen. Die uitleg was niet alleen merkwaardig omdat klaarblijkelijk werd gepoogd het tussen de regeringsfracties gesloten akkoord weer wat bij te stellen, maar ook niet erg helder. Graag krijgen wij een nadere toelichting op dat punt, dat naar ons oordeel ook na de toelichting in de regeringsverklaring vanmorgen fundamentele zaken raakt. Zo nodig zal ik in tweede termijn een motie indienen.

Dit alles laat onverlet de noodzaak van een op sterkte brengen van de politie en van het justitiële apparaat. De minister van Justitie sprak eerder van een dreigende achterstandssituatie: het achterblijven van managementontwikkeling en -opleiding, het uitblijven van noodzakelijk investeringen in de sfeer van organisatie en materieel en het minder beschikbaar zijn van mankracht door de ernstige problemen bij de zogenaamde inconvenientenregeling. Voor de gemeentepolitie in veel grote gemeenten geldt dat ondanks alle noodzakelijke vernieuwingen in organisatie en werkwijze de sterkte beduidend moet worden uitgebreid.

Dit regeerakkoord maakt duidelijk dat er, als ik het goed zie, uitgegaan wordt van een nulgroei. Het is dus kennelijk hoogstens de bedoeling om hier en daar een enkele politiemans of -vrouw bij andere korpsen weg te halen om die aan de onderbedeelde korpsen toe te voegen. Dat is een miskenning van de ernst van de problemen.

Op een drietal terreinen is nadere regelgeving en discussie gewenst. Discriminatie tast de elementaire rechten van individuen en groepen aan. Zolang een wet gelijke behandeling uitblijft, ontbreekt een essentiële pijler onder de Nederlandse rechtsstaat. Het regeerakkoord stelt ons niet gerust. Gekozen wordt voor een brede opzet, het in een wet uitwerken van vele ongelijksoortige discriminatiegronden. Dat zal zodanige complicaties opleveren, dat ook de datum van 1 juli 1987, die wij al erg ver weg vinden liggen, niet haalbaar zal blijken te zijn.

Verder dreigt het gevaar dat de beoogde wet gelijke behandeling discriminatie juist mogelijk zal maken als ze is gebaseerd "op de betekenis van grondslag en doel van een instelling". Met deze uitzonderingsbepaling dreigt een wet gelijke behandeling te leiden tot een achteruitgang die wij in strijd achten met de Grondwet.

Een tweede onderwerp voor regelgeving betreft het publieke omroepbestel. Dat moet worden versterkt. Het NOS-plan van 23 mei biedt mogelijkheden daartoe. De commercialisering van één van de drie TV-netten wijzen wij af. De Nederlandse omroepen behoren op niet-commerciële basis hun taken te vervullen. Het gaat immers om een publiek omroepbestel. Een verdergaande vermenging tussen dat bestel en nieuwe of bestaande vormen van commerciële dienstverlening is ongewenst. Het Nederlandse omroepbestel heeft zijn sterke en zwakke kanten. De wijze waarop omroeporganisaties hun in de wet vastgelegde verplichtingen nakomen, kan worden verbeterd. De efficiency kan worden verhoogd. Maar de sterke kant van het bestel mag niet overboord worden gezet. Het biedt verscheidenheid en pluriformiteit, en dan niet op basis van de vraag wie de grootste geldbuidel meebrengt. Overigens vragen wij aandacht voor de mogelijkheid de STER-inkomsten te vergroten en voor de mogelijkheid van een lokale STER. Met die extra

inkomsten kan de kwaliteit van Nederlandse programma's worden verhoogd. Het ondertitelingsverbod op buitenlandse zenders is niet in het belang van de kijkers. Toegelaten buitenlandse zenders mogen voor een ieder toegankelijk zijn en niet alleen voor mensen met een talenknoebel.

Ik kom op een derde onderwerp voor regelgeving. De regeringsfracties durven de verantwoordelijkheid voor een goede euthanasiewetgeving of zelfs een standpuntbepaling daarover niet aan. Zij laten hun verantwoordelijkheid in hoge mate over aan de Raad van State door deze als scheidsrechter te laten optreden. Doordat de regeringsfracties zich verplichten binnen de grenzen van het advies te blijven, wordt aan de Raad een politieke rol toebedeeld die hem niet past. Het advies van de Raad van State is uitgebracht. Hoofdpunt is dat er nu nog geen wetgeving moet komen waarin precies is aangeduid wanneer euthanasie is toegestaan en wanneer niet. Volgens de Raad is de discussie nog niet afgerond. Als wij dit advies naast de afspraken in het regeerakkoord leggen, dan betekent dit dat er voorlopig geen wetgeving op het terrein van de euthanasie tot stand lijkt te komen. Dit houdt een ernstige beperking van de rechtszekerheid in van al degenen, die in welke hoedanigheid dan ook, bij euthanasie betrokken zullen zijn. De afspraak dat de status quo in het vervolgingsbeleid wordt gehandhaafd, is onvoldoende garantie voor de rechtszekerheid, omdat het vervolgingsbeleid maar gedeeltelijk door de minister kan worden beheerst. Met name de ontwikkeling van de jurisprudentie oefent grote invloed hierop uit. Het minste dat de minister van Justitie nu kan doen om de rechtszekerheid nog enigszins op peil te houden, is het openbaar maken van de richtlijnen voor het vervolgingsbeleid die in de vergadering van procureurs-generaal worden gehanteerd. Overigens is de enige manier om de status quo ter zake van euthanasie afdoende te handhaven gelegen in duidelijke wetgeving langs de lijnen van het initiatief-wetsvoorstel van mevrouw Wessel-Tuinstra.

Mijnheer de Voorzitter! Met bijzondere aandacht heb ik geluisterd naar de uiteenzetting van de minister-president over het buitenlands beleid. De problemen in onze wereld zijn ontzagwekkend:

- Meer dan een miljard mensen zijn gegijzeld in armoede, werkloos, dakloos, brodeloos;
- tallozen zijn van huis en haard verdreven;
- tallozen trachten ondrukkung en vervolging te ontvluchten;
- het voortbestaan van de mensheid is in de waagschaal gesteld door een waanzinnige wapenwedloop;
- ecologische problemen naderen kritische grenzen;
- de moeizame pogingen om mondiale samenwerking tot stand te brengen en om een wereldrechtsorde op te bouwen worden vitaal bedreigd.

Moet men in het licht van deze enorme problemen het voorgenomen buitenlands beleid van het kabinet-Lubbers II karakteriseren als uiterst bescheiden, maar marktconform of moet men vaststellen dat ook gelet op de beperkte mogelijkheden van een klein land, ambitie, visie en durf te zeer ontbreken? De minister-president zei dat in het streven naar een rechtvaardige wereld voor dit kabinet de Verenigde Naties centraal staan. Maar in het regeerakkoord las ik dat de fracties van CDA en VVD van mening zijn dat wanneer de Nederlandse voorstellen voor hervormingen binnen de UNESCO niet of niet voldoende worden gerealiseerd, ons land zijn lidmaatschap zo spoedig mogelijk zal heroverwegen. Is dat de manier om de centrale plaats van de Verenigde Naties te versterken? Is dat niet te veel het recept van de heer Reagan en mevrouw Thatcher?

Het viel mij ook op dat noch het regeerakkoord, noch de verklaring van de minister-president een woord wijden aan het feit dat het internationale Hof van Justitie in Den Haag steeds meer van zijn gezag wordt beroofd. Het feit dat de Verenigde Staten de rechtsmacht van het Hof in het conflict met Nicaragua niet hebben erkend is toch een teken aan de wand? Heeft Nederland als gastland van het Hof niet een bijzondere taak om de betekenis ervan te verdedigen?

De meest recente prognoses inzake de groei en inzake de wereldhandel, die deze maand zijn gepresenteerd door de Verenigde Naties, stemmen weinig optimistisch wat de mondiale ontwikkelingen betreft. Beide cijfers blijven in 1986 en in 1987 aanzienlijk achter bij het niveau van 1984, toen het keerpunt in de internationale recessie van de jaren tachtig zich voordeed. Het

internationale herstel lijkt zich niet door te zetten. De jongste kwartaalcijfers in de Verenigde Staten en in Japan vallen nogal tegen. Het valt te vrezen dat de recessie van 1980 tot 1983 slechts gevolgd is door een te korte opleving die inmiddels achter de rug is. Het gevaar van een bewust deflatorisch beleid dat tot een depressie leidt, is niet denkbeeldig.

Dit gevaar kan worden afgewend, maar dit kan alleen via een gezamenlijk en doelgericht internationaal economisch beleid. Dit moet gebaseerd zijn op de notie van onderlinge samenhang, op interdependentie en op de bereidheid tot samenwerking in plaats van kortzichtige pogingen om door middel van handelsbelemmeringen en agressieve competitie een deel van een toch al weinig expanderende markt veilig te stellen. Het dient ook uit te monden in een eliminatie van de meest fundamentele onevenwichtigheid in de internationale economie, die erin bestaat dat de kosten van het achterblijven van de groei en van de werkgelegenheid worden gedragen door zwakke landen en arme bevolkingsgroepen, terwijl de opbrengsten van het anti-inflatiebeleid tot nu toe alleen of overwegend zijn toegefallen aan hen die al over een voldoende plaats op de markt beschikken. Dat is een tweedeling in internationaal perspectief. Europa moet een krachtiger rol spelen om die tweedeling te bestrijden.

Voorzitter! Het is mij niet duidelijk geworden wat het kabinet voorheeft met de omvang van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking. De minister-president zegt dat de erosie tot staan is gebracht en dat de postontwikkelingssamenwerking op 1,5% van het herschatte netto nationaal inkomen wordt gehandhaafd. De fracties van CDA en VVD zijn echter overeengekomen dat tegenvallende inkomsten van de overheid moeten leiden tot extra ombuigingen. Expliciet is daarbij afgesproken dat daarbij in zeer uitzonderlijke situaties ook defensie en ontwikkelingssamenwerking moeten worden gezien, nota bene in onderlinge samenhang. Naar ik vrees hebben de coalitiepartners hier niet de samenhang op het oog gehad waar Willy Brandt op doelde, toen hij aantoonde dat de gigantische uitgave voor bewapening de ontwikkelingssamenwerking steeds meer in gevaar brengt. Ik zou het op prijs stellen als de minister-president de afspraak in het regeerakkoord

nader toelicht. Wat zijn die uitzonderlijke situaties waarover de coalitie nu al afspraken meende te moeten maken? Wanneer zal de erosie van de Nederlandse inspanning voor ontwikkelingssamenwerking weer beginnen? Mijn fractie acht deze afspraak om ontwikkelingssamenwerking voorwaardelijk op de tocht te zetten niet acceptabel. Ik overweeg, de Kamer op dit punt een uitspraak te vragen. Overigens gaat de commercialisering in het hulpbeleid wel door. Is de regering zich er wel voldoende van bewust dat er een wezenlijk verschil bestaat tussen hulpbeleid aan de allerarmsten en het bevorderen van onze eigen export en investeringen?

Ik wijd nog een enkel woord aan het regeerakkoord in verband met Suriname. Het daarover gestelde kan mijn fractie steunen. De nieuwe regering van Suriname heeft gesproken van de realisatie van een vreedzame overgang naar een democratische en sociaal-rechtvaardige maatschappij. Recente gebeurtenissen maken duidelijk dat de spanning in Suriname toeneemt. Als in Suriname niet spoedig positieve ontwikkelingen een kans krijgen, moet men voor het ergste vrezen.

Terecht heeft de minister-president enkele malen gesproken over de noodzaak om de rol van Europa in de wereld te versterken. Hij wees daarbij op de fundamentele belangengemeenschap tussen de democratieën aan weerszijden van de oceaan en op de bestaande accentverschillen. De spanningen moeten beheersbaar blijven, aldus de minister-president. Ik vind dat ook, mijnheer de Voorzitter, en ik ben voor de door de minister-president bepleite verbreding en verdieping van consultaties. Maar, aan het beheersbaar houden van spanningen doordat Europa in zijn schulp kruipt of in zijn hemd blijft staan, heb ik geen behoefte. Misschien herinnert minister Van den Broek zich nog één van de hoogtepunten in zijn loopbaan. Hij kreeg alle Europeanen achter zich om er bij de Verenigde Staten voor te pleiten, geen militair geweld tegen Libië te gebruiken. Enkele uren later begonnen de Amerikaanse bombardementen. Nogmaals, er bestaat geen misverstand over dat het verdiepen en verbreden van consultaties prachtig is. Maar dat moet wel gebeuren op een manier, waarbij men zijn zelfrespect niet verliest. Het lijkt mij in het algemeen beter dat wij

de verhouding tussen Europa en de Verenigde Staten niet mooier voorstellen dan zij is.

Accentverschillen als het gaat om het gewenste beleid ten aanzien van Midden-Amerika? Accentverschillen als het gaat om het aanpakken van het apartheidsregime in Zuid-Afrika? De Kamer heeft uitgebreid over het beleid ten aanzien van Zuid-Afrika gesproken. Ik constateer dat de bereidheid in de Kamer en zelfs bij de VVD om concrete maatregelen tegen het apartheidsregime te nemen toeneemt. Alom wordt apartheid veroordeeld. Maar er is een sterke rechtse stroming, die in Botha zo al niet een bondgenoot, dan toch in ieder geval een partner ziet. De reden van president Reagan van vorige week behoort weersproken te worden, ook vanuit Europa. Wat gaat de regering concreet doen, nu ook de missie van de Europese minister Howe niets oplevert? In hoeverre waren de Europese Twaalf, waarover de minister-president sprak, het in Den Haag eigenlijk eens over de onvermijdelijkheid van sancties als die missie zou mislukken? Misschien kan de minister-president ook toelichten wat het regeerakkoord op dit punt betekent. Welke is die groep relevante landen, waarachter Nederland zich verbergt? Ons land heeft een eigen verantwoordelijkheid en wij hebben die waar te maken, als wij tenminste zelf relevant willen blijven.

Mijn fractie is het eens met de noodzaak van een versterking van de Europese identiteit op het gebied van vrede en veiligheid. Het regeerakkoord vermeldde, dat de Westeuropese bijdrage aan het bondgenootschap vergroot moest worden, juist ter versterking van de band met de Verenigde Staten. In de regeringsverklaring wordt gesproken over het vergroten van de draagkracht van het bondgenootschap als geheel. Deze formules leveren natuurlijk nog geen inzicht in wat de regering wil en in hoe zwaar zij daaraan tilt. Dat de Nederlandse bijdrage aan het veiligheidsbeleid actief, initiatiefrijke en creatief moet zijn, ondersteun ik van harte. Maar waar denkt dit kabinet dan aan? Natuurlijk aan de heren Van den Broek en Van Eekelen, dat neem ik graag aan, maar wat zijn die dan in concreto van plan?

Ik heb goed naar de minister-president geluisterd. Het kabinet zal met kracht pleiten voor het respecteren van SALT-II. Ik acht dat van het

allergrootste belang, maar als dat pleidooi bij de huidige regering van de Verenigde Staten geen of onvoldoende gehoor vindt en het voornemen van Washington wordt uitgevoerd om de nucleaire bewapening boven de grenzen van dat verdrag voort te zetten, — nota bene door het stationeren van kruisvluchtwapens, ditmaal in vliegtuigen — wat doet het kabinet dan? In het beruchte NAVO-dubbelbesluit van 1979 werd het SALT-II-verdrag nog met zoveel woorden genoemd. Ook het CDA leek er toen buitengewoon zwaar aan te tillen, dat de limieten van dit verdrag niet zouden worden doorbroken. Inmiddels dreigt dat te gebeuren. De regering van de heer Reagan heeft dat verdrag altijd eerder als een belemmering dan als een verworvenheid gezien. "Met kracht zal de regering het respecteren van het verdrag bepleiten". Kan dat ook consequenties hebben voor het eigen beleid?

De minister-president verklaarde dat het kabinet ook veel gelegen is aan het behoud van het ABM-verdrag. Ondanks thans circulerende uitstelformules dreigt dat verdrag te worden opgeblazen, omdat de regering van president Reagan meer in Star-wars ziet dan in het ABM-verdrag. Hoe reageren wij daarop? Het kabinet blijft ook ijveren voor een akkoord over volledige stopzetting van kernproeven. Ondertussen wijst Amerika een Russisch voorstel om die kernproeven stop te zetten af en houdt de ene kernproef na de andere. Dus opnieuw de vraag: wat nu?

Voorzitter! Ik vrees, dat bij al het goede, waaraan het kabinet zich veel gelegen laat liggen en waarvoor het pleit en ijvert, één ding vooropstaat. Als het niet gaat, zoals wij dat graag zouden zien, dan zal dit in ieder geval geen enkele consequentie hebben voor het uiteindelijke Nederlandse beleid, want wat is dat beleid in concreto? De regering meldt dat de voorbereiding van de plaatsing van kruisraketten in 1988 zal zijn voltooid. Het verdrag met de Verenigde Staten wordt gewoon uitgevoerd. Ik was met de heer Lubbers in de Houtrusthallen. Hij zal mij niet hebben gezien maar ik zag hem wel. Ik weiger te geloven, dat hij toen niet meende, wat hij zei. Nu lijkt er echter geen enkele ruimte voor initiatief van de Nederlandse regering om de plaatsing van kruisraketten alsnog te voorkomen. Mijnheer de

Voorzitter! Dat mag niet waar zijn. Wat staat er nog meer in de regeringsverklaring? De nucleaire artillerie is thans onmisbaar. Vroeger zei het CDA — dit is nog niet zo lang geleden — dat het minste wat bij gebruik zou gebeuren was, dat Europa werd afgebrand. "Onmisbaar", zegt de heer Lubbers nu. Nog dit jaar hield de CDA-fractie vol, dat zij zich zou blijven verzetten tegen de nuclearisering van het 155-mm-geschut. Dat wordt dan nu een uitbreiding van de nuclearisering van de 8-inch-houwitser. Als het van het CDA niet met millimeters mag, dan maar met inches. De defensie-uitgaven gaan met 2% reëel omhoog. Alles wat moet stijgen, stijgt en alles wat moet dalen, daalt, aldus de wet van Ruding. Inmiddels is de heer Ruding na de campagne echter zelf gaan twijfelen, of dit wel voor defensie-uitgaven moest gelden, maar het heeft niet mogen helpen.

Mijnheer de Voorzitter! Voor de Partij van de Arbeid is ook bij de afgelopen verkiezingen het vredes- en veiligheidsbeleid een hoofdpunt geweest. Dat zal zo blijven. Naar beste inzicht en vermogen zullen wij blijven zoeken naar wegen om de veiligheid te vergroten zonder toe te geven aan de eisen van een uitzichtloze wapenwedloop. Een kabinet met de Partij van de Arbeid had de kruisraketten niet geplaatst, de nucleaire gevechtswapens niet bruikbaar gemaakt en de defensie-uitgaven niet verhoogd. Ik ben er zeker van dat wij als land tekortschieten, als ons hoogste ideaal is om in de pas te lopen met anderen. Daarin kan onze verantwoordelijkheid zich niet oplossen. We hebben ook zelf keuzes te maken, hoe ongemakkelijk die ook kunnen zijn. De premier en de minister van Buitenlandse Zaken gaan binnenkort naar Moskou. Dat lijkt mij een goede zaak, al is het nog steeds jammer dat dit vorig jaar niet is gebeurd. De problemen die met de Sovjet-Unie en zijn bondgenoten moeten worden besproken, zijn immens. Alleen een voortgaande en vruchtdragende dialoog kan uiteindelijk vrede en veiligheid brengen. Schending van mensenrechten in Oost-Europa en in de Sovjet-Unie blijft zeer zorgwekkend. De bezetting van Afghanistan duurt voort. Het wapeningsbeleid van de Sovjet-Unie is mede oorzaak van toenemende spanningen in de wereld, maar geen van deze problemen komt nader tot een oplossing door een

politiek van confrontatie. De nieuwe leiding in Moskou lijkt zich meer open te stellen voor een dialoog. Die moet worden gevoerd, omdat in het nucleaire tijdperk de veiligheid van Oost en West in wezen één en ondeelbaar is. Is een concrete agenda voor de besprekingen overeengekomen?

Mijnheer de Voorzitter! Ik rond mijn betoog snel af. Het kabinet-Lubbers II begint aan de tweede helft van het karwei. Matter dan vier jaar geleden, met minder nieuw elan. Meer conserverend dan vernieuwend, maar het beleid zal, zo vrees ik, niet minder hard zijn. De zegeningen van vier jaar geslaagd herstelbeleid, zoals dat heet, vertalen zich niet in een verbetering van de koopkracht van de laagst betaalden. Voor ruwweg 1/3 van onze bevolking zal het levenspeil in 1990 — dus over vier jaar — nog fors liggen onder dat van 1979, het jaar van de tweede oliecrisis. Mensen die in de afgelopen jaren steeds scherper hebben moeten ervaren wat armoede is, blijven aan de verkeerde kant van de streep. Anderen die goed voor zichzelf kunnen zorgen, hebben wel zicht op een groter deel in de welvaart. Dat is ze gegund, maar is dat die samenleving van solidariteit van allen met allen, zoals de heer Lubbers het formuleerde? Laten wij het toch niet mooier maken dan het is. Nederland zal onder Lubbers II, als het beleid in de voorgenomen vorm wordt uitgevoerd, onrechtvaardiger worden. Vernieuwing van de samenleving, economisch, sociaal en cultureel, en rechtvaardigheid moeten hand in hand gaan. Alleen dan krijgt de samenleving van morgen dat nieuwe, menselijke gezicht. Alleen dan is de toekomst van iedereen. De PvdA zal zich daarvoor met overtuiging blijven inzetten. Wij hadden dat graag als regeringspartij gedaan. Ruim 3 mln. kiezers hadden dat verlangen toen ze op ons stemden. Maar ook in de oppositie zijn wij niet krachteloos. Wij zullen initiatieven ontwikkelen om steun te zoeken voor onze denkbeelden en alternatieven. Niet alleen in deze Kamer, maar ook in samenspraak met maatschappelijke organisaties, met nieuwe sociale en culturele bewegingen en ook in samenspraak met bestuurders van lagere overheden, waar de PvdA vaak al sinds jaar en dag de rol van natuurlijke regeerpartij vervult. Dat is inspirerend.

Vernieuwing, economisch en

sociaal. Juist in die snelle technologische ontwikkeling, hoe belangrijk op zichzelf ook, schuilt een sterke tendens tot nieuwe achterstelling, tot nieuwe vormen van ongelijkheid. Wie dat onderkent, moet vol zorg zijn over meer gelijkwaardige onderwijskansen voor jongeren in die belangrijke fase tussen 12 en 16 jaar, ten einde hun weerbaarheid voor later te vergroten. Wij willen geen samenleving die alleen maar de moeite waard is voor de sterkeren. Wij willen alle mannen en vrouwen de kans geven, zich conform hun kwaliteiten en aspiraties te ontplooiën in betaalde arbeid en daarbuiten. Groei en verdeling van de werkgelegenheid, emancipatie, economische zelfstandigheid, individualisering, zonder de band met draagkracht en solidariteit te verbreken. Arbeid en vrije tijd vragen in een snel veranderende samenleving, op weg naar het informatietijdperk, om een herijking, ook in hun onderlinge samenhang.

Herijking van de verzorgingsmaatschappij is ook nodig. Meer eigen verantwoordelijkheid van de burger, daar waar hij of zij die dragen kan. Decentralisatie, voorzieningen dichterbij de burgers. Meer verantwoordelijkheden en beleidsruimte voor de lagere overheden. Dat alles is nodig. Er mag geen ontakeling komen van de voorzieningen waarop zovelen zijn aangewezen. Ik denk dan aan nog verder snijden in de zwakzinnige zorg, in de verpleging, in de verzorging van bejaarden en in de sociaal-culturele voorzieningen. Is dat solidariteit van allen met allen? Is dat aandacht voor de medemens die niet in het licht maar in het duister leeft?

Herijking van de verzorgingsmaatschappij en van de rol van de overheid verdraagt zich niet met alles bij het oude laten. Er zijn financiële grenzen. Het proces van bestuurlijke bureaucratiesering lijkt schier onbeheersbaar. Sommige wet- en regelgeving werkt verstikkend. De overheid moet ook door het vergroten van de doelmatigheid van haar eigen functioneren haar geloofwaardigheid herwinnen. Daarom ook bestuurlijke en politieke vernieuwing met doelmatigheid als norm, maar niet al enige norm. Geen terugtreden van de overheid in de gevallen waarin thans bescherming en veiligheid wordt geboden en waarin dat ook in de toekomst nodig is.

Wij zijn, wrang genoeg, op weg naar het jaar 2000 met meer

technische mogelijkheden op zak dan ooit te voren. En toch zijn wij, naar het lijkt, minder dan ooit in staat om aan een snel groeiende wereldbevolking voedsel, huisvesting en veiligheid te bieden. Daarin mogen wij niet berusten; daarom ook internationale samenwerking en bundeling van krachten in plaats van geweld en desintegratie. Voorkomen dat personen, groeperingen en volkeren zich steeds verder van elkaar verwijderd voelen, eerder tegenover elkaar dan naast elkaar komen te staan. Saamhorigheid en evenwicht in de samenleving, nationaal en internationaal. Eran werken dat wij er allemaal bij horen, dat wij het gevoel hebben dat wij in gelijkwaardigheid vorm geven aan onze gezamenlijke toekomst, dat is de inzet van de Partij van de Arbeid.

De vergadering wordt enige ogenblikken geschorst.

De heer **De Vries** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De CDA-fractie verwelkomt het kabinet dat zich vandaag presenteert. Dat tweede kabinet-Lubbers ontmoet een Tweede Kamer die na de verkiezingen in zowel politieke als personele samenstelling belangrijk gewijzigd is: minder kleine partijen, nieuwe voorzitters van verschillende fracties.

Ik wil daarom beginnen met mijn nieuwe en herintredende collega-fractievoorzitters te feliciteren met hun uitverkiezing. Met name de heer Kok complimenteer ik vanaf deze plaats met zijn zojuist uitgesproken maidenspeech.

Nieuw — dit is haast niet te geloven — is ook de positie in de luwte die de heer Den Uyl, na een in vele opzichten bewonderenswaardige politieke loopbaan in de voorste linie, nu voor zichzelf heeft gekozen. Ik ben er zeker van dat hij vanuit die luwte nog menigmaal blij zal geven van zijn sterke betrokkenheid bij de nationale en internationale politieke ontwikkelingen. Wij zullen zijn bewegingen dan ook met belangstelling blijven volgen.

De kiezers hebben op 21 mei in duidelijke meerderheid gekozen voor voortzetting van de hoofdlijnen van het gevoerde beleid. Dat was immers de ongemeen heldere keuze die de kiezers zowel door de regeringspartijen als door de oppositie is voorgehouden. Die duidelijkheid heeft er overigens niet toe geleid dat het onderscheid tussen CDA en VVD vervaagd is. Daarbij zat het verrassende van de uitslag niet zozeer in het verlies van de VVD als wel in de winst van negen zetels voor het CDA. Dat is voor ons reden tot dankbaarheid. Het bevestigt ook dat de burgers de afgelopen jaren wel degelijk hebben begrepen dat het

gevoerde beleid heilzaam en noodzakelijk was. Tegelijk legt die winst op ons als grootste fractie in het parlement en als grootste regeringspartij een bijzondere verantwoordelijkheid. Wij zullen ons krachtig inzetten om die verantwoordelijkheid inhoud te geven en het vertrouwen van al die burgers, ouderen alsook veel jongeren, die op ons gestemd hebben, niet te beschamen.

De logica van de verkiezingsuitslag wees in de richting van de onmiddellijke aanwijzing van een formateur. Toch waren er ook goede argumenten voor de aanwijzing van een informateur. Terecht heeft de minister-president daarbij vanmorgen gewezen op enkele belangrijke knelpunten in de immateriële sfeer. Ik heb er behoefte aan, ook vanaf deze plaats nog eens mijn bewondering uit te spreken voor de wijze waarop de aangewezen informateur, de heer De Koning, vervolgens de onderhandelingen heeft geleid. Door die opstelling kan met recht gesproken worden van een regeerakkoord dat tot stand is gekomen als resultaat van onderhandelingen, waarbij fracties breed zijn betrokken.

Hoewel de omvang van het akkoord er nog steeds mag zijn, is het toch aanzienlijk minder gedetailleerd dan vier jaar geleden. Niettemin bevat het op vele punten heldere en harde afspraken die wij niet als een verschraling maar als een versterking beschouwen van de invloed die de kamermeerderheid heeft op het kabinetsbeleid. Ook bestuurlijk heeft een goed regeerakkoord belangrijke voordelen. Het functioneert als een integratiekader, brengt samenhang in het beleid en draagt daardoor tevens bij tot de voorspelbaarheid, de stabiliteit en de continuïteit van dat beleid. De totstandkoming van het regeerakkoord confronteert de betrokken partijen bovendien nadrukkelijk met de grote spanning die er bestaat tussen de optelsom van alle redelijke verlangens en de zeer beperkte mogelijkheden om die te realiseren. Dat dwingt tijdens zo'n formatie tot collectieve zelfbeheersing en het stellen van prioriteiten. Heldere afspraken tussen regeringsfracties en met het kabinet zijn bovendien bevorderlijk voor de stabiliteit van de coalitie en vormen zodoende tevens in zeker opzicht een verzekeringspolis tegen pogingen om te stoken in een verstandshuwelijk, dat toch altijd kwetsbaar blijft.

Fractieleider De Vries (CDA)

De klacht dat een helder regeerakkoord slecht is voor de controlerende functie van de Kamer, is naar mijn oordeel niet terecht. Die klacht boet nog aan geloofwaardigheid in, als zij wordt geuit door partijen met een lange monistische traditie. Dat betekent overigens niet dat er aan het sluiten van regeerakkoorden, vooral van gedetailleerde regeerakkoorden, geen nadelen zijn verbonden. Wijzigingen ervan zijn in beginsel slechts met wederzijdse instemming en in overleg met het kabinet mogelijk. Dat maakt tussen-tijdse aanpassing in het licht van gewijzigde omstandigheden niet eenvoudig. Toch moet dat mogelijk zijn. Een regeerakkoord behoort niet alleen met gezond verstand te worden gesloten, maar ook met gezond verstand en open ogen te worden uitgevoerd. Daarom ook bevat het huidige regeerakkoord enkele passages die niet alleen de ruimte scheppen, maar zelfs verplichten tot periodieke actualisering. Ik wijs op de passage waarin wordt gesteld, dat het kabinet in het licht van de actuele ontwikkelingen elk jaar opnieuw de meest effectieve onderlinge afstemming zal moeten aanbrengen tussen de drie sporen van het sociaal-economische en financiële beleid. Voor het overige wil ik erop wijzen, dat het regeerakkoord slechts de grondslag vormt van het beleid. Bij de nadere uitwerking ervan kan het parlement en kunnen ook de lagere overheden en maatschappelijke organisaties een belangrijke rol spelen. De CDA-fractie wil die ruimte volop benutten.

Het regeerakkoord is historisch gezien in een betrekkelijk korte tijd tot stand gekomen. De onderhandelingen zijn gevoerd in een goede sfeer en niet overmatig belast door de onzekerheid die er tijdens de informatie bestond omtrent de positie van de onderhandelaar van de VVD en de vraag in welke handen de politieke leiding van de VVD zou worden gelegd.

Kritiek is hier en daar, ook vandaag in deze Kamer, geuit op de betrekkelijke beslotenheid waarin de formatie zich voltrok. Ook uit het verzoek van de heer Kok om de in de tweede ronde besproken amendementen openbaar te maken, spreekt de behoefte aan een grotere mate van openbaarheid.

Mijnheer de Voorzitter! Los van het feit dat het volstrekt ongebruikelijk is om interne fractiestukken openbaar

te maken, meen ik dat een dergelijke stap de openbare discussie niet zou dienen, maar veeleer aanleiding zou geven tot misverstand en verwarring. Immers, politiek relevant is alleen het definitieve regeerakkoord. Allerlei voorexercities en vingeroefeningen doen er thans niet zo veel meer toe. Wie meer inzicht wil krijgen in de achtergronden, heeft daartoe overigens alle kans. De verkiezingsprogramma's van CDA en VVD zijn openbare stukken. Het concept-regeerakkoord is openbaar. He definitieve regeerakkoord is openbaar. Dat betekent dat het voor elke geïnteresseerde waarnemer duidelijk is, welke compromissen er tijdens de formatie gesloten zijn. Dat lijkt mij, samen met de regeringsverklaring, een toereikende basis voor het politieke debat dat wij deze dagen voeren.

Een niet onbelangrijk besluit tijdens de formatiefase betreft de vermindering van het aantal staatssecretarissen van 16 tot 11. De CDA-fractie vindt de daarvoor aangevoerde argumenten voldoende overtuigend. Niettemin zullen wij er nauwlettend op toezien of onderwerpen als het emancipatiebeleid en de begeleiding van de ingrijpende reorganisatieprocessen bij een mammoetbedrijf als de PTT voldoende politieke aandacht behouden, nu zij rechtstreeks onder de hoede van de respectievelijke ministers vallen.

Dit deel van mijn betoog afsluitend, kom ik tot de conclusie dat het tweede kabinet-Lubbers zich met recht presenteert als een parlementair kabinet; een kabinet dat wat ons betreft aan de slag kan, en dat ook wil, zoals blijkt uit het feit dat wij reeds deze week debatteren over de regeringsverklaring.

De situatie waarin het kabinet optreedt, wordt in de regeringsverklaring terecht gekarakteriseerd als een overgangsfase. Gelukkig is er een keer ten goede gekomen in de noodsituatie die in het begin van de jaren '80 bestond. Dat betekent echter niet dat de fase van gezondmaken van de sociale, economische, financiële en bestuurlijke verhoudingen voltooid is. Er ligt nog een zware opgave voor ons, ook na het moeilijke jaar 1987. Ook hierbij zou wel eens kunnen blijken dat de laatste loodjes erg zwaar wegen. Maar toch is er weer het gevoel dat het kan; dat het karwei niet uitzichtloos is; dat het met inzet en volharding mogelijk moet zijn, de samenle-

ving weer uitzicht te bieden. Uitzicht waarop? Waar koersen wij op af? Niet alleen in de tweede helft van de jaren '80, maar ook in de jaren '90? En wat verwachten christen-democraten voor die periode van de overheid? Hebben onze gedachten voldoende realiteitszin en werfkracht, om te kunnen fungeren als cement voor dat te voeren beleid? Dat zijn enkele vragen, waarop ik thans wat nader inga.

Christen-democraten willen hun politieke uitgangspunten toetsen aan bijbelse waarden; dat staat voorop. Vanuit die achtergrond werken wij met vier kernbegrippen, namelijk gerechtigheid, solidariteit, rentmeesterschap en gespreide verantwoordelijkheid. Elk van die begrippen verwijst naar een veelheid van ordenende en interveniërende taken van de overheid; dienstverlenende taken ook. Daarbij gaat het niet alleen om het vaststellen van regels of om het afbakenen van verantwoordelijkheden, maar ook om het scheppen van gunstige voorwaarden en om het voorzien in tal van behoeften. Gerechtigheid vereist een goed rechtssysteem, niet alleen nationaal maar ook internationaal. Bij die rechtsorde denken christen-democraten niet alleen aan burgerlijk recht en strafrecht in eigen land, maar ook aan een goede sociale rechtsorde. Recht moet gehandhaafd worden. Om ook in bredere zin als mens tot je recht te kunnen komen, moet je je veilig voelen in de samenleving, en gelegenheid krijgen om je te ontplooien. Dat houdt niet alleen recht op goed onderwijs in, maar ook uitzicht op werk. Betaald werk heeft immers voor mensen nog steeds een belangrijke functie in het leven. Niet alleen voor mannen, maar ook voor steeds meer vrouwen. Uit een onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt opnieuw, dat langdurige werkloosheid wel leidt tot gewenning maar niet tot een minder negatieve beleving ervan. De verschillende functies die betaald werk voor de persoon in kwestie heeft, blijken nauwelijks goed vervangbaar te zijn. Daarbij gaat het dan in onze visie uitdrukkelijk niet alleen om betaald werk als werknemer, maar ook als zelfstandige in het midden- en kleinbedrijf of in de landbouw.

Solidariteit, voor zover de overheid die kan organiseren, verwijst naar de taak, tal van basiszekerheden en voorzieningen aan alle burgers te

garanderen, zodat zij volwaardig deel kunnen hebben aan de samenleving waarvan zij deel uitmaken. Christen-democraten willen dus geen samenleving die gekenmerkt wordt door een duidelijke scheidslijn tussen mensen die aan de "goede" kant en mensen die aan de "verkeerde" kant staan. Mensen die niet voor zichzelf kunnen zorgen hebben er recht op dat zij kunnen terugvallen op goede voorzieningen. Dat stelt eisen aan de voorzieningen die beschikbaar zijn voor gehandicapten, niet alleen om ze te verzorgen, maar ook om ze kansen te bieden op integratie in de samenleving, kansen op werk ook. Dit vergt dat wij tijdig voorzieningen treffen om opgewassen te zijn tegen de problematiek van de vergrijzing, die op ons afkomt. Er zal vindingrijkheid nodig zijn om de beschikbare middelen in deze sector optimaal te benutten, door waar mogelijk dure voorzieningen te vervangen door goedkopere, die lang niet altijd slechter zijn, en waarbij ook bejaarden zelf kunnen worden ingeschakeld.

Het stelt ook eisen aan de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening. Ook daar moeten vloeren in de zorg gewaarborgd zijn. Christen-democraten hebben van ouds een sterke betrokkenheid bij die zorgsectoren. Deze betrokkenheid is niet verminderd, daarvan zullen wij ook in de komende kabinetsperiode blijf geven.

Solidariteit eist ook huisvesting tegen huren die ook door de lagere inkomensgroepen nog opgebracht kunnen worden. Uiteraard behoort daarbij ook een goed en houdbaar stelsel van sociale zekerheid. In de afgelopen jaren waren daarin pijnlijke ingrepen nodig. In de verkiezingscampagne hebben wij rust op dat front in het vooruitzicht gesteld en aan die belofte willen wij ons houden. Het liefst zouden wij de vrij besteedbare inkomens van uitkeringsgerechtigden, ambtenaren en trendvolgers de komende periode ook weer wat laten stijgen. Dat zit er naar ons oordeel helaas niet in. Daarvoor is het herstel nog te pril.

Solidariteit houdt ook niet op bij onze landsgrenzen. Christen-democraten hechten grote waarde aan een hoog niveau van ontwikkelingshulp en zijn daarom gelukkig met de daarover in het regeerakkoord gemaakte afspraken.

Christen-democraten willen die solidariteit ten slotte ook tot

uitdrukking laten komen in hun houding ten opzichte van vluchtelingen die in ons land asiel zoeken en ook in de wijze waarop wij minderheden helpen om een plaats in onze samenleving te vinden.

Rentmeesterschap slaat vooral op een in goede conditie brengen en houden van de ons omringende natuurlijke omgeving. Tsjernobyl heeft ons nog eens duidelijk gemaakt hoe urgent ook op dit terrein een gecoördineerde internationale aanpak is. Nationaal zijn er vooral de problemen van verzuring van het milieu, mestoverschotten en bodemsanering die de komende periode extra aandacht vragen. Terecht zijn daarvoor in het regeerakkoord ook extra middelen uitgetrokken, zij het op bescheiden schaal. Meer nog dan op andere terreinen geldt voor het milieubeleid dat voorkomen beter is dan genezen. Dit vraagt nadruk op preventie en dus op wetgeving die duidelijke normen en randvoorwaarden stelt, zonder dat het bedrijfsleven wordt opgescheept met een overmaat aan traag werkende, bureaucratische procedures. Uitbouw van de Wet algemene milieubepalingen tot een algemene milieu-kaderwet zal naar ons oordeel daartoe kunnen bijdragen.

Het vierde kernbegrip van de christen-democratie, het uitgangspunt van de gespreide verantwoordelijkheid, heeft twee belangrijke aspecten. Het eerste heeft betrekking op de betekenis ervan voor de persoon zelf, het tweede op de betekenis ervan voor de inrichting en organisatie van besluitvormingsprocessen in de samenleving. Mensen zijn als beeldrager van God geschapen en toegerust om verantwoordelijkheden te dragen. Allereerst betekent dat persoonlijk verantwoordelijk zijn voor je doen en laten tegenover God, tegenover jezelf en tegenover je naasten. Van die verantwoordelijkheid wat maken op tal van levensterreinen leidt tot verrijking en verdieping van het menszijn. Maar dan moet die ruimte wel worden geboden en dan moet de samenleving zo ingericht worden dat mensen worden aangemoedigd tot het nemen van verantwoordelijkheden.

Een belangrijk gegeven daarbij is, dat verantwoordelijkheid minder beleefd en gevoeld wordt naarmate de organisatie ervan collectiever en anoniemer is. De betrokkenheid van de mensen neemt toe naarmate zij

zelf directer worden geconfronteerd met en invloed kunnen uitoefenen op de lusten en lasten van te nemen beslissingen.

Toerusting tot verantwoordelijkheid stelt hoge eisen aan de vorming en opleiding van mensen. Dat spoort ook met de technologische ontwikkeling, die niet alleen vraagt om beter opgeleide mensen en om meer specialistische kennis, maar die ook vraagt om meer zelfstandige werknemers met een grotere invloed op de eigen werksituatie.

Daardoor krijgt ook de discussie over zeggenschapsverhoudingen naar ons inzicht een nieuwe dimensie. Wellicht gaan wij in sommige delen van het bedrijfsleven toe naar meer flexibele vormen van samenwerking tussen arbeid en kapitaal, vormen van samenwerking waarin alle deelgenoten niet alleen delen in de zeggenschap maar ook in de goede en slechte resultaten. Als christen-democraten zouden wij een dergelijke ontwikkeling niet alleen begroeten maar ook, waar mogelijk, graag bevorderen. Ik herinner in dit verband aan eerdere pleidooien vanuit de fractie van het CDA ten gunste van door werknemers zelf gestichte bedrijven.

Mijnheer de Voorzitter! Het is mooi om hoge idealen te hebben en om veel te willen in de politiek. Het is nog mooier als je ook beschikt over een doelbewuste strategie om al dat moois tot stand te brengen. Hebben christen-democraten zo'n strategie? En zo ja, spoort het gepresenteerde beleid daarmee? Antwoord geven op deze vragen, betekent afdalen van de wereld van de doelen naar de wereld van de middelen. Daar spelen vragen als: Welke middelen zijn geschikt om bepaalde doelstellingen te realiseren? Zijn die middelen in voldoende mate beschikbaar? Hoe worden de verschillende doelstellingen tegen elkaar afgewogen als er gekozen moet worden? Welke criteria liggen daaraan ten grondslag?

Die wereld van de middelen, mijnheer de Voorzitter, is een aanzienlijk koelere dan die van de doelen. Het is de wereld waarin nuchtere analyses moeten worden gemaakt en waarin soms ontnuchterende beslissingen moeten worden genomen. Het is tegelijk de wereld waarin bestuurders, en dus ook politieke bestuurders, een groot deel van hun energie moeten investeren. Daarmee is het tevens de wereld waarop een groot deel van het

controleerende werk van de Kamer betrekking heeft. De middelen waarmee politieke bestuurders te maken hebben, kunnen grofweg worden ingedeeld in drie categorieën, namelijk: 1. de verdeling van de verantwoordelijkheden, 2 de regelgeving en 3. de inzet van geld en menskracht. Over elke categorie wil ik thans wat meer zeggen

Ik kom dus allereerst te spreken over de verdeling van de verantwoordelijkheden. Het CDA is er voorstander van om de verantwoordelijkheden zo dicht mogelijk bij de burgers en hun organisaties te leggen. Die voorkeur wordt niet alleen bepaald door het uitgangspunt dat het goed is voor een mens om verantwoordelijkheid te dragen, maar evenzeer door de opvatting dat dit, om het economisch te zeggen, ook een hoog rendement oplevert. Het is dus doelmatig. Het in de praktijk brengen van gespreide verantwoordelijkheid, leidt ook tot de totstandkoming van een pluralistische samenleving: een samenleving die opgebouwd is uit een zeer groot aantal, in beginsel zelfstandige, beslissingscentra. Vaak zijn dat organisaties die op eigen houtje beslissingen kunnen nemen, mits zij zich houden aan de regels die door de overheid zijn vastgesteld. Het zijn organisaties die ook zelf met de lusten en lasten van hun beslissingen worden geconfronteerd, althans voor zover hun activiteiten niet via overheidsmiddelen worden gefinancierd.

Voor organisaties die wel uit belastingen en premies worden betaald — en dat zijn er vele — ligt dat een slag anders en ook een slag ingewikkelder. Als de rekening kan worden doorgeschoven naar de gemeenschap, naar de overheid, wordt de prikkel tot efficiencyvergroting vaak zwakker. Tegelijk wordt dan een zekere natuurlijke groeineiging ingebouwd. Dat verschijnsel is met name belangrijk omdat een collectieve financiering al lang niet meer beperkt is tot voorzieningen waarin uitsluitend op collectieve wijze voorzien kan worden, zoals defensie en straatverlichting, om maar een paar voorbeelden te noemen. Op grond van ideële solidariteitsoverwegingen, zoals eerder door mij genoemd, zijn er tal van diensten in onze samenleving die aan de burgers en burgers gratis of ver beneden de kostprijs ter beschikking worden gesteld. Onderwijs, gezondheidszorg, bejaardenzorg en gesubsidieerde

huisvesting vormen daarvan slechts enkele aansprekende voorbeelden. Hoe consequent op deze terreinen ook het beginsel van de gespreide verantwoordelijkheid wordt toegepast, het gegeven dat de rekening op zijn minst ten dele kan worden doorgeschoven naar de collectiviteit blijft een constante. De ingebouwde groeineiging, waarover ik zojuist sprak, is daarvan een gevolg. Veelal zullen er immers op grond van zowel ideële als professionele overwegingen alleszins redelijke verlangens bestaan om te komen tot een intensivering en een verhoging van de kwaliteit van de dienstverlening. Maar de optelsom van al deze redelijke verlangens van alle sectoren kan dan gemakkelijk tot onbetaalbare hoogten oplopen zonder dat de gebruikers en de aanbieders zich daarvan bewust zijn. De spanningen die daaruit voortvloeien zullen uiteraard nog groter worden indien de druk op de voorzieningen groter wordt, dus als de behoefte aan die voorzieningen toeneemt, terwijl de beschikbare middelen daarbij achterblijven of zelfs dalen. Dat probleem, mijnheer de Voorzitter, wordt niet opgelost door spreiding van verantwoordelijkheden. Men zou zelfs het tegendeel kunnen beweren. Waar veel betrekkelijk zelfstandige organisaties hun eigen beslissingen nemen, bestaat immers geen waarborg voor een goede onderlinge afstemming. Er bestaat ook geen bestuurlijk mechanisme om prioriteiten tegen elkaar af te wegen. Dat kan leiden tot een sterke neiging om op centraal niveau te coördineren, hetzij door centraal te beslissen welke middelen voor welke doelen zullen worden ingezet, hetzij door een dicht netwerk van overleg en coördinatiestructuren in het leven te roepen. De ervaringen daarmee zijn echter niet bijster bemoedigend, met name niet als het gaat om aanpassingen en om het doelmatig en slagvaardig inspelen op nieuwe ontwikkelingen. Het voordeel daarvan is stabiliteit, het nadeel is immobiliteit. Vrijwel steeds zit de overheid als betalende partij die te kort schiet, daarbij in de beklagdenbank. Erg verwonderlijk is dat niet. Het leidt echter wel tot spanningen, spanningen ook tussen de belangengroepen en de politieke fracties in het parlement die het gewraakte beleid steunen, en die niet corrigeren. Kamerleden worden immers nogal eens geacht een politieke makelaarsfunctie voor de

samenleving te vervullen, of om het wat minder mooi te zeggen, om te functioneren als doorgeefluik van de in de verschillende sectoren levende verlangens. De Kamer is echter niet alleen een doorgeefluik, maar behoort ook te functioneren als een zeef. Zeker in een periode waarin de middelen beperkt zijn, betekent dat dat er heel wat op die zeef moet blijven liggen. Dat roept de behoefte op aan duidelijke criteria op basis waarvan gewogen en tegen elkaar afgewogen kan worden. Helaas ontbreken die criteria in de quartaire sector veelal. Het Sociaal Cultureel Planbureau doet op dit terrein goed werk. Het is volop bezig met het ontwikkelen van zo objectief mogelijke vergelijkingsmaatstaven, maar helaas is het zo dat ook dat niet alle problemen oplost en ook niet zal kunnen oplossen. Het is niet te verwachten dat de objectieve criteria kunnen worden ontwikkeld, op basis waarvan bij voorbeeld de opheffingsnormen van kleine scholen, bejaardentehuizen of buslijnen tegen elkaar kunnen worden afgewogen. Subjectieve oordelen van politici en successen van georganiseerde belangenbehartiging zullen daarom blijvertjes zijn als het gaat om de besluitvorming over de omvang en de kwaliteit van gemeenschapsvoorzieningen. Wel kunnen geobjectiverde standaarden en vergelijkingen behulpzaam zijn bij het nemen van dit soort beslissingen en helpen om ze beter te legitimeren. Tegelijkertijd kunnen zij belangrijk materiaal verschaffen om op ruimere schaal over te gaan tot de invoering van budgetteringssystemen. Vooral wanneer dat gecombineerd wordt met het vergroten van de eigen beleidsruimte, past dat uitstekend in de CDA-benadering van gespreide verantwoordelijkheid.

Een ander bestanddeel daarvan is dat kritisch beoordeeld wordt of bepaalde voorzieningen door de overheid zelf ter hand moeten worden genomen dan wel dat de desbetreffende organisaties kunnen worden verzelfstandigd of geprivatiseerd. In de afgelopen periode is overigens gebleken dat dit geen eenvoudige opgave is. Grondigheid bij de voorbereiding en vastbeslotenheid bij de uitvoering zijn daarom van groot belang.

Ook de voortzetting van de reorganisatie van de rijksdienst past in deze benadering. De ervaring leert evenwel dat ook daarbij een al te

ambitieuze aanpak geen grote resultaten oplevert. Alleen stap voor stap zijn goede vorderingen te maken.

Een ander voornemen dat past in de benadering is het streven naar bestuursakkoorden met lagere overheden. Dat kan bijdragen tot verheldering van de onderlinge verhoudingen, tot meer zekerheid, tot meer autonomie en dus tot vergroting van de beleidsvrijheid van provincies en gemeenten.

Ten slotte maar niet in de laatste plaats denkt het CDA bij de spreiding van verantwoordelijkheden aan de overdracht van bepaalde taken aan de sociale partners, zoals bij voorbeeld de overdracht van werknemersverzekeringen en de toekenning van nieuwe verantwoordelijkheden op het terrein van het arbeidsvoorzieningsbeleid.

Daar waar de verantwoordelijkheden van overheid en sociale partners elkaar aanvullen, past ook heel nadrukkelijk het streven naar een sociaal convenant. Het CDA hecht daaraan. Afgaande op de eerste, tamelijk positieve reacties van de organisaties van werkgevers en werknemers op het regeerakkoord, moet dit tot de mogelijkheden behoren. Zelfs binnen de FNV leeft kennelijk de opvatting dat de tijd van de polarisatie en het conflictmodel voorbij is. Dat was al eerder gebleken uit het vlak voor de verkiezingen tot stand gekomen stichtingsakkoord.

Het overleg over zo'n convenant heeft vooral kans van slagen als het wordt toegespitst op die terreinen waar voor alle partijen iets te verdienen is. Ik denk daarbij met name ook aan de uitwerking en uitvoering van de verschillende plannen ter bestrijding van de werkloosheid en ter verbetering van de scholings- en opleidingsmogelijkheden.

Over het tweede middel dat de politiek ten dienste staat om haar doelstellingen te verwezenlijken, namelijk regelgeving, heb ik in het voorbijgaan al heel wat gezegd. Spreiding van verantwoordelijkheid eist nu eenmaal heldere regels waaraan partijen zich ook hebben te houden. Daarnaast heeft regelgeving, waarvan wetgeving een belangrijk onderdeel is, een veel ruimere betekenis voor het verkeer van burgers en organisaties onderling en voor het handhaven van de rechtsorde. Wie het nieuwe regeerakkoord doorleest en de tekst van de

regeringsverklaring nog eens op zich laat inwerken, zal tot de conclusie komen dat het tweede kabinet-Lubbers de geschiedenis niet zal ingaan als het kabinet dat startte met een ambitieus wetgevingsprogramma. Dat past overigens in het klimaat van deze tijd waarin eerder wordt geklaagd over een overmaat dan over een ondermaat aan regels. Die overmaat is een gevolg van een overmaat aan politieke bedoelingen, want elke regel heeft een eigen achtergrond en politieke functie. Het is slechts de optelsom van gedetailleerde regels, die leidt tot ondoorzichtigheid, bureaucratie en verstar- ring en ook — en dat is tenminste even erg — tot situaties waarin burgers en organisaties de regels niet meer respecteren en de overheid de naleving ervan ook nauwelijks meer controleert. Dat zijn evenzovele aanwijzingen dat ook op het terrein van regelgeving op een bepaald moment de wet van de afnemende meeropbrengst zodanig toeslaat dat er toenemende minderopbrengsten ontstaan. Als regelgeving onttaardt in regelzucht, is de tijd van globalisatie en vereenvoudiging van wetgeving aangebroken. Deregule- ring blijkt echter politiek en bestuurlijk geen eenvoudige opgave. Ook de Kamer als medewetgever blijkt moeite te hebben om afstand te doen van specifieke regels die vaak onder druk van de Kamer zelf tot stand zijn gekomen. Toch vindt de CDA-fractie het gewenst dat het tweede kabinet-Lubbers op dit terrein meer presteert dan het eerste. Verbetering van de deregulerings- toets voor nieuwe wetgeving achten wij daarbij van groot belang. Indien de voorstellen die het kabinet daarover heeft toegezegd daar onvoldoende uitzicht op bieden, dient de instelling van een onafhankelijke dereguleringscommissie opnieuw te worden overwogen.

Wij waarderen het dat in de komende kabinetsperiode bijzondere aandacht zal worden besteed aan de deregulering van bestaande wetge- ving. Eveneens waarderen wij de toezegging dat de minister van Economische Zaken zal zorgen voor meer inzicht in de regeldruk voor het bedrijfsleven, opdat een effectieve bedrijfsreguleringstoets mogelijk wordt. Wij kennen de nieuwe minister van Economische Zaken als een groot voorstander van deregule- ring en verwachten dus veel van hem. De toegezegde jaarlijkse

rapportage zal ons behulpzaam zijn om rapportcijfers uit te delen.

Een belangrijk terrein waarop vereenvoudiging van wetgeving dringend gewenst is, is dat van de belastingwetgeving. De commissie-Oort heeft belangwekkende voorstel- len gedaan om met name op het terrein van de loon- en inkomstenbe- lasting tot zulk een vereenvoudiging te komen. Het feit dat alle grote fracties in deze Kamer in eerste instantie welwillend op dit rapport hebben gereageerd, ondanks de vele haken en ogen die aan de voorstellen zitten, is een duidelijk signaal dat er over de wenselijkheid van zo'n vereenvoudiging brede consensus bestaat. Dat is iets om zuinig op te zijn! Het gaat om voorstellen die voor alle belastingbetalers van groot belang zijn, al heeft ook het CDA oog voor de inkomenseffecten van deze voorstellen. Maar het zou ons veel waard zijn, als de voorstellen van het kabinet die toegezegd zijn, zouden kunnen rekenen op brede steun in het parlement. Wij gaan ervan uit dat het kabinet daarnaar reeds bij de voorbereiding van de voorstellen zal streven.

Een verheugende doorbraak kon in deze formatie worden bereikt over de indiening van een brede en tegelijk globale wet gelijke behandeling. Dat was niet eenvoudig. Erkend moet worden dat het bereikte compromis broos is. De kern ervan is dat het maken van onderscheid op alle genoemde gronden verboden is, tenzij dat met respect voor de persoonlijke levenssfeer kan worden beschouwd als een rechtmatig uitvloeisel van enkele criteria die met name worden genoemd. Voor de CDA-fractie zijn daarbij met name de eisen van belang die gelet op de betekenis van grondslag en doel van een instelling aan een werkverhou- ding kunnen worden gesteld. Wij achten het verstandig dat de wetgever zich daarbij niet laat verstrikken in allerlei uitspraken over verschillende "gevallen", zoals die zich in de praktijk zouden kunnen voordoen, maar dat overlaat aan de rechter die bij zijn oordeelsvorming alle bijzondere aspecten van concrete gevallen kan meewegen.

De talrijke taken en voorzieningen waarvoor de overheid verantwoorde- lijk is, leggen een groot beslag op middelen en menskracht. Volgens de regeringsverklaring is dit zelfs een te groot beslag, omdat in een op emancipatie en economische groei

gerichte samenleving geen overheidssector zou passen die beslag legt op tweederde van het nationaal inkomen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik twist niet over de juistheid van deze stelling. Zoals ik reeds heb gezegd, hecht het CDA veel waarde aan goede gemeenschapsvoorzieningen waarvan met name de zwakkeren profiteren. Daarom doet het ons op zichzelf goed als het Sociaal en Cultureel Planbureau tot de conclusie komt dat ons land in vergelijking met andere Europese landen wat de meeste voorzieningen betreft, een middenpositie of zelfs een toppositie inneemt. Ons probleem zit ergens anders. Dit betreft namelijk het punt dat de netto-uitgaven van de collectieve sector uiteindelijk gefinancierd moeten worden uit het inkomen dat in de marktsector wordt verdiend. In die zin vormt de marktsector het financiële draagvlak van de collectieve sector. Je zou ook kunnen zeggen dat het bedrijfsleven als het ware de locomotief is die de trein van de overheidssector moet trekken. Als die trein vaart wil houden, dan moeten er niet te veel wagons aan de locomotief worden vastgekoppeld.

Zoals elk beeld, mijnheer de Voorzitter, is ook dit een generalisatie die lang niet altijd opgaat. Tal van voorzieningen die vanuit de collectieve sector worden aangereikt, zoals goed onderwijs en een goede infrastructuur, vormen eerder brandstof dan ballast voor de locomotief. Soms ook verdienen gulden die via de overheidssector worden uitgegeven zichzelf ruimschoots terug. Ik denk hierbij aan bepaalde vormen van matching en investeringsprojecten van bedrijven die slechts tot stand kunnen komen als de overheid in combinatie daarmee bepaalde, beperkte infrastructurele voorzieningen treft. Ten aanzien van dit soort mogelijkheden verwachten wij de komende jaren van de overheid inventiviteit en creativiteit. Als onorthodoxe maatregelen nodig zijn om de locomotief meer trekkracht te geven, dan moet daar ruimte voor zijn. Dit is ook budgettair verantwoord, omdat zij per saldo de schatkist niet belasten, maar eerder ten goede komen.

Dit doet echter geen afbreuk aan de essentie van de hoofddoelstelling, namelijk dat een overmaat aan verstarrende regelgeving en een te

zware belasting- en premiedruk uiteindelijk ten koste gaan van de draagkracht van de bedrijven. De ervaring leert, mijnheer de Voorzitter, dat geen enkel land met een zwak bedrijfsleven zich op den duur een hoog niveau van gemeenschapsvoorzieningen kan permitteren. In ons land stond dat bedrijfsleven in het begin van de jaren tachtig op instorten. Dat leidde tot de strategische keuze om het geheel aan gemeenschapsvoorzieningen in te krimpen om langs die weg weer ruimte vrij te maken voor de versterking van het bedrijfsleven. Op korte termijn kunnen daardoor de belangen van de collectieve sector en die van de marktsector schijnbaar botsen. Op lange termijn is dit zeker niet het geval. Dan is een beleid, gericht op versterking van de marktsector, wel degelijk ook in het belang van de quartaire sector.

Internationaal en dus ook nationaal is het bedrijfsleven aan een sterke dynamiek onderhevig. In de komende tien jaar zullen de economische kaarten in de wereld opnieuw worden geschud. Nieuwe technologische ontwikkelingen stellen hoge eisen aan het aanpassingsvermogen. Landen die in deze concurrentiestrijd achterop raken, zullen de gevolgen daarvan voor welvaart en werkgelegenheid pijnlijk ervaren. Ondanks al het gepraat over de post-industriële samenleving, zal blijken dat het vermogen van de industrie om zoveel mogelijk profijt te trekken van de nieuwe technologie beslissend is voor de beantwoording van de vraag hoe Europa — en meer in het bijzonder Nederland — uit die strijd te voorschijn komt. Daarbij gaat het niet alleen om het tempo waarin de nieuwe technologie wordt opgenomen in bestaande productieprocessen, maar ook om het op de markt brengen van nieuwe producten. Die uitdaging kan alleen succesvol worden aangepakt door een vitaal, flexibel en financieel gezond bedrijfsleven. Daaraan is in de afgelopen jaren ook hard gewerkt en niet zonder succes. De patiënt is herstellende, maar het herstel is nog niet voltooid. En daarvan zullen wij ons bewust moeten blijven. Vanuit die achtergrond is in het nieuwe regeerakkoord afgesproken dat de belasting- en premiedruk in de komende kabinetperiode niet mag worden verzaard, maar, zo mogelijk, naar beneden moet. Dat betekent dat de noodzakelijke

vermindering van het financieringstekort en dus van de groei van de staatsschuld en van de rente, alleen bereikt kan worden door het nemen van nieuwe bezuinigingsmaatregelen in de collectieve sector. Het gaat hierbij om bezuinigingsmaatregelen die vooral hard nodig zijn om de enorme terugval van de aardgasinkomsten in de komende jaren op te vangen.

Die keuze is wat de CDA-fractie betreft een strategische keuze, die er primair op gericht is, de trekkracht van de locomotief in de komende jaren weer zodanig te vergroten, dat ook de collectieve sector na enige tijd weer mee kan groeien. Voor de jaren negentig is het dan vervolgens van groot belang om een evenwichtige verhouding tussen die beide sectoren in stand te houden. Daartoe kan het nuttig zijn om het aandeel van de collectieve sector in het nationaal inkomen af te grendelen op een vast percentage. Dat is tevens een vorm van macro-budgettering, die heilzaam kan werken op de bestuurlijke discipline en op het besef dat de ruimte voor nieuwe ambities veelal slechts kan worden gevonden door herschikking van middelen binnen bestaande budgetten.

Mijnheer de Voorzitter! Na deze algemene beschouwingen ga ik nog wat dieper in op een aantal elementen van de regeringsverklaring en van het regeerakkoord. Ik begin met het sociaal-economische en financiële beleid.

Als thema voor dat beleid is in het regeerakkoord gekozen voor de begrippen "voortgaan" en "vernieuwen". Wij moeten voortgaan met het omlaag brengen van de werkloosheid. Het tweede kabinet-Lubbers wil de werkloosheid met ten minste 200.000 omlaag brengen. Bij een groei van de beroepsbevolking met 250.000 betekent dat een gigantische opgave, groter en zwaarder dan in andere Europese landen, waar de beroepsbevolking daalt.

Wij moeten ook voortgaan met het terugbrengen van het financieringstekort. Dat is geen eenzijdig bezuinigingsbeleid, maar het is beleid dat erop gericht is om het nageslacht niet met torenhoge schulden en rentelasten op te zadelen. Maar ook hier geldt: in een samenleving die moe is van het ombuigen, is dat een gigantische opgave.

Wij moeten niet alleen voortgaan,

De heer De Vries (CDA)

maar ook vernieuwen. Wij moeten nieuwe accenten leggen, die beter zijn afgestemd op de problemen van de nabije toekomst. De bekende drie sporen van het beleid van het kabinet-Lubbers blijven hun betekenis houden. Maar ook hier geldt: accentverschillen en meer ruimte voor flexibiliteit. De werkloosheidsbestrijding wordt in het nieuwe regeerakkoord als hoofddoel vooropgesteld. Het economische herstelbeleid en de beheersing van de overheidsfinanciën staan in het teken daarvan. Zij vormen in feite de voorwaarden om een situatie van duurzaam werkgelegenheidsherstel te bereiken. Op korte termijn kan er overigens wel eens een zekere spanning tussen de drie sporen bestaan. Dat geeft naar ons oordeel zin en inhoud aan de afspraak, dat de meest effectieve onderlinge afstemming van de drie sporen in het licht van de actuele ontwikkelingen elk jaar opnieuw moet worden aangebracht. Onder dat beslag staat naar ons oordeel ook de nadere afspraak, die in de regeringsverklaring is vermeld over het tijdpad van de terugdringing van het financieringstekort. Ik mag aannemen dat de regering dat ook zo ziet, maar voor de duidelijkheid lijkt het mij goed dat de minister-president dat nog eens bevestigt.

Mijnheer de Voorzitter! De uitbouw van het economisch herstelbeleid zal

vooral toegespitst moeten worden op de versterking van de aanbodzijde van onze economie. Nederland moet voor internationaal opererende bedrijven een gunstige vestigingsplaats zijn. Dat stelt hoge eisen aan het fiscale klimaat, aan het sociale klimaat, aan het kostenpeil, aan procedures en beleids marges van bedrijven en zeker niet in de laatste plaats aan de kwaliteit van de beroepsbevolking en dus aan de scholings- en opleidingsmogelijkheden. Dat betekent veel nadruk op het technologiebeleid, en meer nadruk in het onderwijs op de kennis en kunde die nodig zijn om te kunnen functioneren in en mee te bouwen aan de informatiemaatschappij van de toekomst. Voor beide zaken wordt in het regeerakkoord extra geld beschikbaar gesteld. Daarnaast krijgt het nieuwe technologie-instituut op dit terrein een belangrijke functie.

Herstelbeleid in dienst van de werkgelegenheid vraagt vanzelfsprekend ook om de uiterste terughoudendheid bij de loonontwikkeling. Koopkrachthandhaving is daarom niet alleen een goed uitgangspunt voor de inkomensontwikkelingen in de collectieve sector, maar ook voor die in de marktsector. Werk boven inkomen heet dat bij ons.

Die voortgezette loonmatiging, mijnheer de Voorzitter, is in de eerste plaats een zaak van de sociale partners zelf. Naarmate de werkge-

vers en werknemers op dit punt succesvoller zijn, zullen de bedrijven minder behoefte hebben aan fiscale en andere financiële faciliteiten van de overheid. Dat geldt met name, nu de energieprijzen, de rentelasten en ook de invoerprijzen meewerken aan de kostendaling. Tegen die achtergrond ben ik dan ook niet zo bijzonder onder de indruk van de kritiek van de werkgevers op enkele lastenverzwarende maatregelen in het rampjaar 1987. Wel is de CDA-fractie van oordeel, dat de resterende financiële faciliteiten voor het bedrijfsleven zoveel mogelijk overeind moeten blijven, dan wel dat deze worden aangewend voor andere, groei- en structuurversterkende maatregelen, na overleg met de sociale partners. Daarom hechten wij aan de desbetreffende afspraken in het regeerakkoord over de WIR.

De CDA-fractie ziet dit algemeen, op herstel gerichte beleid tevens als de beste grondslag voor een beleid gericht op versterking van het midden- en kleinbedrijf, de landbouw en de positie van de zwakke regio's. Dat neemt niet weg, dat wij een specifiek op deze sectoren en regio's gericht beleid in stand willen houden en waar nodig willen versterken.

De perspectieven voor verder economisch herstel, mijnheer de Voorzitter, zijn niet ongunstig. Ik ben daar niet zo pessimistisch over als de heer Kok zojuist was. Er zijn namelijk signalen, die erop wijzen, dat de geïndustrialiseerde wereld staat aan de vooravond van een nieuwe periode van langdurige expansie. Het Centraal Planbureau verwacht voor ons land — als wij het aardgas even buiten beschouwing laten — de komende jaren een produktiegroei van 3%. Dat is meer dan wij de afgelopen tien jaar gewend waren. Als gevolg van de grote instabiliteit van de olieprijs en de dollarkoers zijn deze prognoses, ik erken dat, met tamelijk grote onzekerheidsmarges behept. Dat geldt ook voor de prognoses die het CPB ten behoeve van het regeerakkoord heeft gemaakt. Daarom is het onjuist, aan die cijfers een al te exacte betekenis toe te kennen. Als het Centraal Planbureau een groei van 3% raamt of een werkloosheid van 500.000 of een stabilisatie van de koopkracht, dan betekent dat niet meer dan dat zulke uitkomsten tot de reële mogelijkheden behoren. Er is geen enkele garantie, dat die uitkomsten ook daadwerkelijk zullen worden

bereikt. Daarom is het nodig, jaarlijks opnieuw te bezien of beleidsaanpassingen nodig zijn om bij te sturen. Het regeerakkoord biedt daarvoor ruimte en wij zullen erop aandringen, dat die ruimte zo goed mogelijk wordt benut.

Een niet geringe handicap daarbij is overigens, mijnheer de Voorzitter, dat er ook de komende periode nog grote nadruk moet worden gelegd op het verminderen van de overheidsuitgaven en het terugdringen van het financieringstekort. Dat vereist een strakke budgettaire discipline, met name ook om herhaling te voorkomen van de situatie waarin bezuinigingen in de ene sector ongedaan worden gemaakt door uitgavenoverschrijdingen in andere sectoren. Dat is dwelen met de kraan open. Om dat te voorkomen is het in de eerste plaats nodig dat de meerjarencijfers van de begroting worden gebaseerd op zo realistisch mogelijke uitgangspunten. Dat is thans lang niet altijd het geval. Daarom is het van groot belang dat de minister van Financiën zo spoedig mogelijk de meerjarenramingen herzielt en ze afstemt op de in het regeerakkoord gemaakte afspraken. Wij gaan ervan uit dat ook de ombuigingsstaakstellingen per departement in de meerjarencijfers op z'n minst globaal zullen worden vermeld, op basis van de door het ministerie van Financiën gehanteerde rekenmethodes. Op de aldus vastgestelde meerjarencijfers zullen dan de strakke afspraken over de budgettaire discipline die in het regeerakkoord staan, moeten worden toegepast. De fractie van het CDA zou het op prijs stellen, indien deze cijferopstellingen reeds bij de aanbidding van de miljoenennota 1987 zouden kunnen worden verstrekt. Kan de regering dat toezeggen?

Mijnheer de Voorzitter! Realistische begrotingscijfers zijn ook nodig om niet terug te vallen in de oude kwaad dat bij voorjaarsnota's tussentijdse ombuigingsrondes worden ingelast. De fractie van het CDA wil daarvan ook onder het tweede kabinet-Lubbers verschoond blijven. Hoogstens zouden wij ons kunnen voorstellen dat in 1987 alsnog tot intensivering van de afslanking van de rijksdienst wordt overgegaan. Wel vinden wij het terecht dat bij het ombuigingsbeleid zwaar accent wordt gelegd op de begroting voor 1987. In dat jaar treedt immers een teruggang met 12

mln. in de aardgasinkomsten voor de overheid op, terwijl tegelijk de koopkracht van de burgers stijgt en de kosten van het bedrijfsleven aanzienlijk dalen. Dat biedt ruimte om een deel van de problemen op te vangen door een tijdelijke lastenverzwaring. Die tijdelijkheid behoort naar ons oordeel in ieder geval te gelden voor de aangekondigde accijnsverhoging, die tevens een dempend effect kan hebben op al te forse schommelingen in de energieprijzen. Als enige bezwaar hiertegen zien wij de negatieve gevolgen in het grensgebied.

Mijnheer de Voorzitter! De nieuwe beleidsaccenten komen ook — uiteraard, zou ik zelfs zeggen — tot uitdrukking in een andere verdeling van de bezuinigingen. Deze verdeling wijkt markant af van die van de vorige periode. Van ambtenaren en uitkeringsgerechtigden wordt absoluut en relatief een aanzienlijk lagere bijdrage aan de bezuinigingen gevergd dan in de vorige periode. Ook de lagere overheden worden relatief ontzien. Niet alleen de evenredigheidsregel is nu strak toegepast, maar daar bovenop worden de profijt kortingen kwijtgescholden, wordt 2/3 van de groei van de bijstandsuitkeringen gecompenseerd en wordt structureel 50 mln. extra beschikbaar gesteld voor investeringen. Daar tegenover staan een zwaarder accent op bezuinigingen op de rijksbegroting en expliciete taakstellingen in de sfeer van de afslanking van het aantal ambtenaren in rijksdienst en op het terrein van de fraudebestrijding. Belangrijke extra bedragen zijn uitgetrokken voor het technologiebeleid en voor de intensivering van de bestrijding van de criminaliteit. Bovenop de reeds fors verhoogde meerjarenbedragen daarvoor, wordt voor politie en justitie in 1990 nog eens 125 mln. extra beschikbaar gesteld.

Met het oog op betere bestrijding van fraude en criminaliteit is in het regeerakkoord ook sprake van mogelijke invoering van een identificatieplicht. De reacties daarop bevestigen nogmaals dat daarop in ons land nog steeds een zeker taboe rust. Hoewel dat in andere Europese landen met een fatsoenlijk rechtssysteem kennelijk niet het geval is, is er toch alle reden om bij de invoering van een identificatieplicht met zulke weerstanden rekening te houden. De terughoudende formulering die op dit

punt in de regeringsverklaring wordt gebruikt, spreekt ons dan ook aan.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom thans tot een bespreking van het hoofdoel van het sociaal-economische beleid, namelijk de werkloosheidsbestrijding. Om de werkloosheid met ten minste 200.000 te verminderen zal het algemene herstelbeleid moeten worden aangevuld met specifieke maatregelen, maatregelen die er vooral op gericht zijn om jongere en oudere langdurig werklozen weer aan de slag te krijgen, want daar zit de ergste pijn. De regeringsverklaring en het regeerakkoord bevatten nogal wat goede voornemens op dit punt. Succes op dit gebied vergt echter een gezamenlijke en gecoördineerde aanpak van overheid en sociale partners. Daarbij kan het enkele maanden geleden tot stand gekomen stichtingsakkoord een belangrijke rol spelen, evenals de vrijstelling van werkgeverslasten bij indienstneming van langdurig werklozen en het jeugdwerkgarantieplan van minister De Koning. Wij staan in beginsel positief tegenover dit plan, zelfs als het betekent dat jongeren daardoor het recht op een uitkering kwijtraken, maar alleen als de garantie van scholings- en arbeidsaanbod ook voor iedereen hard gemaakt wordt. Wel aarzelen wij, of jongeren die geen reguliere arbeidsplaats kunnen vinden, alleen door lagere overheden aan het werk gezet moeten worden. Zouden niet ook andere onderdelen van de quartaire sector erbij betrokken kunnen worden? En zouden arbeidsbureaus hierbij een rol kunnen spelen?

Mijnheer de Voorzitter! Van verdere algemene arbeidsduurverkortening wordt slechts een betrekkelijk bescheiden bijdrage aan de werkgelegenheid verwacht, ook bij de overheid. De reden daarvan is vooral dat een hoger tempo dan de veronderstelde 3/4% per jaar niet te combineren bleek met de randvoorwaarden van handhaving van de koopkracht en de overige doelstellingen van het economische en financiële beleid. En als de Partij van de Arbeid die combinatie wel mogelijk acht, dan zie ik dat graag aangetoond.

Dit betrekkelijk bescheiden tempo is voor de CDA-fractie overigens een reden te meer om de regering op te wekken, alles op alles te zetten om de beschikbare koopkrachtruimte voor het doel van arbeidsduurverkor-

ting in te zetten, ook in het eerste jaar. Werk blijft een belangrijke prioriteit boven inkomen, die door de overheid vooral waar gemaakt moet worden in het arbeidsvoorwaardenverleg met de ambtenaren. Indien zou blijken dat die prioriteit door de ambtenarenorganisaties niet wordt onderschreven, dan kan dat wat ons betreft consequenties hebben voor de ruimte in de komende jaren.

Mijnheer de Voorzitter! De doelstelling van ten minste behoud van koopkracht in de komende kabinetsperiode als geheel geldt in beginsel voor alle inkomens van ambtenaren, trendvolgers en uitkeringsgerechtigden. De CDA-fractie accepteert daarbij dat plussen in het ene jaar worden weggestreept tegen minnen in het andere jaar, vooral als de plussen — en dat is waarschijnlijk — zich het eerst zullen aandienen. Rust op het front van de sociale zekerheid betekent voor ons: na afronding van de stelselherziening geen nieuwe ingrepen. Twee specifieke maatregelen buiten de sfeer van de werknemersverzekeringen, namelijk het invoeren van de één-oudernorm in de AWW en het alsnog doorvoeren van de verhaalsplicht in de bijstandswet, worden in het regeerakkoord met name genoemd om volstrekte duidelijkheid te verschaffen. Behoud van koopkracht betekent dat de netto-inkomens over de kabinetsperiode als geheel in de pas blijven met de prijsontwikkeling. Die beleidskeuze maakt het logisch dat de koppelingsmechanismen van de Wet aanpassingsmechanismen en van het trendbeleid worden afgeschaft en eveneens dat de meerjarenramingen niet langer op zulke koppelingsmechanismen worden gebaseerd. Volgens het CPB zal de doelstelling koopkrachthandhaving over de kabinetsperiode als geheel overigens slechts ternauwernood kunnen worden gehaald. Dat betekent dan tevens dat er nauwelijks ruimte is voor algemene maatregelen om te bezuinigen op inkomensafhankelijke regelingen, zoals de individuele huursubsidie. Hooguit kan gedacht worden aan specifieke besparingen op subsidies op huur- en koopwoningen. Wij wachten de studie die daarover in het vooruitzicht is gesteld met belangstelling af.

Ongetwijfeld zal gesteld worden dat het regeerakkoord ertoe leidt dat mensen die hun inkomen van de overheid krijgen opnieuw op

achterstand worden gezet. Wij hebben dat zojuist al gehoord. Mijn simpele vraag is dan: door wie, door de overheid of door degenen die willens en wetens voor zichzelf meer ruimte opeisen dan er voor de samenleving als geheel beschikbaar is en goed is voor een doorzettend economisch herstel? Die mensen beschouw ik dan niet als de eerst geroepen om ons te verwijten dat wij niet bereid zijn, het hele afwentelingscircus weer op gang te brengen om de effecten van de door henzelf veroorzaakte ongelijkheid te corrigeren.

Ik wil in dit debat niet zwijgen over enkele immateriële onderwerpen die tijdens de informatie een belangrijke rol hebben gespeeld, omdat de partijen die de coalitie vormen er verschillend over denken en denken. Dat betreft allereerst de toekomst van het omroepbestel. Daarover is in het regeerakkoord een afspraak opgenomen die een opening biedt voor de totstandkoming van een commercieel radio- en televisienet. De CDA-fractie had aan die afspraak op grond van haar verkiezingsprogramma geen behoefte. Uit het door de gezamenlijke omroepen ingediende NOS-plan en de daarop later gevolgde brief van AVRO, TROS en Veronica blijkt dat die behoefte thans ook niet bij de omroepen bestaat. Niettemin hechtte de fractie van de VVD er zeer veel waarde aan dat het regeerakkoord zou voorzien in een situatie waarin de thans bestaande eensgezindheid in Hilversum zou worden verbroken. Met het oog daarop zijn enkele afspraken opgenomen die een ontwikkeling in de richting van een duaal systeem mogelijk maken, zulks echter onder strakke voorwaarden die enerzijds duidelijke garanties bieden voor het voortbestaan van het publieke bestel en anderzijds de stap in de richting van de commercie kennelijk niet aanmoedigen. Een duidelijke toezegging op dit punt ligt er voorts alleen indien ten minste drie A-omroepen het beginsel van de non-commercialiteit wensen te verlaten. Zijn het er maar twee, dan zal de mogelijkheid van een gedeeltelijk commercieel net worden onderzocht. Wij zien aan zo'n half commercieel net nogal wat praktische bezwaren kleven en daarom wilden wij voorshands niet verder gaan dan een studie die de voor- en nadelen ervan inventariseert. Daarna kan er een definitief standpunt worden

bepaald. Dat alles overwegend, is de CDA-fractie in overgrote meerderheid tot de conclusie gekomen dat de gemaakte afspraken niet zullen leiden tot een overwoekering van ons omroepbestel door de commercie en dat die afspraken derhalve voor ons aanvaardbaar zijn. Dat betekent voor ons tevens dat thans spoedig tot afhandeling van de mediawet kan worden overgegaan.

Het tweede onderwerp dat voor en tijdens de informatie veel gemoederen in beweging heeft gebracht, betreft het vraagstuk van de euthanasie. Voor de verkiezingen is daarover tussen de regeringspartijen een wapenstilstand gesloten na de bekende verzoeningspoging van de toenmalige fractievoorzitter van de VVD, de heer Nijpels. Dat leidde ertoe dat zowel het wetsontwerp van mevrouw Wessel-Tuinstra als de proeve van het kabinet voor advies naar de Raad van State werden gezonden. Alleen al daardoor kreeg het uit te brengen advies politiek grote betekenis, een betekenis die nog werd versterkt doordat beide regeringspartijen zich er publiekelijk toe verbonden om het advies serieus te bestuderen en daarna een uiterste poging te doen om er samen uit te komen. Het ontbreken van dat advies tijdens de informatie vormde dan ook voor de fracties een niet geringe handicap; een handicap die nauwelijks anders kon worden opgelost dan door het maken van afspraken die enerzijds procedureel van aard waren, maar anderzijds toch de politieke speelruimte zodanig zouden beperken, dat het risico van een politieke confrontatie zou worden teruggebracht tot aanvaardbare proporties. Dat spoorde ook met de opdracht van de informateur om werkbare oplossingen te zoeken voor belemmeringen die een voortzetting van de coalitie in de weg zouden staan. Nu het advies van de Raad van State er ligt, blijken de afspraken in het regeerakkoord geenszins achterhaald. Een eerste globale reactie, waaruit blijkt dat wij ons in de hoofdlijnen van dat advies kunnen vinden, hebben wij reeds direct na het verschijnen ervan afgegeven. Op dit moment heb ik er geen behoefte aan, daaraan iets toe te voegen. Krachtens het regeerakkoord is het kabinet nu eerst aan zet. Wij rekenen erop, voor het eind van dit jaar een kabinetsstandpunt ter zake te ontvangen. Wij hopen dat de inhoud daarvan ten minste het karakter zal

hebben van een kleinste gemene veelvoud van opvattingen die in de samenleving en in deze Kamer bestaan.

Ook internationaal wil het CDA zich inzetten voor een wereldrechtsorde die gerechtigheid als kenmerk heeft. Dat betekent een betere verdeling van de welvaart, naleving van de rechten van de mens, een verenigd Europa en vrede in de wereld met zo min mogelijk wapens. Ondanks de problemen in eigen land houden wij daarom vast aan een hoog niveau van ontwikkelingshulp. Het vorige kabinet verhoogde de hulp met ongeveer 250 miljoen per jaar extra, zij het dat dit gebeurde in combinatie met de mogelijkheid om in te teren op het zogenaamde stuwmeer van verplichtingen uit het verleden. In het nieuwe regeerakkoord is daaraan toegevoegd, dat een eind zal worden gemaakt aan de doorwerking van de jeugdzonde van de heren Pronk en Duisenberg, die ertoe leidde dat een alsmaar toenemend deel van het hulpplafond werd opgeslokt door rentesubsidies. Het voordeel van de stabilisatie van deze post loopt geleidelijk op tot zeer hoge bedragen.

Helaas blinken de desbetreffende passages in het regeerakkoord achteraf gezien niet uit door grote helderheid. Voor de CDA-fractie wordt de kern van de afspraken gevormd door de zinsnede dat het bedrag aan rentesubsidies in guldens gelijk blijft op het niveau van 1986. De andere grootheden beschouwen wij als afgeleiden van deze afspraak. Het zou voor de duidelijkheid nuttig zijn, als de regering deze interpretatie tijdens dit debat bevestigt.

Ik wil vervolgens een korte opmerking maken over de passage waarin staat, dat bij ombuigingsrondes in zeer uitzonderlijke situaties ook de begrotingen van Defensie en Ontwikkelingssamenwerking kunnen worden betrokken. De CDA-fractie neemt die passage letterlijk in die zin, dat zeer uitzonderlijke situaties voor ons situaties zijn die thans door een normaal mens niet kunnen worden voorzien. Overigens gaat het bij ontwikkelingshulp niet alleen om de hoogte van de hulp, maar ook om goede besluitvormingsprocedures bij de aanwending ervan en ter voorbereiding van ontwikkelingsrelevant beleid. Wij menen dat een nieuw ingestelde onderraad van de ministerraad een goed kader kan vormen om de slepende competen-

tieproblemen die op dit terrein bestaan, op te lossen.

Mevrouw Beckers-de Bruijn (PPR): De heer De Vries heeft aan het begin van zijn betoog uitvoerig over solidariteit en Derde Wereld gesproken. Acht hij een situatie denkbaar, waarin de defensie-uitgaven reëel omhoog gaan en de uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking omlaag?

De heer De Vries (CDA): Denkbaar is te veel, mevrouw Beckers. Politiek lijkt dit mij volstrekt uitgesloten.

Mijnheer de Voorzitter! Zoals ik reeds eerder opmerkte, leven wij in een tijd waarin zich ingrijpende veranderingen voordoen in de internationale verhoudingen. Economisch zien wij een verschuiving van potentieel van de Atlantische naar de Stille Oceaan. Europa dreigt steeds verder achterop te raken, mede als gevolg van het nog steeds ontbreken van een gemeenschappelijke markt en van het onvoldoende op gang komen van krachtige gemeenschappelijke aanzetten op het terrein van de nieuwe technologieën. Daarom moet de stagnatie van de ontwikkeling van een Europese economische en politieke unie worden doorbroken. Terecht wordt daarom in het regeerakkoord aangekondigd dat de regering het Europees beleid in al haar onderdelen grote aandacht zal geven. Naast de interne markt, uniformering van regelgeving en de versterking van het Europese monetaire systeem vergt ook de verdere ontwikkeling van het Europese landbouwbeleid veel politieke energie. Groeiende overschotten vormen een bron van groeiende zorg. Ingrijpende bijstellingen zullen nodig zijn om te komen tot een meer marktconforme productie. Tegelijk moet de neiging tot renationalisatie worden tegengegaan. Terugval naar nationale beschermende maatregelen zou immers vooral ook voor de Nederlandse boeren fatale gevolgen kunnen hebben. De ontwikkeling en de uitvoering van dat beleid zullen ook aan het nationale landbouwbeleid hoge eisen stellen. Intensief overleg met het landbouwbedrijfsleven is daarbij onmisbaar. Uitgangspunt hierbij blijft voor ons dat er voor moderne, goed geleide gezinsbedrijven ook in de toekomst goede bestaansmogelijkheden moeten zijn.

Mijnheer de Voorzitter! Het valt te

vezen dat er ook in de toekomst in deze Kamer nog heel wat wordt gedebatteerd over de ontwikkelingen in Zuid-Afrika. Helaas is de situatie in dat land de afgelopen jaren wederom aanzienlijk verslechterd. Intussen groeit de internationale weerzin tegen het voortduren van het apartheidssysteem. Steeds meer regeringen en/of parlementen zijn van mening dat, tenzij Botha op zeer korte termijn tot concrete stappen ter afschaffing van de apartheid zal overgaan, het onafwendbaar zal zijn, de druk vanuit de internationale volkengemeenschap op te voeren, onder meer door toepassing van bepaalde, selectieve economische sancties. Nederland heeft binnen de EPS de leiding genomen van een actief Europees beleid om de druk naar verandering op te voeren. In die lijn past het, Zuid-Afrika nog één maal drie maanden respijt te geven om het nieuwe Europese voorzitterschap in de gelegenheid te stellen de Zuidafrikaanse regering tot een ander beleid te brengen. Mocht Europa niet tot concrete daden kunnen komen, dan zal ons land daarna moeten overwegen, samen met andere relevante landen tot sancties over te gaan.

De CDA-fractie verwacht van het tweede kabinet-Lubbers ook een actieve inzet op het terrein van het vredes- en veiligheidsbeleid. Nu in eigen land de moeilijke besluitvorming over de plaatsing van kruisvluchtwapens is afgerond, kan de energie weer volop worden gericht op het inhaken op kansrijke ontwikkelingen in bondgenootschappelijk verband die uitzicht bieden op een doorbraak in het wapenbeheersingsoverleg. De signalen die daarover thans uit Oost en West worden afgegeven, zijn bemoedigend, om — door de ervaring wijs geworden — geen sterker woord te gebruiken. De aangekondigde reis van de minister-president en van de minister van Buitenlandse Zaken naar Moskou achten wij juist in dit klimaat van groot belang. Wij zien daarin ook een bevestiging dat het kruisvluchtwapenbesluit onze positie in en buiten het bondgenootschap veeleer versterkt dan verzwakt heeft. Die positie verplicht ons niet tot slaafheid, waarvan in het regeerakkoord dan ook gelukkig geen sprake is. Ik behoeft, ter illustratie daarvan, slechts te wijzen op de duidelijke stellingname tegen de modernisering van chemische wapens. Ook de

afspraken over de groei van de Defensie-begroting geven daarbij blijk van een eigen afweging. Wij beschouwen een reële groei van de Defensie-begroting in combinatie met enkele clausules die per saldo geen plus behoeven op te leveren (een reële groei van 2% dus in combinatie met die clausules) minimaal noodzakelijk voor het uitvoeren van de in bondgenootschappelijk verband aangegane verplichtingen. Een deel van die ruimte zal bovendien nog moeten worden besteed aan de oplossing van geconstateerde knelpunten in de personele sfeer.

Ten slotte nog een korte opmerking over de afspraak om de 8 inch-houwitser "dual capable" te maken door middel van zogeheten "mission teams" van Nederlandse militairen. Wij zien dat niet als een uitbreiding van de Nederlandse nucleaire taken. Dat is het ook niet. Het is slechts een maatregel die ten doel heeft de kwetsbaarheid van dit wapensysteem te verminderen en de flexibiliteit te verbeteren. De achtergrond daarvan wordt gevormd door het Montebello-besluit, om 1400 kernladingen uit West-Europa te verwijderen. Om dat op verantwoorde wijze te kunnen doen, was het nodig om de kwetsbaarheid van de resterende systemen te verminderen. Overigens, en dat zal niemand verbazen, stemt het de CDA-fractie tot tevredenheid dat het 155 mm-geschut niet zal worden genucleariseerd.

Ik kom thans tot enkele slotopmerkingen. Het tweede kabinet-Lubbers moet een karwei afmaken en toch presenteert het zich niet als een kabinet met grote pretenties. Wij waarderen dat, omdat ook wij in de jaren zeventig geleerd hebben dat de samenleving minder maakbaar en minder stuurbaar is dan velen toen dachten. Een overheid die overspannen verwachtingen oproept, komt zichzelf een keer tegen. Als de internationale conjunctuur dan ook nog eens instort, kan dat moment onverwacht snel aanbreken. Dan blijkt ook hoe fataal het is om als land gedurende langere tijd onvoldoende oog te hebben voor de noodzaak van een gezond en vitaal bedrijfsleven.

Toen het eerste kabinet-Lubbers aantrad, zaten wij midden in de crisis die daarvan het gevolg was, midden in de "economische winter", zoals de minister-president het toen zelf

noemde. Nu zitten wij in een overgangsfase, er is een nieuwe basis gelegd. Misschien mogen wij het lente noemen; er is immers op tal van terreinen weer uitzicht op vooruitgang. Maar soms kan het ook in de lente nog behoorlijk vriezen. In ieder geval is het nog lang geen tijd om rijke oogsten binnen te halen. Ook de komende jaren zal het hard werken en sober leven zijn. De voorzieningen van de quartaire sector blijven onder druk staan. Er zal nog veel matigingsbereidheid gevraagd worden om de trekkracht van de locomotief die het bedrijfsleven is, weer te vergroten. Maar juist omdat er weer hoop is, omdat er weer uitzicht is, is er ook reden om ons af te vragen, naar welk type samenleving wij in de overgangsfase op weg zijn.

Wat het CDA betreft zal die samenleving moeten voldoen aan een aantal kenmerken. De belangrijkste daarvan zijn:

In de eerste plaats: meer, maar wel genommerde, economische groei, omdat groei onmisbaar is voor het drastisch terugdringen van de werkloosheid; omdat groei onmisbaar is voor de financiering van gemeenschapsvoorzieningen; omdat groei onmisbaar is voor het opvangen van de vergrijzing; en ten slotte omdat groei onmisbaar is voor het op peil houden en vergroten van de koopkracht.

In de tweede plaats willen wij een samenleving waarin de burgers zich veilig voelen. Criminaliteit zal niet slechts bestreden moeten worden met meer politie, meer rechters en meer gevangenisstraffen, maar heeft, zoals terecht in de regeringsverklaring wordt gesteld, ook te maken met de inrichting van de samenleving als geheel.

In de derde plaats willen wij een samenleving van geëmancipeerde, zelfstandige en verantwoordelijke burgers, een samenleving waarin de overheid niet meer te vertellen heeft dan nodig is en de burgers en hun organisaties zo veel te vertellen hebben als mogelijk is. Een samenleving ook waarin mensen die in achterstandsituaties verkeren een extra steuntje in de rug krijgen.

In de vierde plaats willen wij een samenleving die open is naar buiten, open door royaal hulp te verlenen aan de landen van de Derde Wereld, open door ons in te zetten voor een betere internationale rechtsorde, open door mee te bouwen aan een

Verenigd Europa, open ook door ons in bondgenootschappelijk verband in te zetten voor meer veilige en meer vreedzame verhoudingen tussen de volkeren. Dat alles moet niet gebeuren vanuit een aanmatigende opstelling, maar wel vanuit een zelfbewuste houding.

Ten slotte willen wij een samenleving, die ook intern niet gekenmerkt wordt door verkrampde verhoudingen, maar die gekenmerkt wordt door open verhoudingen. Wij willen geen polarisatie tussen regeringspartijen en oppositie en ook geen polarisatie tussen de regeringspartijen en de maatschappelijke organisaties. Veeleer moet er de bereidheid zijn om, met respect voor ieders positie en verantwoordelijkheid, naar elkaar te luisteren en, waar mogelijk, samen te werken.

Mijnheer de Voorzitter! Het regeerakkoord en de regeringsverklaring bevatten veel goede aanzetten in deze richting. Het tweede kabinet-Lubbers kan voortbouwen op de basis die door het eerste kabinet-Lubbers is gelegd. De bewindslieden uit dat eerste kabinet die in het tweede kabinet niet terugkeren, wil ik ook vanaf deze plaats mijn dank betuigen voor datgene wat zij de afgelopen jaren in het landsbelang hebben gedaan.

De nieuw aantredende bewindslieden heet ik welkom. Wij zullen hun verrichtingen vanuit een positieve grondhouding kritisch volgen. Wij hopen, dat het nieuwe kabinet een eensgezind kabinet zal zijn en dat aan het eind van de rit zal blijken dat het tweede kabinet-Lubbers niet minder succesvol is geweest dan het eerste.

□

De heer **Van Mierlo** (D'66):
Mijnheer de Voorzitter! Zoals in het canonieke recht een huwelijk pas als voltooid wordt beschouwd wanneer gemeenschap heeft plaatsgevonden, zo wordt in ons ongeschreven staatsrecht een kabinet pas als voltooid beschouwd wanneer gemeenschap met het parlement heeft plaatsgevonden. Zo is de analogie in het formele recht en hoewel men doorgaans voorzichtig moet zijn met het uitdiepen van vergelijkingen, blijkt dat ook in de praktijk de analogie zich voortzet: een blik op het regeerakkoord leert ons, dat er gemeenschap voor het huwelijk heeft plaatsgevonden, wat, geloof ik, niet mag van iedereen,

Fractievoorzitter Van Mierlo (D66)

maar wat, naar men zegt, wel vaker voorkomt.

Hoe dan ook, deze voltooiing ex ante brengt de legitimerende betekenis van dit debat terug tot een ritueel, een fictie, zoals ons hele staatkundige bestel eigenlijk alleen nog maar bestaat uit ficties: de fictie van het dualisme, de fictie van de onafhankelijkheid van het parlement en de fictie van het parlementaire stelsel.

Het bijzondere karakter van dit debat betreft niet meer de formele legitimatie en ook niet het in de eerste plaats beoordelen van het pakket beleidsvoornemens. Niet dat dat onbelangrijk is, maar het is niet bijzonder. Wij discussiëren met de regering immers altijd over beleidsvoornemens bij algemene beschouwingen of andere debatten. Bijzonder zou dat zijn, wanneer er een reële mogelijkheid zou bestaan om het kabinet op basis van de beoordeling van dat pakket naar huis te sturen. Die mogelijkheid is er de facto niet, afgezien nog van het feit dat sinds de Nacht van Schmelzer kabinetten überhaupt niet meer door het parlement naar huis worden gestuurd.

Nee, het bijzondere karakter van dit debat is, dat dit de enige keer is dat expliciet de machtsvormingsprocessen binnen een democratie aan de orde zijn. Het is ook de enige keer dat er verantwoording gevraagd en

gegeven kan worden voor het aandeel dat partijen en personen dit keer hebben gehad in dat machtsvormingsproces. Dat zijn de verkiezingscampagne, de methoden, de politieke opstellingen, de kabinetsformatie en als resultante daarvan ook de beleidsvoornemens en de personele bezetting. Waarom zitten van de 14 miljoen Nederlanders juist deze 14 achter de tafel? Wij lopen 1 op 1 miljoen. En, hoe komen zij daar? De manier waarop die machtsvormingsprocessen verlopen, geeft de stand van onze politieke cultuur aan. Zij vormen de kern van de democratie en die houden wij even tegen het licht. Zo bezien is er dan weinig reden tot vrolijkheid vandaag. Ik wil niet verhelen dat ik moeite heb, mijn gelukwensen uit te spreken over de totstandkoming van dit kabinet. Niet omdat de druiven zuur zijn omdat mijn partij geen deel uitmaakt van de coalitie, niet omdat ik reden zou hebben, te twijfelen aan de kwaliteiten van de bewindslieden en ook niet eens vanwege de bezwaren die wij hebben tegen sommige onderdelen van het gepresenteerde beleid. Het is ook niet omdat wij twijfels zouden hebben aan de democratische legitimiteit van dit kabinet. Neen, de moeite die wij ermee hebben, betreft de prijs, de prijs die betaald moest worden om dat kabinet in ieder geval maar tot stand te laten komen, een

prijs in aanzien en geloofwaardigheid van de politiek. Dat is een te hoge prijs.

CDA en VVD zijn veroordeeld tot elkaar, zo heette dat na de verkiezingen en men wees op de kiezersuitspraak. In het wijzen op die dwangpositie moest de rechtvaardiging voor de prijs liggen. Maar, mijnheer de Voorzitter, als er al sprake kan zijn van een wederzijdse veroordeling, dan draagt men daarvoor en voor die prijs de volle verantwoordelijkheid als deze voortvloeit uit een vrijwillig aangegane liefdesverklaring voor de verkiezingen. Natuurlijk scheidt die verklaring verplichtingen, maar niet tot iedere prijs. Dat vinden ook de kiezers niet. Moeten wij niet de conclusie trekken dat de kiezers voor de verkiezingen een illusie is gegeven van het kiezen van een regering die na de verkiezingen niet kon worden waargemaakt op een manier die de toets van de kritiek kan doorstaan? Dat is niet zo verwonderlijk. Immers, ons staatkundig bestel is daarop niet ingericht. Intussen is het evident — en dat is het bij iedere verkiezing weer meer — dat de kiezers een natuurlijk behoefte hebben om hun regering te kiezen en dat zij, zo gauw deze illusie zich voordoet, daarop ook reageren. Dat is het bizarre in de situatie. De drie grote partijen zien die behoefte van de kiezers blijkens goed. Kijk naar de slogans in de campagne: Lubbers het karwei afmaken en de Partij van de Arbeid in de regering. Dat zouden zij niet doen als zij niet wisten dat het een echt verlangen van de burgers was. Maar waarom, CDA, VVD en Partij van de Arbeid, steekt u geen poot uit om het systeem zo te veranderen dat dat verlangen ook gehonoreerd kan worden op een fatsoenlijke manier, zodat burgers ook echt hun regering kunnen kiezen zonder het parlement daaraan op te offeren? Ziet u echt niet in dat het heiligverklaren van ons staatkundig bestel, terwijl zich duidelijk nieuwe behoeften aan directe invloed ontwikkelen, onvermijdelijk moet leiden tot geknoei met de inboedel, waardoor een langzame verloedering ontstaat van de waarde die men ook in ons huidige bestel kent? Het is toch een waanidee dat onze democratie die sinds de Franse revolutie altijd een ontwikkeling is geweest, ineens af zou zijn. Gewoon af, forever! Waarom bestaat er bij de drie grote partijen geen cent belangstelling meer voor het functioneren van ons staatkundig

bestel, voor dat deel van de democratie? Althans niet bij de toppen? In de achterkamers van deze drie partijen — dat is mijn ervaring tijdens de verkiezingscampagne geweest — blijkt daarvoor wel degelijk belangstelling te bestaan, als iemand er maar over spreekt. Tot mijn verbazing zelfs veel meer dan twintig jaar geleden. De ontevredenheid is ook veel groter geworden. Ook in de achterbannen van de regeringspartijen. Men zou dat niet afleiden uit de regeringsklaring. Niet alleen is de verantwoording voor hetgeen er allemaal gebeurd is tijdens de kabinetsformatie buitengewoon summier, maar ook ontbreekt eigenlijk iedere aandacht voor dat staatsrechtelijk bestel. Met uitzondering misschien van die wonderlijke mededeling dat wij nu een nota krijgen over twee soorten referenda en het volksinitiatief. Waar komt dat ineens vandaan, zo lang na het rapport van de staatscommissie, dat tot nu toe alleen nog maar is afgekraakt of genegeerd? Is het alleen maar een vertraagde reactie van het kabinet op dit rapport of bedoelt het kabinet er iets positiefs mee? Waarom staat dat dan niet in het regeerakkoord? Dat lijkt mij nu bij uitstek iets om met de fracties te bespreken. Waar komt dat ideeje vandaan? Hangt het wellicht samen met de mij uit het hart gegrepen en indrukwekkende uitval van de heer Biesheuvel in de Haagse Post over de lamlendigheid en desinteresse van de gevestigde partijen voor de staatkundige vernieuwing? Wellicht kan de minister-president een toelichting hierop geven?

Terug naar de kabinetsformatie. Wij treffen de regeringspartijen weer aan in een toenemende veroordeling tot en van elkaar. Ofschoon er een innerlijke tegenstelling lag besloten in de verkiezingsuitslag, wees deze niettemin in eerste instantie in de richting van een voortzetting van de oude coalitie, zozeer zelfs dat een grote meerderheid van de Kamer meteen een formateur bepleitte. Ook de minister-president had daarvoor een voorkeur. Waarom is dat niet gebeurd? Vond hij niet dat hij een beetje aan zichzelf en aan de kiezers verplicht was om meteen ook als formateur gestalte te geven aan die pretentie voor de verkiezingen: als wij de meerderheid krijgen, ga ik het karwei afmaken. Mede gezien zijn opvatting dat informateurs alleen nog in noodsituaties moeten voorkomen.

Was er dan meteen al nood? Of dacht de minister-president misschien toch dat het substantiële verlies van de VVD een probleem voor die partij zou kunnen opleveren? Op zichzelf is dat niet raar gedacht, maar toch een overbodige zorg, want de heer Nijpels had op de verkiezingsavond meteen al grootmoedig meegedeeld dat de VVD bereid was daaroverheen te stappen.

Knelpunten. Ja, die waren er. Maar die kan een formateur toch ook aan. Bovendien, dat is nu juist het rare, die knelpunten zijn er nog steeds. Ik moet in zekere zin mijn hand in eigen boezem steken, want ook ik heb subsidiair geadviseerd om als een formateur om een of andere reden niet mogelijk was, een informateur te benoemen, maar a) ik weet nog steeds die reden niet, b) ik heb uitdrukkelijk gezegd voor korte termijn en voor de knelpunten die het vorige kabinet voor zich uit had geschoven en c) ik heb er spijt van. Dat wil zeggen als ik een paar dingen had voorzien die daarna gebeurd zijn en die te zamen mij tot het oordeel brengen dat de prijs voor dit kabinet te hoog is geworden, zou ik dat subsidiair advies niet gegeven hebben.

Het besluit van de Koningin werd een opdracht aan een informateur niet om een kabinet te maken, maar om knelpunten daarvoor weg te nemen. Vergeeft u mij als ik vaststel dat het omgekeerde is gebeurd. De informateur heeft een kabinet gemaakt: program en eigenlijk ook bezetting, maar de knelpunten zijn gebleven. Ik kom daarop terug.

Ik vraag de minister-president: van wie is deze interpretatie van de opdracht van de Koningin die de facto het werk en het aanzien van de formateur tot nul terugbrengt, tot een formaliteit reduceert? Van wie is die interpretatie en wie draagt daarvoor verantwoordelijkheid? Het was een erg ongewenste ontwikkeling. In plaats van een formateur die in het volle daglicht werkt aan een reconstructie van zijn kabinet, waar hij zowel de formele als de materiële verantwoordelijkheid voor kan nemen, hebben wij nu gedurende twee maanden het beeld gehad van een zwijgende informateur, wiens kwaliteiten en integriteit overigens boven iedere twijfel staan, die zwarte kunst bedrijft met twee partijmannen en daarvoor alleen verantwoording verschuldigd is aan de Koningin. Zwarte kunst waarvan de gebezigde

ingrediënten zelfs na afloop geheim moeten blijven.

Het is niet dat het mij bar veel interesseert, maar als iemand er nu om vraagt, waarom moeten dan die fractie-amendementen geheim blijven. Waarom willen partijen niet laten zien waar ze voor gevochten hebben en welke concessies zij hebben gedaan? Dat is toch ontzettend klein? Mijn bezwaar tegen die hele sfeer van geheimzinnigheid ligt in de eerste plaats in dat impliciete, steeds groeiende partijkarakter van kabinetten en formaties. Steeds minder moeite wordt gedaan om de burgers het gevoel te geven dat een kabinet een beetje van en voor iedereen is; steeds meer ontstaat het beeld van: het kabinet is van de partijen, daar heeft niemand iets mee te maken.

Dan mag ik misschien nog een bezwaar noemen van die vooroorlogse stilte die op het Binnenhof heerste. Die werd alleen nog maar verbroken door de ongewenste taferelen, door de zaken die niet deugden. En dat waren er wat. De dingen die fatsoenlijk verlopen, worden bedekt. De zaken die niet fatsoenlijk zijn, — dat waren zaken waar de formateur eigenlijk niets aan kon doen — komen vaak door hun aard naar buiten. Dat wordt een accumulatie van negatieve effecten die extra schade toebrengt aan het gezag van het proces en het produkt dat daarin wordt gemaakt.

Hiermee ben ik automatisch op een tweede punt gekomen, dat in zo belangrijke mate de prijs van het produkt heeft opgeschroefd. Dat is de rol van de deconfiture van de VVD in dit proces. Het beeld dat deze partij de laatste maanden heeft opgeleverd, had soms iets weg van de opvoering van een koningsdrama van Shakespeare in een drogisterij, compleet met koningsmoord na de verloren slag en paniek in de gelederen als het gerucht de stad bereikt dat de graaf van Friesland met zijn troepen dreigt op te rukken naar de residentie. Grote emoties in kleinbehuisdheid.

Dat moge de vermakelijke kant zijn en men zou er verder het zwijgen toe kunnen doen, ware het niet dat een constant vertoon van gebrek aan goede smaak, opportunisme en persoonlijke ambities schade toebrengen aan de gehele politiek en het vertrouwen daarin. Ik zeg dat niet graag en de behoefte om zout in open wonden te wrijven is mij

vreemd, maar het niet niet signaleren, het onbesproken laten, zou inhouden dat politiek Den Haag deze verschijnselen die door de Nederlandse bevolking met de nodige verbazing zijn waargenomen, als de normale karakteristieken van de politieke cultuur erkent. Als het niet gezegd wordt, voelt op den duur niemand het meer. Het standrechtelijk afstraffen van een lijsttrekker direct na een verkiezingsnederlaag, vind ik niet chique tegenover de lijsttrekker en lijkt mij zelfs onrechtvaardig, maar dat is een zaak van de fractie. Hem vervolgens, beroofd van zijn prestige naar de onderhandelingsstafel laten gaan, raakt ons echter wel. Dat doet geen recht aan het landsbelang dat bij een kabinetsformatie op het spel staat en is zelfs onbegrijpelijk in het licht van de toch al zo moeilijke opdracht het liberale gedachtegoed tegen een overmacht te verdedigen. Of het nu daardoor komt of niet, het resultaat is er in ieder geval wel naar. Als je door de optiek en de semantiek heen kijkt, is er op de immateriële punten bedroevend weinig uitgesleept. Ik kom daar nog op terug.

Ik acht het weinig prestigieus wanneer ministers — dat is ook van CDA-zijde gebeurd — testamenten schrijven, vervolgens het vertikken om te overlijden om ten slotte hun eigen erfgenaam te worden voor een achtste van het getesteerde bedrag. Ik gun de voormalig politieke leider van de VVD, alsmede de nieuwe politieke leider hun plaats in het kabinet en er is geen reden om vooraf te twifelen aan hun mogelijkheden om een goede minister te worden. Maar ik verwerp hartgrondig de motiveringen zoals die naar buiten zijn gekomen. te weten de luwte van de politiek als erkenning van bewezen diensten voor de één en de opvatting dat het politiek leiderschap alleen vanuit het kabinet kan worden waargemaakt voor de ander.

Mijnheer de Voorzitter! Een minister kan wel de politiek leider zijn, het kan ook wel zijn voordelen hebben, maar wie zegt dat het moet, heeft een verontrustende opvatting over het politiek leiderschap en geeft een omineuze bevestiging van de richting waarin de verhouding tussen kabinet en regeringspartijen zich ontwikkelt.

Ten slotte herinner ik aan de explosie van bescheidenheid bij zo'n verkiezingsuitslag rond het co-formatieerschap. Eerst was er de genereuze

sollicitatie uit Friesland en dan die onderhandse akte van geen bezwaar die in feite functioneerde als een publikatie van een advies aan de Koningin voordat het werd uitgebracht. Staatshoofd in verlegenheid. Dat gaat dan weer niet door, goddank, maar zou de minister-president over deze gang van zaken zijn licht willen doen schijnen?

Mijnheer de Voorzitter! Als wij al deze ellende en verwarring overzien, dan valt het niet gemakkelijk op dit moment vertrouwen te hebben in de regeerbaarheid van de VVD. Het kan echter niet ontkend worden dat het CDA hier kennelijk geen moeite mee heeft. Is bij de minister-president nooit de gedachte opgekomen: nou, nou, dat gaat allemaal wel wat ver, zouden de kiezers dat bedoeld hebben toen zij op mij stemden?

Misschien heeft hij dit wel eens gedacht, maar hoever kom je daarmee in een partij die in theorie altijd twee kanten uit kan, maar wier psychische conditionering op dit moment kan worden samengevat met: alles is beter dan regeren met de PvdA. Die conditionering is iets anders dan het reële probleem dat er lag in de rigide opstelling van de PvdA ten aanzien van de kruisraketten — deze opstelling is ook door mij gecritiseerd — waardoor een alternatief zeker niet eenvoudig was. Maar dit is niet eens aan de orde gekomen.

Het CDA kan zich overigens iedere conditionering straffeloos permitteren. In haar vrijheid van keuze wordt de partij toch nooit bedreigd. Er is toch geen alternatief voor een andere macht dan met de christen-democraten? Niet dat de kiezers het daar naar maken. Het zijn de politici van de VVD en de PvdA, die elkaar tot rituele tegenstanders hebben gemaakt in een vastgeroeste positie links en rechts van het CDA. Alleen daardoor is het CDA de enige partij in West-Europa die al 70 jaar onafgebroken in de macht is. De betekenis daarvan dringt pas tot je door als je je rekenschap geeft van het feit dat in ons land, door het veel partijenstelsel en door de manier waarop wij kabinetten maken met regeerakkoorden, minderheidsstandpunten per onderdeel aan de macht zijn. Ik denk hierbij aan het vraagstuk van de euthanasie.

Mijnheer de Voorzitter! Om misverstanden te voorkomen: ik heb niets tegen de macht van het CDA. Het heeft er net zoveel recht op als

een andere partij van die grootte. Maar ik ben zeer tegen de vanzelfsprekendheid van zijn macht. Dat deugt niet, voor geen enkele partij. Toch mag men het CDA niet ervoor blameren dat het de macht neemt, die het steeds op een gouden schaalte krijgt aangedragen. Wanneer zullen VVD en PvdA zich nu eens realiseren dat deze situatie zal voortduren zolang zij altijd maar één keus hebben — altijd dezelfde — en het CDA altijd twee? Wanneer zal men inzien dat die verkrampte, pseudo-duidelijke positie ten opzichte van elkaar, niet alleen niet van deze tijd is, maar — als wij teruggaan naar de bronnen van de sociaal-democratie en van het liberalisme, waar men zich op beroept — ook nog a-historisch.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zal prioriteiten moeten stellen bij de bespreking van de inhoud van de gepresenteerde beleid. In de veilige wetenschap dat over anderhalve maand het hele beleid weer aan de orde komt, geef ik er de voorkeur aan in plaats van het hele beleid door te lopen, enkele algemene observaties te maken en op twee punten wat nader in te gaan. Dit betreft de hoofddoelstelling van het regeringsbeleid in het sociaal-economische vlak en het punt waarvoor mijn fractie een bijzondere verantwoordelijkheid draagt en dat het belangrijkste punt in de formatie was, namelijk de euthanasie.

Mijn fractie is verheugd dat de regering de bestrijding van de werkloosheid de hoofddoelstelling van het kabinet noemt. Wij zijn het eens met de opvatting dat werk boven inkomen gaat en wij zijn blij met de verhoogde aandacht voor scholing. In het algemeen verheugt het ons dat de regering in ieder geval de opvatting is toegedaan dat een veel actievere aanpak van dit vraagstuk noodzakelijk is. Op dit punt krijgt de toon van de verklaring op steeds weerkerende momenten zelfs een opmerkelijke hoogte. Als het aan het nieuwe kabinet ligt, dan heeft de komende jaren de werkloze geen rustig uur meer thuis en dat is goed. Het kabinet mag van ons alle steun verwachten.

Maar of de middelen die de regering aangeeft ook toereikend zullen zijn om de terugdringing met een reële 200.000 te bereiken, is voor ons de vraag en niet alleen voor ons. Daarom trent bestaat scepsis alom. Dit staat nog los van de

vaststelling dat 500.000 werklozen in 1990 eigenlijk voor iedereen een onaanvaardbaar hoge uitkomst is. Arbeidsduurverkorting als één van de belangrijkste middelen is langzaam maar zeker uit het zicht van het kabinet aan het verdwijnen. In het regeerakkoord wordt het tenminste nog genoemd als "een noodzakelijkheid langs een veelheid van wegen". Zelfs wordt daarin nog vermeld, dat de verlaging van de belasting- en premiedruk daarbij een belangrijk middel is, hoewel die verlaging zelf in het akkoord onvindbaar is. Het schamele wat wij van dit alles nog terugvinden in de regeringsverklaring had uit psychologische overwegingen beter achterwege kunnen blijven, want de enige formulering die er is, namelijk "wanneer de omvang van de algemene arbeidsduurverkorting in en buiten de collectieve sector beperkt zou zijn", vertoont een misoedigheid en heeft een ontmoedigend effect, dat wij niet goed verantwoord vinden, tenzij de regering substantiële arbeidsduurverkorting geen deugdelijk middel meer vindt. De schamele 3% in vier jaar voor de overheid zou daarop kunnen wijzen, maar dan moet zij dat zeggen. Is dat niet zo, dan moet zij tot actieve aanmoediging overgaan in woord en daad.

Mijn fractie juicht het toe dat de regering de totstandkoming van een convenant wil bevorderen. Wij hebben daar altijd voor gepleit. Op sommige punten geeft de regering blijk van een te prijzen ambitieuze opzet van dat convenant. Maar op het punt van de arbeidsduurverkorting heeft de regering, naar wij vrezen, weinig of niets aan te bieden. Dat is zeer te betreuren. Volgens een recent rapport van de dienst Collectieve Arbeidsvoorwaarden van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid is in de marktsector in de afgelopen vier jaar al een arbeidsduurverkorting van 4,7% gerealiseerd, dat wil zeggen bijna 1,25% per jaar. Dat is nota bene gebeurd zonder dat er een convenant was afgesloten. Waarop grondt het kabinet de gedachte dat het in het belang van de werkloosheidsbestrijding zou zijn om dat percentage in de komende kabinetsperiode te verlagen tot 0,75? Wij overwegen, de Kamer hierover zo nodig een uitspraak te vragen.

Een ander punt van kritiek betreft de hoogte van de extra injectie aan overheidsinvesteringen voor de

gemeenten. Een bedrag van vijftig miljoen gulden per jaar is veel te weinig, ook al wordt daardoor een veelvoud aan investeringen gegeneerd. Hiervoor zijn drie redenen. In de eerste plaats laat de regering, door dit bedrag aan de lage kant te houden, een efficiënt middel liggen om de economische groei te bevorderen. In de tweede plaats geldt datzelfde voor de bestrijding van de werkloosheid. Dit zijn opvattingen die weinig politiek van aard zijn en gehuldigd worden door economen van alle signaturen. Maar de belangrijkste overweging ligt voor ons in de constatering, dat dit bedrag in geen verhouding staat tot de enorme nood die bij de gemeenten is ontstaan. Daar is in de afgelopen jaren een achterstand van miljarden opgelopen. Daar liggen op vele plaatsen — om een voorbeeld te noemen — riolen weg te rotten, waarvan het herstel, dat toch een keer moet komen, bij uitstel tot een veelvoud van kosten in de toekomst zal leiden.

Nu volg ik de regering in haar redenering voor het terugdringen van het financieringstekort, een redenering en doelstelling die wij onderschrijven: wij willen geen rekeningen naar de toekomst doorschuiven. Welnu, heeft het kabinet wel eens stilgestaan bij de hoogte van de rekening die naar de toekomst wordt doorgeschoven als die gemeentelijke investeringen niet nu met kracht worden opgeschroefd? Slechts 50 miljoen gulden ter wille van het financieringstekort is om deze drie redenen nu echt een voorbeeld van "penny-wise and pound-foolish".

Ik geef de regering ernstig in overweging om dat bedrag van 50 miljoen gulden substantieel te verhogen. Wat ons betreft zouden daarvoor middelen kunnen worden aangewend uit de WIR-pot, maar de herkomst kan ons niet veel schelen. Een daartoe strekkende motie wordt door ons overwogen.

Dat brengt mij in het algemeen tot de vaststelling, dat de regering ons in het ongewisse laat over de betekenis in de praktijk van het woord "hoofddoelstelling". Er kan vooral een spanning ontstaan tussen het dienen van die hoofddoelstelling en die andere doelstelling, die veel concreter en in harde cijfers is ingevuld, namelijk het terugbrengen van het financieringstekort tot 5,25%, waaraan volgens de regering beslist de hand moet worden gehouden.

Zegt de regering nu dat de hoofddoelstelling moet worden gediend binnen het dictaat van die 5,25%? Of zegt de regering: als er evidente spanning ontstaat, moeten de effecten van de keuzes worden afgewogen; zo niet, dan hebben wij toch weer een super-hoofddoelstelling. Ik vraag hiernaar, omdat ik het uit sociaal-psychologische overwegingen alleen al buitengewoon slecht zou vinden, wanneer wij onder hetzelfde klimaat als dat van het vorige kabinet weer van start moeten gaan.

Ten slotte prijzen wij de regering vanwege het feit, dat zij nu echt een begin wil maken met een technologiebeleid. Wij hebben op dit punt al jaren gepleit voor een instituut op armlengte van de overheid, dat de uitvoering onder zich krijgt. Wij zijn blij, dat dit er nu komt.

Ik kom vervolgens tot een paar afzonderlijke, korte observaties, mijnheer de Voorzitter! Het regeerakkoord biedt in zijn formulering potentieel zeker meer ruimte voor het parlement dan de vorige keer. De vraag of die ruimte voor het parlement ook effectief beschikbaar komt, hangt geheel af van de wijze, waarop de twee regeringsfracties met dat akkoord omspringen. Ons algemeen oordeel is genuanceerd. Er staan goede dingen in; er staan slechte dingen in. Er zijn leemtes en er zijn vooral veel vraagtekens. Mede door die potentiële ruimte is het moeilijk om nu een oordeel te geven over de echte maatschappelijke effecten van uitvoering van het akkoord. Aan de ene kant is er grote onzekerheid over de plaatsen, waar de bezuinigingen zullen vallen. Aan de andere kant is voor bepaalde aandachtsgebieden de financiering onvoldoende of geheel niet veiliggesteld. De 50 mln. gulden extra voor bodemsanering staat in geen verhouding tot de 1 mld. gulden, die volgens oud-minister Winsemius ten minste extra nodig was. Ik noem ook de pakketvergelijking, de vergrijzing en de verbetering van de infrastructuur.

Er zijn discrepanties tussen het regeerakkoord en de regeringsverklaring, die om een nadere opheldering vragen over de verhouding in het algemeen van die twee stukken tot elkaar. Moeten wij de gehele inhoud van het regeerakkoord met zijn formuleringen zien als een onderdeel van de regeringsverklaring? Soms wordt expliciet naar het akkoord verwezen; soms ontbreekt dat; soms

zijn er duidelijke verschillen in formulering of toonzetting.

Als voorbeeld noem ik de identificatieplicht, waarvan de formulering in de regeringsverklaring die van het akkoord eigenlijk op losse schroeven zet. Waaraan is de regering gehouden? Een ander voorbeeld is de ontwikkelingssamenwerking. De minister-president zegt, dat de rentesubsidies worden gestabiliseerd op het niveau van 1986 en dat daarmee de erosie van de begroting tot staan is gebracht. Dat kan ik niet lezen in het regeerakkoord. Waaraan zal de regering zich houden? Voor de zekerheid merk ik het volgende op, mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie zal geen enkele uitholling van onze ontwikkelingsinspanning, kwalitatief of kwantitatief, accepteren en zij zal eventueel een uitspraak hierover van de Kamer vragen.

Er is meer aandacht voor decentralisatie, deregulering en afslanking van de overheid. Wij maken ons echter zorgen over de effectiviteit van de aanpak hiervan. Deze processen zijn zo moeilijk, omdat zij direct indruisen tegen de natuurlijke instincten van het machtsapparaat en de Haagse politiek, wijzelf. Goede voornemens kunnen tegen die instincten niet op, zo leren de afgelopen vier jaar. Daarvoor zijn zeer scherpe, concrete afspraken nodig, die een automatisch functioneren in zich hebben, zoals bij voorbeeld vaste percentages verschuivingen van rijksoverheidsgelden ten gunste van het Gemeentefonds. Wil de regering bedenken, dat ook in het vorige regeerakkoord voor de gemeenten een evenredig deel in de bezuinigingen was afgesproken en dat dat heel erg onevenredig heeft uitgepakt? Bovendien: Is evenredigheid na zoveel onevenredigheid wel evenredig? Wil decentralisatie iets voorstellen, mijnheer de Voorzitter, dan zullen nieuwe experimentele wegen moeten worden ingeslagen en mijn fractie heeft voorstellen hiervoor in voorbereiding.

Ik kom vervolgens bij de drie nieuwe punten, die zelfs niet in de verkiezingsprogramma's van de partijen voorkomen en waarover geen enkele maatschappelijke discussie is geweest. Deze punten hadden niet dichtgetimmerd in het regeerakkoord mogen komen, hoogstens in de regeringsverklaring, als een intentie van het kabinet met een goede argumentatie. Deze ontbreekt nagenoeg op deze drie

punten. Het vermoeden van ondoordachttheid dringt zich op. De beslissing over het Rijksinkoopbureau veranderde van opheffing in privatisering onder de absoluut niet overtuigende motivering van de marktsector. Bij de identificatieplicht ontbreekt geheel de maatschappelijk-ideologische onderbouwing. Datzelfde geldt eigenlijk voor het jeugdwerk-garantieplan, waarvan wij te weinig weten om er nu een oordeel over te vellen, maar waarbij wij ons wel afvragen, los van de vraag van de maatschappelijke wenselijkheid, of het in onze maatschappelijke werkelijkheid om een hanteerbare aanpak gaat.

De immateriële punten beoordelen wij ongunstig. De normatieve slag om de positie van homofiele werknemers bij bijzondere instellingen is vanuit liberaal gezichtspunt verloren. De wijze waarop een mogelijke, maar niet door de regering gewenste commercialisering van de omroepen wordt geconditioneerd en overgelaten aan de commerciële lusten van een paar omroepen, is niet alleen halfslachtig, maar ook in strijd met wat primair verantwoordelijkheden zijn van regering en parlement. Grote zorgen maken wij ons over het onderwijs. Over het voortgezet onderwijs adviseerde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid. Hij adviseerde voor een algemene basisvorming. Uit die inhoud laat hij de nieuwe vorm, de schoolstructuur, voortkomen. De regering zegt het met dit advies eens te zijn, maar noemt de structuur geen afgeleide, maar daarentegen een constante. Zij zegt: de inhoud verandert, de vorm blijft. Dat kan niet. Of je verklaart de vorm heilig en dan komt er van de nieuwe inhoud weinig terecht, of je neemt de inhoud serieus en dan barst de vorm uit z'n voegen. Waarom pakt de regering dat dilemma niet echt bij de horens en zegt zij niet: goed werk WRR, maar er zijn grote technische en fundamentele problemen blijven liggen en dus stellen wij een staatscommissie in die zwaar genoeg is om werkelijk pacificerend op te treden. Waar is die staatscommissie gebleven? In de verkiezingscampagne deelde de minister van Onderwijs en Wetenschappen mede dat die er moest komen.

Een doorbraak in het denken op Buitenlandse Zaken mag de aandacht worden genoemd die in de regeringsverklaring wordt geschonken aan de

totstandkoming van een Europese identiteit in het veiligheidsbeleid; iets waar wij al zo'n 15 jaar voor pleiten. Dat is buitengewoon belangrijk, hoe moeilijk die doelstelling ook te verwezenlijken zal zijn. De groeiende kloof tussen de Europese landen en de Verenigde Staten, in samenhang met de verschuiving van het handels- en machtscentrum naar de Stille Oceaan blijft als belangrijkste probleem voor Europa en dus ook voor ons land, in de stukken onderbelicht. Wij verwerpen de koppeling in positieve en negatieve zin van een beslissing over F-16 en Orion aan de plaatsing van kruisvluchtwapens. Die dingen hebben niets met elkaar te maken en moeten dan ook afzonderlijk worden beoordeeld. Wij betreuren daarentegen dat het beleid niet is gericht op afschaffing van de gevaarlijke en overbodige nucleaire artillerie in NAVO-verband, dit onder erkenning dat Nederland niet alleen zijn eigen verdedigingsvak kan ontdoen van deze artillerie.

Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie is enigszins onthutst over de passage in het regeerakkoord betreffende euthanasie. Het feit dat de regeringspartijen er niet uitgekomen zijn, is natuurlijk teleurstellend, maar dat is begrijpelijker en acceptabeler dan de manier waarop ze er zogenaamd wel zijn uitgekomen. Waarom is euthanasie het enige vraagstuk dat wordt omgeven door een zee van procedure-afspraken voor eventueel toekomstige oplossingen? Wat is de logica daarvan? Ik kan mij nog wel de procedure-afspraken voorstellen dat, nadat het advies van de Raad van State is verschenen, men elkaar nog een redelijke kans wil geven om tot elkaar te komen. Maar als dan opnieuw moet worden vastgesteld dat men op het kernpunt geen meter tot elkaar kan komen, ligt het dan niet voor de hand dat de normale procedures gelden ingeval van een conflict tussen Kamer en regering? Dat wil gewoon zeggen dat de Kamer al dan niet een wetsvoorstel — van welke zijde ook ingediend — aanvaardt, dat door de regering wel of niet wordt voorzien van het contraseign. Het spreekt toch vanzelf dat geen enkele minister zich bij afspraak gedwongen kan voelen om tegen zijn geweten een handtekening te zetten? Laat staan een groep ministers. Dan is het toch gewoon aan de Kamer om te beoordelen of dat een reden is om het kabinet naar huis te sturen of niet? Dat zijn toch

fatsoenlijke afwegingen? Natuurlijk zul je door de kiezers op die afweging worden beoordeeld, maar dat hoort toch ook zo? Zo werkt toch onze democratie? Waarom wekken de regeringspartijen de indruk dat ze à tout prix het oordeel van de kiezers daarover willen ontlopen? Waarom mag er juist op dat punt geen kabinetscrisis ontstaan, terwijl iedereen zegt dat het een zaak van zo groot gewicht is? Reserveren wij crises voor de kleine zaken? Ik vraag dit zowel aan de minister-president als aan de leiders van de twee regeringsfracties.

Een tweede punt, de rol van de Raad van State. Daarop is al door praktisch iedereen die zich in de discussie heeft gemengd, kritiek geïfend. Wij hebben dat al voor de verkiezingen gedaan, maar toen was er nog de verwachting dat de Raad van State zijn oordeel zou geven voordat de regeringspartijen welke regeling, procedure of wat dan ook zouden overeenkomen. Nu dit anders is gelopen, dringen zich een paar extra vragen op. Zouden de betrokken partijen eens de rechtvaardiging willen geven voor het beslissende gewicht dat zij ongezien hechten aan het advies van de Raad van State over de onderscheiden procedure-afspraken? Zijn de betrokkenen nooit bang geweest dat zij door zich vooraf reeds op die procedure-afspraken vast te leggen, de politieke lading van het advies wel eens dusdanig zouden kunnen vergroten dat het remmend zou kunnen werken op de advisering zelf? Ik vind dat de Raad van State danig in het nauw is gebracht. Hij heeft advies uitgebracht, en eigenlijk weet niemand er goed raad mee. Het advies is teleurstellend omdat de Raad bijna nergens een diepgaande motivering voor zijn standpunt geeft. Hij deelt mee dat hij op het ene punt de voorkeur geeft aan het initiatiefontwerp en op het andere aan de Proeve, maar het waarom blijft achterwege. Maar hoeveel recht hebben wij om teleurgesteld te zijn over het werk dat is opgedrongen aan een raad, wiens werk en verantwoordelijkheid dat niet is? De grenzen waarbinnen oplossingen voor het vraagstuk bespreekbaar zijn, zijn van maatschappelijk-ethische aard, en als er iets bij uitstek de exclusieve taak is van parlement en regering, dan is het wel het vaststellen van die grenzen.

Mijn derde punt betreft de

uitbarsting van respect voor elkaars standpunt. Wat bezielt de regeringspartijen om wat vanzelfsprekend behoort te zijn, tot een overeenkomst te verheffen? Mijn eerste reactie was: waar staat het respect voor de meerderheid? Denken de twee regeringspartijen nu echt dat het vraagstuk van de euthanasie geregisseerd mag worden door het exclusieve respect dat twee minderheidsgroeperingen, omdat zij de macht met elkaar delen, onderling overeenkomen? En dan denk ik: gewoon beleefdheidsrespect kunnen ze niet bedoelen, want ik ben van de oppositie en zelfs voor mij is respect voor een afwijkend standpunt vanzelfsprekend. En dan word ik net zo achterdochtig als wanneer ik in een communiqué na een vergadering van leiders van Oostbloklanden lees dat er openhartig en kameraadschappelijk is gesproken. Dan denk ik echt even dat het woord "respect" misschien voor iets anders staat, voor een letter of intent om uiteindelijk niets beslissends te doen wat de ander niet aanstaat en de coalitie in gevaar kan brengen. En ten slotte kom ik, omdat ik dat niet wil denken, maar weer terug op de gedachte dat het toch om het vanzelfsprekende respect gaat. Maar als dat zo is, verzoek ik de twee partijen, uit respect voor degenen die niet bij de overeenkomst betrokken zijn, ernstig te overwegen om alsnog die gênante passage uit het regeerakkoord te schrappen waarin achtereenvolgens wordt overeengekomen respect voor elkaars standpunten, respect voor de coalitie en erkenning van het recht van ieder individueel lid om ook nog respect te hebben voor zijn eigen opvatting.

Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie kan vanwege de genoemde kritiek in het advies van de Raad van State geen reden vinden om haar houding tegenover het initiatiefvoorstel-Wessel-Tuinstra, dat nu is overgenomen door de heer Kohnstamm, te wijzigen. De realiteit van het regeerakkoord dwingt ons tot de erkenning dat ook wij op termijn zijn gezet, dat wij de eerstkomende zes maanden niets kunnen doen. Wij staan intussen open voor een dialoog en voor suggesties die tot verbetering van het wetsvoorstel kunnen leiden waardoor een grotere, verantwoorde consensus binnen bereik komt.

Nu de regeringspartijen opnieuw in beraad gaan, zou ik twee opmerkin-

gen willen maken. De kernvraag die onder alle andere belangrijke vragen ligt, is deze: kan een mens onder welke gecontroleerde, geconditioneerde omstandigheden dan ook ooit het recht hebben om een beslissing te nemen over het voortbestaan van zijn leven? Die vraag gaat vooraf. Zeg je daar "ja" op, dan ontstaat een vanzelfsprekende en begaanbare brug naar het vinden van antwoorden op de vragen over de rechtmatigheid van hulp en het tegengaan van misbruik. Is het antwoord "nee", dan ben je er nog niet. Dan is er een tweede gewetensvraag; die luidt: als mijn overtuiging mij zegt dat ik het recht niet heb om te beschikken over mijn leven, hoe lang mag ik dan en met welke middelen tegenhouden dat een ander dat recht wel krijgt voor zijn leven? In politicus vertaald, is mijn vraag de volgende. Ik heb zojuist gezegd: wij moeten accepteren in onze staatkundige werkelijkheid dat wij door minderheidsstandpunten worden geregeerd. Maar zou je niet bereid moeten zijn, onderscheid te maken tussen beleidszaken die verband houden met een integraal regeringsbeleid en een zaak als deze, namelijk een rechtsgevoel van een volk, dat gestalte krijgt in een meerderheid van het parlement, in een essentiële kwestie die geheel los staat van andere beleidszaken? Hoe lang mag men in zo'n kwestie als minderheid de meerderheid de honorering van haar rechtsgevoel onthouden? Ik stel die vraag aan de minister-president en de voorzitters van de twee regeringspartijen.

Ik rond mijn betoef af met drie korte opmerkingen over hetgeen regering en Kamer mogen verwachten van mijn fractie in de komende jaren. De minister-president heeft in de verkiezingscampagne voor de VARA-microfoon, bijgevallen door zijn collegae-lijsttrekkers van PvdA en VVD, gezegd dat hij best benieuwd was om eens van mij te horen wat wij onder "andere politiek" verstonden. Het klonk niet erg overtuigend uit de mond van de drie heren, die zelf alles in het werk hadden gesteld om zichzelf en elkaar gezamenlijk van dat voorrecht te beroven, door mij uit te sluiten van hun discussies. Welnu, ik heb de tijd en de belangstelling ook niet meer om dat aspect verder uit te diepen, maar ik voel wel de behoefte om een enkele zin te wijden aan de term "andere politiek".

Kijk, wij hebben absoluut niet de pretentie dat wij hier in de Kamer

eens even met z'n negenen "andere politiek" zullen gaan bedrijven. Dat is onmogelijk en pretentief. Met die slogan bedoelen wij dat er een relatie is tussen de inhoud van het beleid, de manier waarop wij met macht omgaan en de formele inrichting van onze democratie. Die relatie, die ons politiek handelen bepaalt, beslist over de mate waarin de politiek dienstbaar kan zijn aan het lot van de burgers. De noodzaak voor ons allen om onze politieke cultuur daartoe te vernieuwen, willen wij naar vermogen uitdragen. Intussen kan de regering van ons verwachten dat wij een zakelijke oppositie zullen voeren. Wij zullen pogen, de goede dingen zo objectief mogelijk te onderkennen en ze dan te steunen en de slechte voorstellen te bestrijden. Het is niet onze opvatting van oppositie om de controle over beleid en wetgeving ondergeschikt te doen zijn aan het natuurlijk verlangen van iedere oppositie naar een andere regering.

Ten slotte nog het volgende. Op de verkiezingsavond heb ik mijn bezorgdheid naar voren gebracht over de veiligstelling van het ideëel liberale element in het regeringsbeleid, nu de VVD met haar interpretatie van het liberalisme en in nog verzwaktere vorm ter verdediging daarvan beschikbaar is. Ik heb toen gezegd: het beheer van het liberale erfgoed is in handen van D66 gekomen. Ik heb het expres zo gezegd. Want er is bij ons geen behoefte ontstaan — daar hoeven jullie niet bang voor te zijn! — ons te versieren met het etiket "liberaal". Dat is een te misleidende eenduidigheid in deze tijd. Wel behoort de aanwezigheid van beide inspiraties echter tot het wezen van mijn partij: die van de sociaal-democratische zorg en de libeale ruimte. Het is vanuit die bevruchting dat het liberale gedachtegoed bij ons een veel wijdere culturele strekking heeft dan het in de loop der tijden tot de marktsector ingekrompen vrijheidsbeeld van de VVD. Het beheer daarvan ligt en programmatisch en in de dagelijkse praktijk al lang bij ons. Ook de versterkte uitdraging daarvan, mijnheer de Voorzitter, zult u in de komende jaren van ons mogen verwachten.

De heer **Voorhoeve** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik stel tot mijn genoegen vast, dat D66 wil meehel-

Fractievoorzitter Voorhoeve van de VVD

pen het liberalisme te behoeden. Dat is een grote vooruitgang ten opzichte van het verleden, toen D66 weigerde om lid van de liberale fractie in het Europees Parlement te worden. Aangezien de heer Van Mierlo, blijkens zijn slotwoorden, zijn partij ook tot de sociaal-democratie rekent, krijgt hij het nog erg druk in dit parlement. Hij moet dan zowel de taken van de VVD als de taken van de PvdA op zich nemen. Ik wens hem veel sterkte met die twee zielen die blijkbaar in zijn inborst leven.

Dezer dagen beoordeelt de Tweede Kamer of het kabinet van CDA en VVD, dat sinds 1982 ons land regeert, moet worden geprolonged. Namens de VVD wil ik die vraag vanuit onze liberale visie op mens en maatschappij beantwoorden. Wij zouden regeerakkoord en regeringsverklaring natuurlijk puur pragmatisch kunnen bekijken. Dan zouden wij vaststellen dat ze voorzichtig optimisme uitstralen, getemperd door zakelijkheid. De maatschappelijke ontwikkeling op korte en middellange termijn wordt realistisch ingeschat. Een politiek die daarop wordt gebaseerd, zou echter voor ons onvoldoende zijn. Dan zou het om maatschappelijk management gaan. Daar zouden de richting, visie en inspiratie aan ontbreken die aan ons beeld van een wenselijke maatschappij worden ontleend.

De VVD wordt geïnspireerd door

het ideaal van de open, evoluerende maatschappij, van vrije, zelfstandige mensen die, waar mogelijk, op eigen kracht, in harmonie met elkaar, hun leven inrichten en hun problemen overwinnen. Dat liberalisme is overigens geen ideologie in de zin dat het een maatschappelijk einddoel voor ogen heeft. Het kent nauwelijks dogma's en stelt zichzelf voortdurend ter discussie. Geen liberale heilstaat dus, want utopia is geen mens-maatschappij, maar een uurwerk. Alle consequente ideologische pogingen om een heilstaat te stichten zijn immers altijd in onderdrukking van de mens geëindigd.

De VVD beoordeelt de plannen van het nieuwe kabinet dus niet star ideologisch, maar ook niet louter pragmatisch. Wij houden regeerakkoord en regeringsverklaring tegen het licht van ons streven naar een veranderingsgezinde maatschappij van mensen die zoveel mogelijk op eigen kracht vooruitgang boeken.

Liberalen verwachten dat de overheid die vooruitgang bevordert door ondersteuning en stimulering van mensen, maar zij rekenen niet op wonderen van die overheid. De macht van de regering over de samenleving is beperkt en behoort dat ook te zijn. De politiek past dus bescheidenheid. Als de politiek de verwachting wekt alle menselijk leed, spanning en ongenoegen te kunnen opheffen, volgt slechts desillusie,

afkeer en vervreemding van Den Haag. Een regering hoort haar begrenzings te kennen, moet maatschappelijke processen niet onnodig domineren, maar toch stapvoets vooruitgang bewerkstelligen.

Onze uitgangspunten voor de beoordeling van het regeerakkoord zijn, ten eerste, *individuele vrijheid*, het gevrijwaard zijn van interventie in het privé-domein van het individu. Vrijheid is beslissingsmacht, keuzemogelijkheid, op eigen benen staan, de eigen identiteit ontwikkelen. Het is geen regeloosheid, maar leven volgens democratisch tot stand gekomen wetten.

Het tweede uitgangspunt is *verdraagzaamheid*. Het liberalisme acht het vreedzaam en tolerant naast elkaar leven, waardoor ieder individu in staat wordt gesteld zijn eigen doeleinden na te streven, zo lang hij de rechten van anderen niet schendt, van hogere politieke waarde dan de geestelijke zuiverheid van individuen. Omdat een permanente morele overeenstemming onder vrije mensen onmogelijk is en geen mens altijd gelijk heeft, is tolerantie geboden, ook ten aanzien van vraagstukken van leven en dood.

Ten derde is er het steven naar *sociale rechtvaardigheid*. Voor liberalen is dat niet de gelijkschakeling van het individu, maar het hulp bieden om achterstanden in te halen, en dan op eigen kracht verder te laten gaan. De sociale rechtvaardigheid van de nivelleringsmaatschappij creëert afhankelijke mensen voor een paternalistische politiek. Sociale rechtvaardigheid is dus in onze ogen het scheppen van de voorwaarden voor zelfstandigheid en zelfrealisatie van de zwakkere medemens.

Ten vierde zien liberalen de maatschappelijke orde het liefst als uitkomst van spontane, zichzelf regulerende processen. Die processen zijn meestal doeltreffender en menselijker dan wat van bovenaf wordt opgelegd of gestuurd. Volgens de klassieke liberalen is de samenleving de bindende kracht, en de staat alleen een noodzakelijk kwaad. Neo-liberalen leggen het accent wat anders. De druk die door de samenleving op de individuele mens wordt uitgeoefend, is soms zo groot dat de staat een beschermende functie moet uitoefenen tegen de macht van andere instituties in de samenleving. Voor de oude liberalen is de staat dus nachtwaker, voor de nieuwe is hij

een beschermende scheidsrechter. In feite moet hij beide zijn.

Ook scheidsrechters en nachtwakers dienen gecontroleerd te worden. Het staatsbestel moet dus – en dat is het vijfde punt – een evenwicht van tegenwichten in een rechtsstaat zijn, waar alle macht aan rechtsregels is onderworpen en verantwoord moet worden. Het *constitutionalisme wil* voorkomen dat de interveniërende staat het publieke domein steeds verder vergroot ten koste van het privé-domein van de mens. Zijn fundamentele rechten dienen dus in de wet gegarandeerd te zijn. Daarover is ieder in ons land het gelukkig eens.

De democratisering van het staatsbestel heeft overigens het principe van de non-interventie in het privé-domein geenszins overbodig gemaakt. In een ongetemperde massa-democratie is de individuele vrijheid in gevaar, en kunnen individuen en minderheid worden verdrukt.

Mijnheer de Voorzitter! In de politieke en maatschappelijke ontwikkeling die zich vanaf het begin van de jaren '80, mede door het beleid van deze coalitie, heeft ingezet, herkennen wij duidelijk een liberale trend. Dat alleen is de uiteindelijke rechtvaardiging voor onze steun aan deze coalitie. Het afgesloten regeerakkoord vervolgt de weg die in 1982 werd ingeslagen naar een beperktere rol van de staat en meer ruimte voor de burger. De VVD is erkentelijk voor de bijzonder zorgvuldige wijze waarop de informateur en beide fractievoorzitters zich van hun taken hebben gekweten. Het akkoord is een hulpmiddel bij het bevorderen van de consistentie, stabiliteit en duidelijkheid van het overheidsbeleid in de door ons gewenste richting. Het is gesloten tussen fracties die de coalitie het vertrouwen geven. Als zodanig is de meerderheid van de Tweede Kamer ten nauwste betrokken bij de vaststelling ervan, evenals in 1982. Een regeerakkoord is een politieke overeenkomst, geen ijeren dwangbuis. Bijstellingen die tussentijds geboden mochten zijn, kunnen altijd – in onderlinge overeenstemming – worden aangebracht. Mijn fractie is niet van mening dat het regeerakkoord de positie van het parlement verzwakt; integendeel, het zijn de fractieleden van CDA en VVD geweest, die het akkoord hebben geschreven en gesloten. Dat is niet strijdig met het dualisme tussen

regering en parlement. Hun taakverdeling blijft immers in stand.

Het kabinet legt vandaag, behalve voor de op het regeerakkoord gebaseerde regeringsverklaring, ook verantwoording af voor de formatie. De VVD stemt met de portefeuilleverdeling in als een redelijk compromis tussen beide partners. De *vertrouwelijkheid die tijdens de informatie en formatie is gehandhaafd*, is alleszins verdedigbaar nu vandaag in alle openheid de resultaten daarvan worden besproken.

Ik heb met grote belangstelling geluisterd naar de maidenspeech van de heer Kok. Zijn inhoudelijke kritiek kan ik wel waarderen; het is zijn rol die te leveren, ook al is ze niet altijd gerechtvaardigd. Waar ik wat minder waardering voor heb, is dat hij in zijn eerste optreden gekomen is met een niet terechte persoonlijke aanval op een integer bewindsman. Dat was onder de maat. Inzake de Walrus treft de heer Van Eekelen geen enkele blaam. In de RSV-kwestie lagen de risico's die Defensie inzake twee fregatten had genomen mede aan een fout op het ministerie van Financiën, dat tot twee maal toe niet reageerde op de verzoeken van de heer Van Eekelen om een oordeel. Het geeft volgens ons geen pas de heer Van Eekelen daarop nu wederom aan te vallen, zoals de heer Kok ook al in zijn eerste TV-optreden naar aanleiding van de formatie deed.

Het nieuwe kabinet zet de grote operaties voort, zoals de Kamer vorig jaar in een breed ondersteunde motie van de VVD heeft gevraagd. Deze grote operaties horen bij het economisch structuurbeleid. Ze kunnen een belangrijke bijdrage leveren tot een soepeler en meer op verandering gerichte maatschappij. De overheid en de quartaire sector worden door de grote operaties aan een fundamentele heroverweging onderworpen. Wij vragen de minister-president aandacht voor de coördinatieproblemen die de gelijktijdige uitvoering van die operaties oplevert.

Voor de overheid zal kleiner, efficiënter, meer tot samenwerking bereid en "klantgericht" moeten worden. Voor de afslanking van de rijkdienst heeft het kabinet de *verplichting aanvaard om binnen drie maanden een voorstel per departement te doen*. Zou het kabinet daarbij ook specifiek aandacht willen schenken aan het afstoten van de gedeconcentreerde rijkdiensten, nu

daartoe volgens het recente heroverwegingsrapport grote mogelijkheden bestaan?

In de afgelopen regeerperiode is ook het nieuwe proces van deregulering op gang gekomen. Zo'n nieuwe ontwikkeling vraagt tijd en een andere mentaliteit. De VVD-fractie verwacht een extra impuls voor verdere deregulering door een onafhankelijke toetsing van alle nieuwe rijksregulering door een afzonderlijke, niet-ambtelijke toetsingscommissie. Hierdoor kan ook de dereguleringszin van het overheidspersoneel worden versterkt. De VVD-fractie hoopt dat het kabinet binnen een half jaar met een standpunt over dit onderwerp komt.

Vanuit dezelfde visie bepleit de VVD dat de overheid taken afstoot die anderen zelf kunnen uitvoeren: dus privatisering. In heel Europa staat het onderwerp in de politieke belangstelling. Het is nu zaak een aantal hindernissen, vooral in de rechtspositionele sfeer van de werknemers van te privatiseren diensten, te overwinnen. De pensioenproblematiek speelt daarbij een grote rol. Het kabinet dient de Kamer zo spoedig mogelijk te informeren over de wijze waarop de BTW-problematiek dient te worden opgelost, omdat er anders een rem op de privatisering blijft.

Vanuit dezelfde filosofie dient ook de decentralisatie intensief te worden voortgezet. Voor een goed binnenlands bestuur kunnen de autonome positie en inbreng van lagere overheden niet worden gemist. Het regeerakkoord beveelt het sluiten van een bestuursakkoord aan. Wanneer zullen de onderhandelingen daarover geopend worden? Dit bestuursakkoord mag wat ons betreft van vrij omvattende aard zijn, aangezien de lagere overheden bij tal van nieuwe initiatieven, zoals het jeugdwerkgarantieplan, betrokken zullen moeten worden.

Overal in het land baart de criminaliteit ons zorgen. Het is de grote verdienste van de minister van Justitie dat hij in het vorige kabinet alom duidelijk heeft kunnen maken hoe ernstig het probleem is. Een reeks van maatregelen is voorgesteld in het beleidsplan "Samenleving en criminaliteit". Een aantal maatregelen is reeds tot uitvoering gebracht. Bovenop de door het vorige kabinet getroffen maatregelen komt nu een extra bedrag van 125 miljoen beschikbaar, dat mede bedoeld is

voor de uitvoering van dit beleidsplan. De VVD vindt dit bedrag voor politie en justitie nog aan de krappe kant, gezien de aard en de omvang van de criminaliteit.

Bij de Nederlandse politie spelen grote problemen in de sfeer van de arbeidsvoorwaarden. Ik denk hierbij aan de herbezetting bij arbeidsduurverkortings, overwerk en salariering. In sommige gevallen hebben deze problemen een zorgelijke terugslag op de taakuitoefening. Voor een deel moet de oplossing gevonden worden in het arbeidsvoorwaardenbeleid voor ambtenaren. Voor een ander deel zijn deze problemen specifiek voor de politie. Voor zover oplossingen geld kosten, gaat de VVD ervan uit dat de middelen onder andere te vinden zijn door herijking van het sterktebeleid en door verhoging van de doelmatigheid, onder meer door voortgang te maken met de samenwerking op alle niveaus.

De strijd tegen fraude en criminaliteit heeft in veel democratieën geleid tot de instelling van een identificatieplicht. Er bestaan, zo blijkt uit recent opinieonderzoek, bezwaren tegen een dergelijke plicht. Toch menen wij dat de voordelen voor de burger, de nadelen wel eens kunnen overtreffen. Daarbij dient dan wel grondig onderzocht te worden onder welke voorwaarden zo'n plicht wordt ingevoerd. Het regeerakkoord laat daar ook alle ruimte toe. De VVD vraagt het kabinet om een notitie over een identificatieplicht en de voorwaarden waaraan voldaan moet zijn.

Mijnheer de Voorzitter! In dit regeerakkoord wordt op het gebied van de Wet gelijke behandeling duidelijkheid geboden. Naast aanscherping van strafrechtsbepalingen tegen discriminatie, is er de afspraak dat er een nieuwe integrale wet komt. Voor 1 juli 1987 moet een wetsvoorstel bij de Staten-Generaal worden ingediend. Uitgangspunt zal zijn, dat discriminatie is verboden op de gronden zoals die, uitgaande van artikel 1 van de Grondwet, in het regeerakkoord nader zijn gespecificeerd.

Met die norm als uitgangspunt kunnen evenwel eisen worden gesteld aan de gedragingen van individuen voor zover relevant voor de arbeidsverhouding, mits die eisen het recht op een persoonlijke levenssfeer respecteren en zich beperken tot de zakelijke aspecten van die arbeidsverhouding. Waar de

grenzen precies zullen komen te liggen, moet door de onafhankelijke rechter worden beoordeeld. Die weg werd ook in de VVD-proeve van december 1985 aangegeven.

Ik wil nog kort een aantal andere opmerkingen maken over de positie van het individu. Heeft het kabinet al een coördinerend bewindspersoon aangewezen voor het beleid inzake de homoseksualiteit? Daarover ontvangt de VVD graag op korte termijn duidelijkheid. Welk departement neemt het voortouw: Sociale Zaken en Werkgelegenheid of Justitie?

De emancipatieparagraaf van het regeerakkoord garandeert de voortzetting van het beleid dat in het beleidsplan is uitgestippeld. Wij willen het kabinet vragen uitvoering te geven aan de motie-Dales. Wij doen een beroep op alle bewindslieden om op hun terrein inhoud te geven aan het emancipatiebeleid, zoals in het regeerakkoord wordt uitgesproken.

Wij vragen in dit verband vooral aandacht voor de kinderopvang. Wil onze maatschappij alle aanwezige talenten tot ontplooiing kunnen laten komen, dan dient het krijgen en verzorgen van kinderen gecombineerd te kunnen worden met een loopbaan, overigens, met behoud van ieders financiële verantwoordelijkheid.

Mijnheer de Voorzitter! Tot het liberale gedachtengoed behoort een vrije, sociale markteconomie. Daarom bepleiten wij vrije loon- en prijsvorming, deregulering en een beperkte sector- en structuurpolitiek. Wij zijn niet voor een activistische macro-economische politiek ad hoc, maar voor tot stabiliteit leidende vaste regels. In het algemeen zijn wij voor het scheppen van voorwaarden waaronder vragers en aanbieders op de markt elkaar snel kunnen vinden, zodat dynamische evenwichten ontstaan.

Na de Tweede Wereldoorlog kenmerkte onze economie zich aanvankelijk tamelijk sterk door coöperatieve elementen. Daar schoof als het ware geleidelijk de verzorgingsstaat overheen. Van beide vormen van sociaal-economische inrichting behield ons land vooral de verstarrende elementen.

Moeilijk beheersbare processen werden een neerwaartse spiraal. Het is de verdienste van het vorige VVD/CDA-kabinet dat die spiraal door een offensief herstelbeleid is

doorbroken. Daarmee is de basis gelegd voor revitalisering die in de tweede helft van de jaren '80 en daarna zal plaatsvinden. De tweede fase van het herstelbeleid kan nu beginnen. Ook in de komende jaren zullen nog maatregelen nodig zijn die tot protesten en demonstraties leiden. Wie bang is om impopulaire sociaal-economische maatregelen te nemen, kan deze uitstellen. Maar uitstel maakt ze op den duur alleen maar pijnlijker. De vraag is of deze generatie of ons nageslacht de rekeningen van te hoge collectieve uitgaven betaalt. De oppositie heeft het vaak over solidariteit. Dan doelt men vooral op het hier en nu. De VVD vat onder solidariteit echter ook het solidair zijn met de volgende generatie die niet met een stijgende schuldenlast en een slecht functionerende economie mag worden opgezadeld. De economische ontwikkeling, voorzien in het regeerakkoord, zal natuurlijk sterk afhangen van de wereldhandel, de olieprijs, de coördinatie van het beleid in Europa en tal van andere verschijnselen buiten ons land. Het regeerakkoord is gebaseerd op schattingen van het Centraal Planbureau. De veronderstellingen zijn redelijk maar voor discussie vatbaar. Men denke aan het wisselende olieprijsniveau en daarom heeft het geen zin over halve procenten te spreken. Het gaat om de richting van het beleid en niet om de cijfers achter de komma. Goed nationaal beleid is verstandig inspelen op dat wat wij op ons af zien komen. Daarbij dient werkloosheidsbestrijding onze hoofddoelstelling te zijn. De nog steeds omvangrijke werkloosheid is een tragedie voor een ieder die dit lot treft. Daarom mogen wij ook niet in de huidige omvang berusten. Groei en werkgelegenheid kunnen door het economisch-politieke recept van het regeerakkoord worden bereikt. Het programma van het kabinet is ambitieus, gelet op de toename van het arbeidsaanbod met 200.000 tot 250.000 manjaren en het doel, verlaging tot 500.000 werklozen in 1990, maar met de inzet van diverse middelen moet het kunnen lukken.

Ten eerste vergroting van de investeringen, vooral in technologisch hoogwaardige projecten. Waarom doet Japan het economisch zo goed? Een blik op het zeer hoge investeringsniveau maakt al veel duidelijk. Nu door het bedrijfsleven zelf zo'n klemmend beroep is gedaan

om de WIR-faciliteit te handhaven en recent onderzoek van het Centraal Planbureau het nut daarvan heeft aangetoond en bovendien de vermogenspositie van het bedrijfsleven nog lang niet is hersteld, is het verstandig de WIR voort te zetten. Onze principiële voorkeur voor een algemeen instrument als de vervroegde afschrijvings- en investeringsaftrek is bekend. Maar de zojuist genoemde punten, de vereenvoudiging van de WIR en de verminderde fraudegevoeligheid door de afschaffing van de negatieve aanslag vormen voor de VVD voldoende reden dit punt nu te laten rusten. Het tot stand brengen van het technologie-instituut is een goede zaak. Kan het kabinet meedelen wanneer de adviescommissie wordt ingesteld? Op het gebied van onderzoek en ontwikkeling ligt ons land relatief op andere landen achter. Hoewel onderzoek en ontwikkeling op de eerste plaats de verantwoordelijkheid is van het bedrijfsleven, ziet de fractie van de VVD hier toch ook een taak voor de overheid.

Een commentator schreef recent dat de overheidsinvesteringen volgens het regeerakkoord een extra accent zouden verdienen, maar dat daaraan geen cent extra zou worden toegevoegd. Dat is gelukkig niet helemaal juist. De lagere overheden krijgen 50 mln. extra per jaar ten behoeve van rente en aflossingen op leningen voor investeringsprojecten. Is het juist dat het hierbij om een ongeveer tienvoudige impuls gaat? Ook voor andere overheidsinvesteringen kan wel degelijk extra geld worden gevonden, bij voorbeeld door extra afstoting van staatsdeelnemingen en door cofinanciering door overheid en bedrijfsleven. Wij hopen dat het kabinet daartoe ook initiatieven zal nemen.

Een vrije maar gematigde en gedifferentieerde loonvorming is van groot belang voor de werkgelegenheid en de investeringen. Wij hopen dat de sociale partners zich gematigd zullen opstellen en rekenen op vruchtbaar en regelmatig overleg tussen hen en het kabinet. Dat geldt ook voor het overleg van de overheid over arbeidsvoorwaarden met het eigen personeel en de werknemers in de gepremieerde en gesubsidieerde sector. In de afgelopen periode is een groot beroep op hen gedaan om een bijdrage te leveren aan de ombuigingen. Uit de pakketvergelijking blijkt dat zowel de salarisontwik-

keling als het salarisniveau van een deel van de werknemers in de collectieve sector achterblijven bij die van de marktsector. Voor het personeel in dienst van de overheid komt er nu gelukkig de mogelijkheid tot open en reëel overleg met de centrales op basis van een ruimtemodel. Voor de komende periode acht de VVD-fractie het mogelijk dat de arbeidsvoorwaarden in de collectieve sector wat meer in de pas gaan lopen met de marktsector. Ondanks de beperkte ruimte moet het mogelijk zijn een deel van de salarisachterstand bij de overheid weg te werken, te beginnen waar het niveau in vergelijking met de marktsector knelpunten veroorzaakt bij het werven en behouden van specialistisch personeel.

Voor de harde kern van de werkloosheid, namelijk ongeveer 400.000 langdurig werklozen, bieden macro-economische bijstellingen maar weinig perspectief. Velen onder hen zijn onvoldoende opgeleid. Door verschillende oorzaken is soms ook hun prestatie-motivatie weggeëbd. Deze mensen moeten worden opgeleid en gestimuleerd om weer hun aandeel in het functioneren van onze samenleving te herwinnen. Van het niveau van de her-, om- en bijscholing en het beroepsonderwijs hangt een groot deel van de welvaart van ons land op lange termijn af.

Daarom is ook het beschikbaar stellen van een extra bedrag van 300 miljoen gulden voor het beroeps- en hoger onderwijs toe te juichen. Te zamen met andere maatregelen, zoals het jeugdwerkgarantieplan en de premieverlichting voor werkgevers, is er dus sprake van een gerichte aanval op de werkloosheid. Wij mogen ten slotte niemand op straat laten staan.

De noodzakelijke sanering van de overheidsfinanciën moet krachtig worden voortgezet zonder de lasten voor de burger per saldo blijvend te verhogen. Het zal geen eenvoudige opgave zijn de samenleving opnieuw te overtuigen van de noodzaak om offers te brengen, ook al zijn ze beperkter dan in de afgelopen regeerperiode. Een openhartige dialoog met relevante maatschappelijke organisaties zal in de ogen van de VVD-fractie dan ook noodzakelijk zijn en blijven. Een problematisch aspect vormt voor ons de ontwikkeling van de collectieve-lastendruk. Gegeven de noodzaak de overheidsfinanciën verder te saneren en de

Voorhoeve

forse daling van de aardgasinkomsten op te vangen, blijkt het helaas niet goed mogelijk om de collectieve lastendruk te verlichten. Het valt bovendien op dat de belastingdruk oploopt met ongeveer 1,5% van het netto nationaal inkomen. Dat is een belastingdruk waarvan de vorige minister van Financiën — ik kijk daarbij indringend naar zijn opvolger — een- en andermaal heeft gezegd dat deze te hoog is. Verlaging van de belastingdruk is van groot belang voor het herstel van de groei en dus van de werkgelegenheid. Deelt het kabinet de conclusie dat belastingverlaging door het effect op bedrijfsniveau veel belangrijker is voor onze economische groei en werkgelegenheid dan blijkt uit de rekenmodellen van het CPB?

Een ander probleem is de wig tussen bruto- en nettoloon. Voor het goed functioneren van de arbeidsmarkt moet deze worden verkleind. Dit wordt in het voorgestelde beleid nog niet echt aangepakt. Gegeven de financiële randvoorwaarden en de opvattingen van onze coalitiepartner, is de VVD-fractie echter bereid het in het regeerakkoord overeengekomene te accepteren. Daarbij teken ik wel nadrukkelijk aan dat de norm van stabilisatie van de collectieve lastendruk voor de VVD-fractie de ondergrens is. Voor ons is de lastendruknorm in het regeerakkoord even belangrijk als de norm van het financieringstekort. Dat betekent dat onze beoordeling van dit kabinet niet alleen zal zijn gebaseerd op de verdere sanering van de overheidsfinanciën, maar ook op de ontwikkeling van de collectieve lastendruk. De fractie van de VVD kan zich overigens goed vinden in het voorgestelde begrotingsbeleid. Bij diverse gelegenheden heeft de heer De Korte, toen als woordvoerder van de VVD-fractie, gewezen op de kwalijke gevolgen van uitgavenoverschrijdingen. Ombuigingsinspanningen lekken zo immers weg, zonder dat de opbrengst gebruikt kan worden om het tekort te verlagen of de lasten te verlichten. Verlaging van de collectieve uitgaven is tot onze vreugde de centrale doelstelling van het kabinet. De normen voor het financieringstekort en de collectieve lastendruk kunnen daarvan worden afgeleid. De nieuwe opzet van de meerjarenramingen vinden wij daarbij een verbetering. Immers, zo wordt de uitgavennorm centraal gesteld, terwijl het parlement meer inzicht

krijgt in het budgettaire afwegingsproces. Hebben wij het goed begrepen dat het voorgenomen beleid neerkomt op een stabilisatie van de uitgaven in 1990 op het niveau van 1986? Zo ja, betekent dat dan, dat de voorgenomen intensivering op de terreinen van criminaliteitsbestrijding, vergrijzing, ontwikkelings samenwerking en defensie tot extensivering elders leidt? Onder-schrijft het kabinet overigens de conclusie van de werkgroep begrotingsnormering, dat meevallers in de uitgavenontwikkeling niet behoren te leiden tot versoepeling van de uitgavennorm, maar tot tekortreductie en/of lastenverlichting? Wat is de visie van het kabinet op een exogene meevaller, bij voorbeeld wegens hogere economische groei? Voor de VVD-fractie ligt het voor de hand dan prioriteit te geven aan lastenverlichting.

De tekortnorm van 5,25% in 1990 acht de VVD-fractie aanvaardbaar. Terugdringing van dat tekort onder dat niveau, terwijl gelijktijdig een forse daling van de aardgasbaten moet worden opgevangen, is al een hele opgave. Bovendien moet vermeden worden dat een geforceerd ombuigingsbeleid leidt tot schade aan de groeivermogens.

Mijn fractie is blij met de ondubbelzinnige tekst in het regeerakkoord over de uitvoering van het rapport van de vereenvoudigingscommissie-

Oort. Maar het is jammer dat nog niet is voorzien in budgettaire ruimte als smeerolie voor een soepele invoering van die vereenvoudiging. Mocht blijken dat zulke ruimte nodig is om schadelijke inkomenseffecten te bestrijden, dan is voor de VVD-fractie, gelet op het belang van de vereenvoudiging, een budgettaire herschikking aan de orde. Overigens zal uitvoering van het rapport van de commissie-Oort nopen tot een herziening van de meest inkomensafhankelijke regelingen. Het ligt dus voor de hand het rapport over inkomensprijzen daarbij te betrekken. Wanneer valt een reactie van het kabinet op dit rapport te verwachten?

De rijksoverheid zal de komende vier jaar afslanken met ongeveer 20.000 arbeidsjaren. Dat levert een bijdrage van bruto 1,2 mld. aan de ombuigingen. Er is een bedrag van ongeveer 200 mln. uitgetrokken om met een flankerend beleid de rijkdienst tot de gewenste vermagering te prikkelen. Afslanking van het overheidsapparaat is zeker niet alleen gewenst vanuit financieel oogpunt. Ze vormt een onlosmakelijk onderdeel van de grote operaties en dus van een fundamentele heroverweging van de relaties tussen staat, samenleving en burgers. Een recente studie van beide planbureaus bevestigt dat de kosten en personeelssterkte vooral in de kwartaire sector veel te sterk zijn toegenomen.

De heer Voorhoeve (VVD) aan het woord

Het midden- en kleinbedrijf, dat 85% van alle ondernemingen omvat en 43% van het arbeidsvolume voor zijn rekening neemt, heeft gelukkig een duidelijke fase van herstel ingezet. Het belang van het midden- en kleinbedrijf wordt het beste gediend met algemeen economisch herstel. De inkomenspositie van velen in het midden- en kleinbedrijf is nog steeds slecht. Veel kleine ondernemers zien hun moeite met minder dan het minimumloon beloond. De werkgelegenheid in het midden- en kleinbedrijf zal in de komende vier jaar toenemen met ruim 100.000 personen. Wij vragen het kabinet spoed te betrachten met het onderzoek naar de invoering van een zelfstandigenstatuut, vooral gelet op de driedelige functie van het ondernemersinkomen, te weten consumeren, investeren en reserveren. Ook vragen wij aandacht voor de uitvoering van de bedrijven-effect-rapportage, waarbij te nemen maatregelen worden getoetst aan de gevolgen voor het bedrijfsleven. In het kader van de economische vernieuwing is het van belang dat het midden- en kleinbedrijf nog steeds te weinig mogelijkheden heeft in te spelen op onderzoek en ontwikkeling en de daarmee samenhangende kennisinfrastructuur. Kan het kabinet toezeggen dat daaraan bijzondere aandacht wordt besteed?

Verder zien wij graag met spoed een nieuw standpunt van het kabinet tegemoet inzake het rapport-Grappenhuis, omdat de administratieve belasting voor de ondernemer die hij door toedoen van de overheid ondervindt, veel te groot is. In het regeerakkoord is opgemerkt dat de bevoegdheden van de bewindsman voor het midden- en kleinbedrijf moeten worden versterkt. Welke vorm wordt dit gegeven?

Mijnheer de Voorzitter! Wie naar de toekomst kijkt, kijkt naar de infrastructuur van ons land; al die voorzieningen die noodzakelijk zijn voor het goed functioneren van de maatschappij, ook onder volgende generaties. Ik heb het dan niet alleen over publieke werken, maar ook over beleidsterreinen als milieu, onderwijs en de media.

De vervoerssector is voor ons handelsland van groot belang. In Europees verband zal het kabinet naar liberalisatie van het wegvervoer en de luchtvaart streven. Ten aanzien van het goederenvervoer over de weg, vragen wij het kabinet met

kracht verder te werken aan de deregulering en aan de uitdieping van het convenant. Deregulering en het bevorderen van innovatie zijn ook van levensbelang voor het goederenvervoer over water.

De verkeersonveiligheid blijft veel menselijk leed en een grote maatschappelijke schadepost opleveren. Wij vragen het kabinet daarom een onderzoek te doen naar de mogelijke baten van extra investeringen in verkeersveiligheid, die door lagere kosten in bij voorbeeld de volksgezondheid zichzelf zouden kunnen terugverdienen.

Herstructurering van de PTT is van groot belang voor de toekomst van de telecommunicatie en informatiediensten in ons land. Grotere slagvaardigheid en marktgerichtheid van de PTT zijn nodig. Dat krijgt in deze kabinetsperiode zijn wettelijk beslag, overeenkomstig het rapport van de commissie-Steenbergen. Wij gaan er vanuit dat het spreidingsbeleid ongewijzigd blijft. De aandelen van de geprivatiseerde Postbank mogen wat mijn fractie betreft, onder daarvoor gunstige omstandigheden worden afgestoten, ten behoeve van extra overheidsinvesteringen.

Na jarenlange discussie over de inrichting van ons mediabestel is in dit regeerakkoord een doorbraak tot stand gekomen met betrekking tot de mogelijkheid van commerciële televisie en radio in ons land. De onduidelijke situatie van de afgelopen jaren ten aanzien van de naleving van de Omroepwet, kan met dit regeerakkoord worden beëindigd. De omroeporganisaties staan nu voor de keus om of in het publieke bestel te blijven en voornamelijk uit omroepbijdragen gefinancierd te worden, of de overstap naar het commerciële net te maken, waarbij zij vooral aangewezen zullen zijn op inkomsten uit reclame, sponsering en dergelijke. Ook de mogelijkheden voor samenwerking met het bedrijfsleven en experimenteren met nieuwe media, stemmen de fractie van de VVD tot tevredenheid.

De volkshuisvesting staat voor een niet geringe ombuigingstaak van in totaal 1,7 mld. in 1990. Circa 1 mld. kan worden bereikt door het aantal sociale huurwoningen met 10.000 te verminderen. De bevindingen van de in te stellen ambtelijke werkgroep zullen moeten uitwijzen in hoeverre de ontwikkelingen van rente, stichtingskosten en inkomens het mogelijk maken dat subsidies kunnen worden verminderd. Daarop willen

wij thans niet vooruit lopen. Voor de fractie van de VVD zijn diverse bezuinigingsmogelijkheden bespreekbaar. De huurharmonisatie achten wij noodzakelijk om tot gezonde huurkwaliteitsverhoudingen te komen. De trendmatige huurverhoging wensen wij daarentegen zo gering mogelijk te houden. In de meerjarenramingen wordt uitgegaan van 2%. Mag dit zo worden verstaan, dat – indien de ontwikkeling in 1987 een hoger percentage rechtvaardigt – dit ruimte schept om in de volgende jaren met een navent geringere huurverhoging te volstaan?

Geen onderdeel van de infrastructuur van deze wereld wordt zo ernstig bedreigd als onze "natuurlijke infrastructuur". De sluipende, grootschalige en blijvende aantasting van ons milieu moet hoger op de agenda van internationaal overleg worden gezet. Wij verwachten dat de nieuwe bewindsman een preventief beleid voert. Nationaal is door het vorige kabinet al veel aan regelgeving voor het milieubeheer op hoofdlijnen gedaan. Nu dient de uitvoering van het beleid alle aandacht te krijgen. Voor de bodemsanering is extra geld uitgetrokken. Kan het kabinet overigens aangeven om hoeveel het in totaal in de komende periode gaat? Kan het kabinet ook toezeggen dat de voor het huidige milieubeleid beschikbare middelen worden gehandhaafd?

De veranderende samenstelling van de atmosfeer door de uitstoot van koolzuurgas, methaan en vreemde stoffen kan alleen internationaal worden aangepakt. Zij dreigen het temperatuurevenwicht op aarde ernstig te verstoren, met kwalijke gevolgen vooral voor ons land op lange termijn. Nederland is reeds betrokken bij verschillende onderzoeksprojecten. Wil het kabinet toezeggen, de samenwerking ter zake met andere landen, zoals de Verenigde Staten, te vergroten?

Bijzondere aandacht vraagt ook de milieuproblematiek in de derde wereld, wegens de omvang en relatie met de armoede in die landen. Zijn de bewindslieden van Ontwikkelings-samenwerking en van VROM bereid daarvoor op korte termijn initiatieven te nemen en zo ja, welke staan hen daarbij voor ogen?

Mijnheer de Voorzitter! Ook onderwijs is infrastructuur. In de komende jaren zal verbetering van de kwaliteit voorop moeten staan. De

autonomie van scholen dient te worden vergroot door het circulaire bewind van de centrale overheid te beperken. Het beroepsonderwijs verdient extra aandacht, evenals aanpassing aan nieuwe technologische ontwikkelingen. Deze accenten zijn terug te vinden in het regeerakkoord. Tegenover een algemene bezuinigingstaakstelling voor het onderwijs staat meer financiële ruimte voor het beroepsonderwijs.

De VVD zou trouwens graag meer informatie ontvangen over de verdeling van de bezuinigingen over de onderwijssectoren. Wij willen graag nader, open overleg met de bewindslieden over de verdeling van de bezuinigingen over de verschillende onderdelen. Daarbij past geen houding van onwrikbaarheid, maar het bewust samen zoeken naar oplossingen. Bezuinigingen in het hoger onderwijs moeten onzes inziens voorrang hebben boven bezuinigingen in andere sectoren. Wij staan kritisch tegenover kortingen in het voortgezet onderwijs en gaan er ook vanuit dat het beroepsonderwijs van verdere bezuinigingen gevrijwaard blijft.

Het voortgezet onderwijs moet in deze kabinetsperiode een helder perspectief geboden krijgen. De WRR-voorstellen inzake de basisvorming zijn een bruikbaar uitgangspunt. Het regeerakkoord bevat daarover duidelijke afspraken. Waarom ontbreekt in de regeringsverklaring de afspraak dat de uitvoering van de WRR-voorstellen door een wijziging van de Wet op het voortgezet onderwijs zal plaatsvinden en niet in een aparte wet? Wij gaan ervan uit dat het hier om een misverstand gaat, maar horen dit wel graag bevestigd.

In de regeringsverklaring is veel aandacht besteed aan sociale onderwerpen. De verzorgingsstaat wordt gekenmerkt door een snelle groei van overheidsuitgaven en een hoog niveau van belastingen en premies. De sociaal-democratie, als voorvechtster van de verzorgingsstaat, heeft zich in het verleden onvoldoende bekommerd om het risico dat die verzorgingsstaat daarmee langzaam zijn eigen graf zou kunnen graven. Sociale rechtvaardigheid, ook voor liberalen een belangrijk doel, kent als ieder ideaal grenzen die beter niet overschreden kunnen worden. De scherpe stijging van de collectieve uitgaven sinds het begin van de jaren zeventig heeft het

vermogen van onze samenleving aangetast, op eigen kracht welvaart te scheppen. Het aardgassocialisme heeft maar kort geduurd. Het is het kabinet van CDA en VVD geweest dat sinds 1982 de sociale voorzieningen en verzekeringen weer enigszins tot evenwichtige proporties heeft teruggebracht. Voor sommige groepen is die aanpassing pijnlijk geweest, maar nog steeds geniet ons land een zeer hoog niveau van sociale zorg, in vergelijking met andere landen.

Na de invoering van de wetsontwerpen inzake de stelselwijziging van de sociale zekerheid kan in de komende regeerperiode het aantal specifieke maatregelen gelukkig beperkt blijven.

De VVD-fractie acht het juist, dat de artikelen van de Wet Aanpassingsmechanismen, die betrekking hebben op de halfjaarlijkse aanpassingen van de loonontwikkeling, worden ingetrokken. Daarmee wordt de praktijk sinds de invoering van de WAM, namelijk de feitelijk bestaande beleidsmatige koppeling, geformaliseerd. Wij juichen het toe, dat het kabinet bij de beleidsmatige koppeling de komende jaren koopkrachtbehoud vooropstelt.

Nadat er de afgelopen jaren veel is bereikt ten aanzien van de gelijke behandeling van mannen en vrouwen in de sociale zekerheid, stemt het de VVD-fractie tevreden, dat nu ook de gelijke behandeling in de sfeer van pensioenregelingen prioriteit krijgt. Mogen wij ervan uitgaan, dat die aandacht leidt tot uitvoering in de komende regeerperiode, nog voordat de vierde richtlijn van de EG ons daartoe zal dwingen? Eveneens tot tevredenheid stemt het in het regeerakkoord overeengekomen onderzoek naar de flexibilisering en vergroting van de individuele keuzevrijheid op pensioengebied. Indien na de komende regeerperiode ook de kwaadaardige pensioenbreuk – hopelijk met medewerking van de sociale partners – tot het verleden zal behoren, zal het kabinet een mijlpaal hebben bereikt.

De parlementaire behandeling van de stelselherziening sociale zekerheid zal worden voortgezet. De eigen verantwoordelijkheid van burgers dient, ook in het nieuwe stelsel van sociale zekerheid, te worden bevorderd. Indien burgers daaraan inhoud geven door particuliere verzekeringen tegen loonderving te sluiten, mag de overheid dat niet

afstraffen door die verzekeringsgelden geheel in mindering te brengen op de uitkeringsrechten. Bij de toepassing van het inkomensbegrip in het kader van de minimumbehoefte, van belang in verband met de Toeslagenwet, mag geen belemmering worden opgeworpen om particulier bij te verzekeren.

Wij hebben met tevredenheid vastgesteld, dat de overheid zo spoedig mogelijk met de sociale partners afspraken zal maken over een principe-overeenkomst voor overdracht van de werknemersverzekeringen.

Een tweede zorgsector is de volksgezondheid. In de laatste decennia is de gezondheidszorg zelf een zieke patiënt geworden, die leed aan onbeheerste kostengroei, verstikkende bureaucratie, knellende wet- en regelgeving en gebrek aan samenhangende structuren. Het was vier jaar geleden duidelijk, dat een ingrijpende therapie van herstructurering en ombuigingen nodig was. Zonder die behandeling zou de patiënt immers onherroepelijk hypertrofiëren, zoals de artsen dat noemen. Mede dank zij de vaak loyale samenwerking van de beroepsbeoefenaren, kon een begin worden gemaakt met het afremmen van de kostengroei, met de introductie van het budget-financieringssysteem en met het terugdringen van overcapaciteit. Maar de wezenlijke vragen over ethische grenzen aan technologisch kunnen, over prioriteiten van gezondheidszorg met beperkte middelen, over vermindering van bureaucratie en het inbouwen van prikkels tot kostenbeheersing, zijn nog onvoldoende aan de orde geweest. De VVD acht het daarom van het grootste belang, dat een soort Wagner-commissie voor de gezondheidszorg wordt ingesteld. Daartoe heeft de VVD reeds bij de algemene beschouwingen van 1984 een motie ingediend. Het gaat ons niet alleen om maatregelen ter verdere kostenbesparing, maar ook om het scheppen van ruimte voor nieuw beleid, afgestemd op de dubbele vergrijzing, namelijk de groei van de groep boven 65 jaar en de langere levensduur, waardoor ons land met een grote groep 80-plussers zal worden gezegend. Wij hebben begrepen, dat deze commissie reeds volgende maand kan worden geïnstalleerd. Kan reeds worden meegedeeld, hoe de taakopdracht precies zal luiden?

Uiteraard zal de VVD zich bij verdere ombuigingen sterk blijven maken voor de allerzwaksten in de gezondheidszorg. De VVD constateert overigens met instemming, dat het wetsvoorstel gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening wordt ingetrokken.

Mijnheer de Voorzitter! Geen kwestie, die het terrein van de volksgezondheid raakt, grijpt zo diep in het menselijk leven in als het vraagstuk van de euthanasie of de barmhartige dood. De visie daarop wordt sterk door het mensbeeld van ieders godsdienst of filosofie bepaald. De VVD zal, waar mogelijk samen met de coalitiepartner, zorgvuldig naar een oplossing van de meningsverschillen ter zake zoeken. Vanzelfsprekend houden wij ons aan de afspraken van het regeerakkoord. Nu de Raad van State een genuanceerd en doorwrocht advies heeft uitgebracht, is het kabinet aan zet om voor te stellen welke wettelijke en bestuurlijke voorzieningen moeten worden getroffen om de rechtsonzekerheid te verminderen, die thans nog rondom het vraagstuk van de barmhartige dood bestaat.

Mijnheer de Voorzitter! Het nieuwe kabinet trekt de lijnen van het internationaal beleid sinds 1982 door. In de wereld vindt een verschuiving van de rol van landen en regio's plaats. Nieuwe industrielanden komen op. Na de Verenigde Staten is Japan inmiddels de grootste industriestaat geworden. Het aandeel van andere volken, vooral in de Derde Wereld, neemt gestaag toe. Deze ontwikkelingen hebben vergaande gevolgen voor de positie van West-Europa. Van het machtscentrum van de Oude Wereld is zij een bescheiden regio geworden, met zo'n 7% van de wereldbevolking. In verhouding tot de supermachten heeft zij slechts een beperkte politieke betekenis. Zoals in de Oude Wereld de lage landen bij de zee werden gekenmerkt door een grote handelsrol, terwijl zij zeer afhankelijk waren van de rondom gelegen grote mogendheden, zo dreigt West-Europa een speelbal van krachten elders in de wereld te worden. Meer criticus dan hoofdrolspeler op het wereldtoneel. Men zou dit de "neerlandisering" van West-Europa kunnen noemen. Nederland zelf neemt in het West-Europa van nu een bescheiden plaats in. Wij ondergaan in toenemende mate de invloed van de Europese integratie en de krachten

van uit de ons omringende landen. Die invloed maakt de speelruimte van de nationale overheid aanzienlijk geringer. Voor liberalen is vermindering van de invloed van de nationale staat overigens per saldo positief. De verweving met onze regio vergroot de welvaart en is ook een culturele verrijking. De integratie van de landen van West-Europa en op den duur het vervagen van nationale grenzen is een liberaal ideaal. De nationale staten, ook de grotere in West-Europa, zijn te klein om de taken van deze tijd alleen op te nemen. De taak die ons land in dit verschuivend krachtenpatroon heeft, is samen met onze partners de democratische krachten te bundelen. Alleen op die manier zal het mogelijk zijn, in de toekomst een welvarende en relatief invloedrijke regio te behouden.

Door de Europese integratie worden binnen- en buitenlands beleid ook steeds sterker met elkaar vervlochten. Het risico is, dat halverwege de bouw van zo'n nieuw West-Europa de nationale staat te veel heeft ingeboet om nog doeltreffend beleid te kunnen voeren en de Europese gemeenschap nog te weinig is gegroeid om de taken over te nemen. De enige uitweg is, die gemeenschap zo snel mogelijk te versterken.

Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie kan geheel met de paragraaf over het vredes- en veiligheidsbeleid uit het regeerakkoord instemmen. Nederland beschermt zijn internationale veiligheid vooral als NAVO-lid. Dat dient onder andere tot gevolg te hebben dat Nederland het besluit van 1 november en het verdrag met de Verenigde Staten over de plaatsing van kruisvluchtwapens loyaal uitvoert, zolang de Sovjet Unie geen vergaande tweezijdige beperking van de kernwapens voor de middellange afstand heeft aanvaard. De groei van de defensie-uitgaven met reëel 2%, plus de extra gelden voor de pakketvergelijking en de luchtverdediging, is onder de moeilijke financiële omstandigheden van het Rijk verdedigbaar, maar vormt voor ons wel een ondergrens. Wij mogen geen "free riders" worden bij de verdediging van onze democratie in collectief verband. Verheugend is overigens de positieve wending in de verhouding tussen de Sovjet Unie en de Verenigde Staten. De tijd lijkt rijp voor concrete afspraken ter vermindering van de overbewapening, met

name op nucleair en chemisch gebied. Vooral daar, waar grote eenzijdige overwichten bestaan. Van de Sovjet Unie mag grotere openheid bij internationale inspectie en nauwkeurige naleving van gesloten akkoorden worden verlangd. Van de Verenigde Staten mogen wij de bereidheid vragen, ook over beperking van het Strategisch Defensie Initiatief te onderhandelen.

Het behoeft geen betoog dat de fractie van de VVD met zorg kijkt naar landen waar een wrede oorlog woedt, zoals Afghanistan, of waar door rassentegenstellingen een explosieve situatie is ontstaan, zoals in Zuid-Afrika. Nu de missie van Howe lijkt te mislukken, dienen de Europese landen over te gaan tot het nemen van verdere stappen ten aanzien van Zuid-Afrika, die een keer ten goede moeten kunnen helpen bewerkstelligen. Gezien het tijdschema van de Haagse Top is het thans nog niet het juiste moment om uitspraken te doen over de preciese inhoud van zulke maatregelen.

Mijnheer de Voorzitter! Het liberale thema, versterking van de zelfstandige kracht, geldt niet alleen binnenslands, maar ook in het buitenland. Daarom is de VVD voor groei van de ontwikkelingssamenwerking in hetzelfde tempo als die van het nationaal inkomen. Ondanks de nog steeds benarde toestand van de overheidsfinanciën zal dit kabinet jaarlijks anderhalf procent van het nationaal inkomen, op dit moment 5,1 miljard, uittrekken voor ontwikkelingshulp. Verdere verbetering van de kwaliteit van die hulp, na hetgeen in de afgelopen periode al is gebeurd, is geboden. Bevordering van het vrije-marktmechanisme en een anti-protectionistisch handelsbeleid kan onrechtvaardige economische verhoudingen helpen bestrijden. Daarom verwacht de VVD een actieve opstelling van de Europese Gemeenschap in de nieuwe GATT-ronde. Nederland blijft internationaal op dit terrein in de voorhoede. Wij vragen de regering, bij andere landen aan te dringen op het ook door deze spoedig realiseren van de in de Verenigde Naties en elders afgesproken hulpdoelstellingen. Alleen gezamenlijk kunnen de rijkere landen de armere adequaat helpen. Ook van de rijkere communistische staten mag meer hulp aan arme landen worden verwacht. Het gaat niet alleen om verbetering van het lot van de huidige vijf miljard wereldburgers.

Voorhoeve

De uitputting van de natuurlijke grondstoffen, de woestijnvorming, de ontbossing en de verstoring van het evenwicht in natuur en milieu door de snelheid waarmee de wereldbevolking zich vermenigvuldigt, nemen gevaarlijke proporties aan. De vicieuze cirkel van armoede en bevolkingsgroei moet doorbroken worden. De VVD bepleit meer aandacht voor gezinsplanning en geboortenregulering als onderdeel van ontwikkelingsprogramma's om de wereld voor overbevolking te behoeden.

Mijnheer de Voorzitter! De doeleinden van de binnenlandse en de buitenlandse politiek zijn in wezen dezelfde. Men kan ze eenvoudig in vier punten samenvatten: vrede, vrijheid, welzijn en milieu. Dat laatste moet worden opgevat als het goed beheren van de bronnen van leven op deze planeet. In het binnenlandse beleid kunnen die doeleinden worden nagestreefd binnen onze rechtsorde, maar in het buitenlands beleid moeten ze worden nagestreefd in een tamelijk gewelddadig en chaotisch bestel. Wij moeten naar een modernere opvatting over buitenlands beleid toe. Eigenlijk heeft al het regeringsbeleid in ons tot doel, de buitenwereld te beïnvloeden. De Nederlandse buitenlandse politiek wordt in deze zin niet alleen door de minister van Buitenlandse Zaken gevoerd, ze behoort tot de verantwoordelijkheid van een groot aantal departementen: zo'n acht verschillende ministeries voeren een min of meer actief beleid dat op de buitenwereld gericht is. Dat verzwakt de coördinerende taak van de minister van Buitenlandse Zaken om daarin lijn te brengen en als kleine deelnemer aan de grote statenmaatschappij toch een behoorlijke bijdrage te leveren aan de bestrijding van het geweld, de verdrukking, de armoede, de werkloosheid en het bederf van de natuur, die de wereldsamenleving aantasten.

Astronomen vertellen ons dat wij waarschijnlijk alleen zijn in dit zonnestelsel en dat wij niet kunnen uitwijken naar een andere bewoonbare planeet. Dat is een extra reden om het ruimteschip aarde zorgvuldig in stand te houden.

De vergadering wordt van 17.56 uur tot 19.30 uur geschorst.

De heer **Van der Vlies** (SGP):
Mijnheer de Voorzitter! De inzet van dit kabinet laat zich kenmerken door begrippen zoals voortgaan, vernieuwen, ontplooiing en emancipatie, solidariteit, duurzame zekerheid betreffende inkomens en uitkeringen, fraudebestrijding, afslanking, versoering, handhaving rechtsorde, goed rentmeesterschap en recht en gerechtigheid, ook over de grenzen. Ongetwijfeld bevinden zich hieronder voorname doelen. In het vervolg zal blijken dat de SGP-fractie deze steunt. Bij andere moeten in het licht van voorgenomen uitwerkingen kritische kanttekeningen worden geplaatst; bepaalde voornemens moeten ronduit worden afgewezen.

Eerst wil ik echter een algemene opmerking maken, waaraan ik zeer hecht. Het heeft de SGP-fractie verbaasd dat dit kabinet zich in zijn presentatie aan deze Kamer geen publieke rekenschap geeft van fundamentele normen en waarden van waaruit het wenst te handelen. Node missen wij een grondige analyse van wat in onze samenleving zoal aan de orde is aan onder andere normvervaging, normerosie, afkalving normbesef, geestelijke vereenzaming en ontreddering als zijnde medebepalend voor veel zorgelijke ontwikkelingen. Natuurlijk — en het zij onderstreept — wij mogen veel zegeningen hebben en er is gelukkig veel goeds, zeker in vergelijking met de omstandigheden elders, maar er zullen toch ontwikkelingen en omstandigheden zijn, andere dan de wél genoemde en natuurlijk ook belangrijke, van onduldbaar hoge werkloosheid en bij voorbeeld de ernstige bodemverontreinigingen, die dit kabinet met zorg zullen vervullen. De vraag dringt: kabinet, wat is uw basis, uw diepste drijfveer, uw geestelijk profiel? Wat is uw principiële visie? Een therapie heeft pas effect na een verantwoorde diagnose en die laatste wordt niet zelden voorafgegaan door een diepte-onderzoek. Dan gaat het om oorsprong van kwaad en goed, om de wortel van tegenspoed en voorspoed. Zeker van een kabinet waarin de verhouding CDA : VVD twee op één is, mag anders worden verwacht. Bepaald niet zonder risico van schade wordt vrijwel direct gedoken in pragmatiek. Ik hoef toch niet te vrezen dat de opvatting overheerst dat men zijn handelen niet

moet laten bepalen door een ideologie, maar door een zakelijke beoordeling van de feiten alleen?

De regeringsverklaring komt nauwelijks verder dan dat de regering het geheel moet dienen en dienend leiding moet geven. Op zichzelf is dat duidelijk. De overheid evenwel is naar Bijbels getuigenis Gods dienaar. Naar die maat zal worden geoordeeld. In de Bijbel wordt ook een overdracht van regeringsverantwoordelijkheid verslagen. David, koning van Israël, wekt zijn opvolger Salomo op "te houden en te zoeken" — in zijn beleid straks — "al de geboden des Heeren". Letterlijk: "en gij, mijn zoon Salomo, ken de God uws vaders, en dien Hem met een volkomen hart en met een willige ziel; want de Heere doorzoekt alle harten en Hij verstaat al het gedichtsel der gedachten; indien gij Hem zoekt, Hij zal van u gevonden worden; maar indien gij Hem verlaat, Hij zal u tot in eeuwigheid verstoten" (1 Kron. 28:9). Van ganser harte hoop ik dat kabinets- en kamerleden — ik sluit mijzelf daarbij in — deze raad ter harte mogen nemen. Dan zal het werkelijk goed gaan. Mag ik de verklaring door de minister-president van zijn positie en die van het kabinet in dezen tegemoetzien? De Heere Jezus Zelf zegt: zoekt eerst het koninkrijk Gods en alle andere dingen zullen u dan worden toegeworpen.

Inzet van de verkiezingen vormde het gevoerde kabinetsbeleid. De uitslag van de stemmingen was duidelijk. Een tweede CDA-VVD-kabinet lag in de rede en treedt aan. De gevolgde procedure, een informateur en daarna een formateur, strookt met wat ons als het meest gewenst voorkwam. De knelpunten in het immateriële vlak die ons tot die mening brachten, hebben zich doen gelden. Ik constateer, dat die er nog zijn. Het vorige regeerakkoord was te strak, te gedetailleerd en te verbindend. Het nu gesloten akkoord kan zo nodig worden bijgesteld. Sterk veranderde omstandigheden kunnen daartoe aanleiding geven. Echter, ook als argumenten vanuit de Kamer als geheel daar overtuigend aanleiding toe geven, kunnen veranderingen worden aangebracht als de coalitiegenoten daarmee instemmen. Wordt hier nu veel of toch eigenlijk niets gezegd? De Kamer als geheel kan dat, maar er moet wel overeenstemming zijn tussen de coalitiegenoten. Zal er dan echt iets veranderen voor de Kamer als geheel, voor

zeven van de negen fracties daarin? Maar goed, de onderscheiden verantwoordelijkheden van kabinet en Kamers der Staten-Generaal worden beter gerespecteerd. De praktijk zal het verder uitwijzen.

Wat de personele invulling betreft is ook nu het bestaande beeld bevestigd, dat deskundigheid en inzet het nogal eens moeten afleggen tegen op personen vastgezette partijpolitieke belangen.

Het aantal staatssecretariaten is verminderd. "Versobering" en "versnippering" zijn de trefwoorden. Hoe werken deze beslissingen echter uit op de verhouding tussen bestuurlijke en ambtelijke toppen bij het management van de betrokken departementen?

Een belangrijk onderdeel is het financieel en sociaal-economisch beleid. Het drie-sporenbeleid van het vorige kabinet werd door ons op hoofdpunten doorgaans gesteund. Dit beleid wordt voortgezet. Binnen de bundel van die drie sporen is wel wat van plaats gewisseld. Hoofddoelstelling was terugdringing van het financieringstekort. Hoofddoelstelling is nu de bestrijding van de werkloosheid. De werkgelegenheidsbevordering was naar het oordeel van velen in de vorige periode nog het minst van de grond gekomen. Op zich is het begrijpelijk dat daar nu extra wordt ingezet. De ijkpunten voor 1990, naar berekeningen van dit ogenblik het eindpunt van de rit, zijn maximaal 500.000 werklozen en een financieringstekort van 5,25%. Welke van die twee — de één wordt immers harder geformuleerd dan de ander — zal, als puntje bij paaltje komt, overheersen? Nu is er vanzelfsprekend een onderlinge samenhang tussen de taakstellingen van de drie sporen. Het één doe je om en in het licht van het ander. Als de balans nu maar niet te veel doorslaat, waardoor weer vervallen zou worden tot korte-termijnpolitiek. Vooral de effecten van rente- en aflossingsverplichtingen op de staatsschuld op de middellange termijn baren onze fractie grote zorgen. Deze zullen zich steeds duidelijker doen gelden. Aan het regeerakkoord liggen kernegevens ten grondslag waarbij het CPB, mede geleid op de middellange-termijnramingen, inmiddels al weer vraagtekens zet met betrekking tot de werkelijke effecten van de beleidsvoornemens. Ik erken dat je nu eenmaal moet werken met prognoses en modellen. De vinger

moet echter blijvend aan de pols van de werkelijke ontwikkelingen worden gehouden. Met belangstelling nam mijn fractie indertijd kennis van het politieke testament van minister Ruding. Waaruit bestaan concreet de extra waarborgen die hij kreeg bij zijn toetreding tot dit kabinet? Zijn er alternatieven ontwikkeld voor het geval dat er tegenvallers zijn? Defensie en Ontwikkelingssamenwerking, waarvan wij vinden dat daarop niet mag worden bezuinigd, zijn blijkbaar eventuele bijspringers. In welke mate en op welke termijn zou dit, mits nodig, kunnen? Het voorgenomen strakkere begrotingsbeleid heeft in principe onze instemming. De ombuigingen worden per boekjaar reëler afgezet en verwerkt. Overschrijdingen moeten binnen een zelfde hoofdstuk gecompenseerd worden. Akkoord. Echter ook hier de opmerking dat dit niet altijd meteen zal kunnen. Soms kan het zelfs affaires opleveren. Hoe stelt men zich een en ander concreet voor in het licht van het boekjaarrime?

De maatregelen ter bestrijding van de harde kern van de werkloosheid en met name de maatregelen die op scholing zijn gericht, hebben in het algemeen onze instemming. De gedachte van het jeugdwerkgarantieplan spreekt ons aan. Wij zien de uitwerking van een en ander graag tegemoet. Het mogen echter geen derderangsbaantjes worden, zoals critici nu al beweren. Het alternatief is echter werkloosheid en daarna uitzichtloosheid. En daarin kan niet worden berust. Het pakket maatregelen richt zich waarschijnlijk vooral op de jongere werkloze. Komt de oudere, langdurig werkloze niet op nog meer afstand van het proces? Dan wordt dit zeker een vergeten generatie. Een arbeidsplaats kan maar door één tegelijk worden bezet. Hoge prioriteit voor jongeren vinden wij op zichzelf goed. Maar ook ouderen — zeker de kostwinners onder hen — moeten worden geholpen. Hoe schat de minister-president de voorgestelde maatregelen op dit punt in? Lopen wij toch niet het gevaar dat de oudere langdurig werklozen uiteindelijk onder het resterende bestand van 500.000 werklozen zullen ressorteren? Terecht werd in de vorige periode van een versterking van het bedrijfsklimaat een beslissende bijdrage aan nieuwe arbeidsplaatsen verwacht. Dat is nu niet anders. Sombere

geluiden uit de kring van ondernemers geven voor dat het samenstel van beleidsvoornemens uit het regeerakkoord de economische groeimogelijkheden ontmoedigt. Aanleiding daartoe vindt men met name in de lastenverzwaring in relatieve zin voor ondernemingen en burgers in het komende begrotingsjaar 1987. Het kabinet zal gereede aanleiding hebben, zich hiertegen te verweren. Ook het kabinet immers belijdt dat het prille herstel niet mag stagneren.

Teleurgesteld zijn wij erover dat geen nieuwe investeringen en initiatieven voor grootschalige projecten worden aangekondigd. Naast stadsvernieuwing — gelijkblijvend budget — en bodemsanering — extra geld, prima — is er nog zo veel nuttigs te doen wat manjaren genereert. Ik denk bij voorbeeld aan de vaste oeververbinding Westerschelde en aan de restauratie van diverse rioleringsstelsels. Waarom de uitdaging niet aanvaard, extra-gelden te voteren? Mijn program maakt gewag van vijf miljard gulden over de komende vier jaar.

Terecht wordt hard getrokken aan de beheersing, ten minste stabilisering, van de collectieve-lastendruk. Het kabinet houdt vast aan het behoud van koopkracht, te bezien over de gehele kabinetsperiode. Ook de SGP heeft zich daartoe, middels program, verplicht. Voor het arbeidsvoorwaardenbeleid in de collectieve sector wordt een "ruimtemodel" ontwikkeld, waarbij moet worden bezien of dat werkelijk ruimte geeft aan de partners in het overleg. Welke gedachten en welke bereidheid liggen hieraan ten grondslag? Degelijk en volwaardig beleid moet onzes inziens terecht komen bij de mogelijkheid van per deelsector verschillende invullingen; naar de ruimte die per jaar wordt bemeten, naargelang de budgettaire situatie. Maar de ambtenaren mogen niet afhankelijk worden van sluitpostdiscussies bij begrotingsinvullingen. Ook de pakketvergelijking moet metterdaad tot gevolgtrekkingen gaan leiden. Hoe zal men daarmee verdergaan, procedureel maar ook inhoudelijk, materieel?

Bijzondere aandacht behoeven de in intensiteit en aantal toenemende signalen over knelpunten in personele voorzieningen. Of de gezochten zijn er niet, of zij zijn niet binnen te halen voor, dan wel binnen te houden met dat geld. Een alerte reactie lijkt

op zijn plaats, wil de kwaliteit van het werk van voortgang en vernieuwing, als voorgenomen, niet teruglopen. Welke structurele maatregelen worden overwogen, naast de hier en daar al bekende incidentele maatregelen? Wat zal er overigens terechtkomen van de ontwikkelingen in de marktsector? Zal het vertrouwen in matiging dat werd uitgesproken worden beantwoord? Hoe ziet het kabinet dit in samenhang? Dat de automatisch toegekende periodieke verhoging kritisch wordt doordacht, moet op voorhand kunnen lijden. Uiteraard is zorgvuldigheid vereist, en dus goed overleg.

De achter ons liggende maanden zijn politiek voor een heel deel beheerd door het euthanasievraagstuk. De rol van de Raad van State heeft een sterk accent gekregen. Met alle respect voor dit hoogste adviesorgaan, dreigt onzes inziens toch een ge-, of moet ik zeggen verlegenheidsoplossing. Het is overigens een wijze constatering dat initiatief en proeve beide te subjectieve begrippen met cruciale rol hanteren. Dat niet nu op die weg moet worden voortgegaan, maar eerst maar eens grondig moet worden nagedacht. Wat nu echter dreigt, is dat een zich ontwikkelende vervolgingspraktijk en rechtspraak, getoetst op geïk middelen overleg over in acht te nemen zorgvuldigheidseisen, en een catalogisering van mogelijkheden van hulp bij levensbeëindiging die geen euthanasie zullen heten de maat zullen — blijven — stellen aan het omgaan met leven en dood in onze samenleving. Wordt dit gevaar onderkend en ontloopt de wetgever zo niet haar verantwoordelijkheid? In zulke zaken blijkt nu eenmaal in de praktijk, en in de loop van soms enkele jaren, veel rek te zitten. Dan geraken we toch uitdrukkelijk door de bocht, als we daar in beginsel al niet door zijn. Waar is dan het einde? Het gaat om niet minder dan om verantwoord gedrag ten aanzien van het schepsel Gods.

Een principiële "neen-houding" is geboden en door mijn fractie ook telkenmale verwoord, met erkenning en regeling van moeilijkheden in de praktijk. Het werkveld mag in zulke wezenlijke zaken niet in het ongewisse worden gelaten.

Zoals duidelijk zal zijn, is de SGP-fractie over een en ander zeer verontrust. Dat zijn wij over meer ontwikkelingen rond allerlei andere, ethisch zwaar geladen medische en

medisch-wetenschappelijke verrichtingen: genetische experimenten, reageerbuisbevruchting, embryo-doding bij meervoudige zwangerschap, handelwijzen bij vroeggeboorten enz. Wordt het niet de hoogste tijd dat normerend en regulerend wordt opgetreden? Ik lees en hoor daarover niets. Het wetenschappelijk bedrijf onttrekt zich doorgaans aan maatschappelijke toetsing vooraf. Pas achteraf wordt dan duidelijk dat het allemaal nogal moeilijk ligt. Maar de ontwikkelingen gaan wel door. De wetenschap is er en biedt de mogelijkheid. En de wetgever holt achter de feiten aan. Dat moet hoognodig anders. Wij dringen dan ook aan op een heel duidelijke toezegging op dit punt. Hiervan afhankelijk overweeg ik in tweede termijn de Kamer hierover een uitspraak voor te leggen.

Misbruik en fraude, criminaliteit en vandalisme, ook het terrorisme, dienen meer slagvaardig te worden bestreden. Dat verplicht tot armslag voor politie en justitie. Hoe liggen hier de prioriteiten? Worden wel voldoende extra middelen vrijgemaakt? Een legitimatieplicht, in dit kader overwogen, heeft al veel stof doen opwaaien. Hoewel niet op voorhand afwijzend, hebben wij wel twijfels of nut en effect in verhouding staan tot wat er aan werk en emotie aan verbonden is. Wat leert de praktijk in bij voorbeeld België en Italië in dezen?

Uitdrukkelijk vragen wij het kabinet de positie van gewetensbezwaarden nu eindelijk volwaardig te regelen of te doen regelen. Ik denk aan toenemende en niet echt noodzakelijke zondagsarbeid, door ons gewraakt, aan de orde in verband met meer ploegendiensten en bij voorbeeld de winkelsluitingswet en wijzigingen daarop. Ik denk aan werkers in de gezondheidszorg. Kunnen op dit punt toezeggingen worden gedaan?

Versobering, afslanking, deregulering, privatisering en decentralisatie, in beginsel ondersteund door mijn fractie, moeten krachtiger worden doorgezet. Naast ideeënbusen zijn misschien onafhankelijke commissies nodig om weerstanden die zich intern kunnen voordoen, af te leiden. Een convenant met de lagere overheden kan in dezen nuttig zijn. Maar ook dat moet nog nader worden bezien.

Wij struikelen over een toegezegde notitie over het referendum, ervan uitgaande dat daarbij een min of

meer positieve grondhouding moet worden verondersteld. Zo komt het wat tot ons. Daar zitten toch fundamentele staatsrechtelijke bezwaren aan vast?

Ik haast mij om tot een afronding te komen, met voorbijzien van veel dat belangrijk is. Ook ik moet met het oog op de spreekrijd prioriteiten stellen. Ik zie voorbij het energiebeleid en de versobering; landbouw en visserij met kwantum- en quotumbeheersing in het licht van overschottenproblematiek en inkomensneergang; de onderbelicht gebleven drugsbestrijding; het Zuid-Afrikabeleid met het ingrijpende dilemma hoe langs vreedzame weg tot afschaffing van de apartheid te komen; het onderwijs, met precisering van beleid ten aanzien van het voortgezet onderwijs en de instrumentering van het beroepsonderwijs; de problematiek waarmee de commissie-Oort zich heeft beziggehouden en de positie van de echt alleenstaanden in de gehele benadering; het vrede- en veiligheidsbeleid; de milieuproblemen en het vergrijzingsvraagstuk. Er zou meer te noemen zijn.

Nu dus de afronding. Het kabinet beschouwt de periode 1986-1990 als een overgangsfase van slecht via wat beter naar goed. Er zijn er die het goed hebben en in het licht leven en anderen, in achterstandssituaties, meer in het duister dus, niet opmerken. Het gaat dan om emancipatie en non-discriminatie en wellicht meer. Dit zijn bepaald geen waarde vrije begrippen. Om bij de beeldspraak van de minister-president te blijven: het gaat er dan wel om wat voor licht er schijnt. Is dit het flakkerende kaarslicht van de mens of de intense lichtbundel van Gods Woord. Als het dan bij voorbeeld gaat om al dan niet een brede wet gelijke behandeling en om wel of geen uitbreidingen van strafbepalingen met betrekking tot discriminatie, zullen normen en rechtvaardigingsgronden toch niet in de mens alleen gevonden kunnen worden. Allereerst zal toetsing moeten plaatsvinden aan Gods geboden, omdat het ons allen betaamt die te gehoorzamen. In ernst en met bewogenheid, wat de Bijbel zonden noemt, kan door ons toch niet worden goed gepraat en wettelijk worden ingekaderd.

Wij vrezen dat hier overtuigingen botsen. Levensstijlen en daaraan verbonden keuzen conflicteren. Individualisering, alternatieve leefvormen naast de huwelijkse en

dergelijke: ze reiken ons een inrichting van de samenleving aan die afwijkt van wat de Bijbel als zo zegenrijk voorhoudt. Zal dat dan de samenleving kenmerken die door middel van onze inspanning wordt overgedragen aan de volgende generatie? Het kan zoveel beter, maar dan moeten wij de opdracht van David aan Salomo ter harte nemen. Dan is er voluit en wezenlijk perspectief. Dan is er hoop. Gaarne wenst de fractie van de SGP dit kabinet Gods onmisbare zegen toe.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Voorzitter! Het beeld heeft het dan toch gewonnen van de werkelijkheid. De uitstraling van de minister-president, openhartig, doortastend en de redelijkheid zelve, heeft de realiteit van het vier jaar gevoerde beleid afdoende in de schaduw kunnen stellen: een beleid dat hard was, ontoegankelijk en voor veel mensen zonder perspectief. Het was ook een beleid waartegen heel veel mensen te hoop zijn gelopen vanwege de kruisraketten, vanwege de keuze voor kernenergie en vanwege de afbraak van sociale zekerheid. De lijsttrekker van het CDA, heeft een knappe prestatie geleverd: hij mag van de kiezers zijn karwei afmaken.

Geen wonder, Voorzitter, dat ook de regeringsverklaring is opgesteld volgens het zo succesvol gebleken verkooprecept. Het moet voor velen toch bemoedigend klinken uit de mond van deze premier, dat wij werkloze mensen als het ware moeten gaan opzoeken om hem of haar kansen te geven. Het moet bemoedigend klinken als dit kabinet zegt emancipatie, eigen verantwoordelijkheid voor de mensen en recht en gerechtigheid over de grenzen heen te willen.

De samenstelling van de ploeg werkt aan dat bemoedigende beeld misschien wat minder mee: Winsemius weg, De Ruiter weg en Van der Reijden weg. Waren dat niet juist de drie die soms nog een eigen geluid lieten horen? Heeft Van der Reijden echt uit de krant moeten lezen dat hij niet meer gewenst was? Voor dit soort menselijke aspecten had de minister-president, leider van het team zoals hij zo graag zegt, het kennelijk te druk en het woordje "dankbaarheid" in de aanhef van de regeringsverklaring strijkt het nodige

weer wel glad. De kiezers vergeten snel.

Voor degenen die inmiddels geleerd hebben door deze maskerade heen te kijken, is deze ploeg bewindslieden slechts de bevestiging van een harde werkelijkheid: het recht van de sterkste is weer terug. Lubbers is niet meer de man waar Den Uyl nog altijd van droomde. Zelfs op 3 mei stond nog in de NRC: de man die van dicht bij de PPR vandaan komt, in het kabinet-Den Uyl heeft gezeten en dus de behoefte moet hebben aan een ander soort CDA dat tenminste zo goed met de Partij van de Arbeid zou kunnen samenwerken.

Hij heeft een wezenlijk andere keus gemaakt. Hij was daar duidelijk over in de campagne en in de keus van zijn ministers: zeg mij wie uw vrienden zijn en ik zal u zeggen wie ge zelf zijt.

Dit element van duidelijkheid in de campagne, voortzetting van het kabinetbeleid, was een winstpunt. Het paste natuurlijk perfect in de beeldvorming, maar dat neemt niet weg dat het bieden van duidelijke politieke keuzen de basis is van elke democratische besluitvorming. De progressieven hebben daarop in het verleden veel nadruk gelegd. Diezelfde progressieven hadden zeker nu een eenduidig en inspirerend alternatief kunnen aanbieden. Dat dat niet is gebeurd en dat iedereen op deze verwarrende manier alleen maar voor zichzelf heeft gekozen, beschouw ik nog steeds als een ongelooflijke blunder.

CDA en VVD hebben de kiezers om een meerderheid gevraagd en zij hebben die meerderheid gekregen. Tachtig zetels zijn voldoende basis voor de vorming van een kabinet. Dan is het ook een kwestie van politiek fatsoen de Koningin te adviseren de heer Lubbers tot formateur te benoemen. Mijn fractie heeft dat dan ook gedaan. Het werd, jammer genoeg, een informateur, zij het met een duidelijke opdracht. Het begon aardig. Alle fractievoorzitters werden uitgenodigd. Wat is trouwens het nut geweest van de gesprekken? Wat is daarmee gebeurd? Een aantal politieke testamenten en ambtelijke adviezen werden openbaar, maar over de voortgang van het werk drong niets naar buiten door. En tekenend was een interview in Den Haag Vandaag van 16 juni. Dat ging zo:

Mijnheer De Koning, een hoop mensen vragen zich, denk ik, af hoe

doen zij dat nu toch in de formatie? Kunt u iets uitleggen over uw werkwijze op het punt euthanasie?

Neen, absoluut niet.

U hebt tot taak oplossingen te verzinnen. Hoe pakt u dat aan in dit geval?

Dat kan ik u niet zeggen.

Het is wel een extreem moment van geheimzinnigheid. Terecht.

Wat voor baat heeft u bij dit soort extreme geslotenheid?

Dat valt nog te bezien. Het lijkt mij in ieder geval goed om op dit moment extreem gesloten te zijn.

Maar ook over de werkwijze kunt u niets vertellen?

Ook daarover niet, neen.

Voorzitter, helaas op andere momenten was de situatie al niet anders. Met alle begrip voor de problemen in de fractie van de VVD, die natuurlijk tijd vroegen, hebben wij van de hele periode toch een nare smaak overgehouden. De verantwoordelijkheden werden geheel vermengd. De latere formateur liep niet alleen bij de informateur in en uit. De informatie-opdracht werd maximaal opgerekt. Bij het formatiegesprek zat de ex-informateur ook weer aan tafel, samen met een door de fractie van de VVD benoemde co-formateur die geen co-formateur werd. Onder de vlag van informatie kun je in het geheim werken en de indruk is gewekt dat dit heel bewust is uitgebuit. Ik vraag de minister-president of die indruk juist is. Hij dankte vanmorgen de heer De Koning voor — ik citeer — zijn gelukkig evenwicht van geduld en voortvarendheid. Maar kan hij zich voorstellen dat zo'n slepende kabinetsformatie zonder behoorlijke verslaglegging en zonder de mogelijkheid van democratische controle nu niet bepaald het goede antwoord is op de duidelijkheid die de kiezers hebben geschapen? Nadere bezinning over het verschijnen van een informateur en op de voorwaardengrenzen waarop zijn werk moet worden gebonden, lijkt niet overbodig.

Trouwens, ook de ontwikkeling van het fenomeen regeerakkoord zit mijn fractie niet lekker en dat is al langer het geval. Keerpunt '72 is als gezamenlijk regeerprogramma destijds onder de verantwoordelijkheid van de partijen, niet van de fracties, tot stand gekomen. Het werd voor de verkiezingen gepresenteerd. Dat is iets heel anders dan nu gebeurt. Een regeerakkoord is louter een fractiezaak geworden. Daar blijkt men in

staat om de eigen stokpaardjes die de verkiezingsprogramma's niet hebben gehaald, opgenomen te krijgen. De belangrijke rol die leden van de fractie in dezen hebben vervuld, wordt zelfs in de regeringsverklaring vermeld. Mijn fractie is en blijft van mening dat die werkwijze en vooral de manier waarop in 1982 en nu invloedrijke leden van de fracties van het CDA en de VVD bij de formatie worden betrokken en persoonlijk aan het resultaat, een akkoord en het kabinet worden gebonden, afbreuk doet aan de rol van het parlement en de parlementaire controle ondergraaft. Het gaat dan niet alleen over de meerderheid van het parlement, zoals de heer De Vries zei. Het akkoord draag hiervan ook de sporen. Vanmorgen is punt 10 van het mediabeleid aan de orde geweest. Eventuele wijzigingen in het definitieve regeringsvoornemen behoeven de instemming van ten minste beide regeringsfracties. Wil dat zeggen dat ook een amendement van een van de andere fracties alleen maar zin heeft als beide regeringsfracties het ermee eens zijn? Dat kan toch niet? Onder het hoofdstukje euthanasie moet kennelijk expliciet worden vermeld dat individuele leden de volle vrijheid behouden datgene te steunen wat naar hun oordeel in wetgeving gesteund moet worden. Alsof welk regeerakkoord en welke fractie dan ook een kamerlid die vrijheid zou kunnen ontnemen.

Wij hebben begrepen dat uitgangspunt van de informateur was, zoveel mogelijk ministers op hun eigen departement te handhaven. Welke argumenten had hij, want hij heeft ten slotte geformeerd, om de heer Van Aardenne te laten vallen? Was hij achteraf gezien toch niet zo'n goede minister? Welke argumenten had de formateur om de heer Nijpels VROM aan te bieden? Uitgerekend de heer Nijpels nam als onderhandelaar genoeg met een uiterst zwakke milieuparagraaf. Wat is de reden waarom het departement van de heer Brinkman nog verder wordt uitgekleeft? Volwasseneneducatie gaat naar Onderwijs, toerisme, recreatie en sport voor een stuk naar Landbouw, keuringsdienst voor waren eveneens naar Landbouw.

Mijn fractie heeft geen bezwaar tegen minder staatssecretariaten, maar het schrappen van uitgerekend de staatssecretaris voor Emancipatiezaken ervaren wij als een regelrechte klap in het gezicht van de

vrouwenbeweging. Voldoende aandacht voor de belangen van vrouwen lijkt op geen enkele manier meer gewaarborgd, noch door — het spijt mij — de persoon van minister De Koning, noch door de samenstelling van de ministerraad. En dat terwijl de vrouwenbeweging sterk had aangedrongen op een aparte minister voor het emancipatiebeleid. Is men alsnog bereid een aparte raad voor het emancipatiebeleid in te stellen, zoals er ook een raad voor ontwikkelingsamenwerking is gekomen? Het gaat tenslotte om de belangen van de helft van de bevolking, waarbij zeer veel departementen betrokken zijn en coördinatie heel hard nodig is. Zo nodig dien ik in tweede termijn een motie in.

Wat de PPR-fractie betreft, had er nu ook een minister voor wetenschap en technologie moeten komen. Ik ben hierover nogal teleurgesteld, want een meerderheid van de Kamer steunde deze gedachte. Bij de algemene beschouwingen vorig jaar heb ik een motie ingediend, waarvan de fractievoorzitter van het CDA verklaarde dat men daarvoor was, maar dat men de motie op dat moment niet opportuun achtte. Men was van mening dat dit bij de formatie moest worden geregeld. Waarom is dat niet gebeurd? Wat snijden al die gloedvolle verhalen, bij voorbeeld over de ethiek in de gezondheidszorg, voor hout als men het telkens weer laat afweten als het op echte maatschappelijke sturing aankomt? Juist in de huidige constellatie zou zo'n minister heel prima werken.

Op het eerste gezicht mist de regeringsverklaring een duidelijke visie op mens, overheid en samenleving. Vergis u echter niet. Kijk achter de versluisende woorden en pas op als de macht het woord "dienen" gebruikt. De ideologie is er wel. De drijfveren zijn consistent. Het gaat om het recht van de sterkste, om het handhaven van de huidige machtsverhoudingen in de wereld, om een maatschappij waarin enkelingen beslissen over leven en toekomst van velen. Die enkelingen die — jazeker — in het licht leven, hebben toch de afgelopen vier jaar niets anders gedaan dan willens en wetens de achterstanden van talloze medeburgers vergroten.

Voortgaan en vernieuwen is het motto. Het eerste hadden wij verwacht. De sanering gaat door: 16,5 miljard omgebogen in de

afgelopen vier jaar, 18,5 miljard als doelstelling voor de komende jaren. Het tweede, vernieuwen, maakt toch nieuwsgierig en ik ga lezen. Nieuwe uitdagingen van een samenleving die zich moet voorbereiden op de jaren negentig, die daar naartoe moet groeien. Om welke uitdagingen gaat het dan? Ik lees, "de nieuwe kennismaatschappij" en verderop: de jaren negentig die getekend zullen worden door voortgaande technologische vernieuwingen met even zoveel uitdagingen voor ons onderwijsbestel en het technologiebeleid. Informatica is bij voorbeeld van belang voor de werkgelegenheid.

Dan maar eens kijken bij onderwijs. In de volwasseneneducatie neemt het beroepsonderwijs een centrale plaats in. En: voor het economisch herstel van de samenleving in haar geheel is een goed toegerust stelsel van hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek onmisbaar. Verder staat er niets over vernieuwing.

Ik kijk bij het technologiebeleid en lees: benutting van nieuwe technologische mogelijkheden is een van de allerbelangrijkste factoren die onze groei bepalen. Dat is alles. Ik lees ook over: een Europese identiteit op veiligheidsbeleid als een proces dat politiek kan worden beïnvloed, maar ook moet worden gestimuleerd vanuit praktische economische en technologische samenwerking.

Ik vraag mij dan af of er straks nog mensen leven in de maatschappij van 1990. Zo ja, hoe moet dat dan? Moeten wij ons daar dan niet op voorbereiden?

In de landbouwpargraaf wordt gezweven over de gevolgen van ons landbouwbeleid voor de Derde Wereld. Het milieu heeft kennelijk niets met de economische groei te maken. Aan nieuwe technologie zitten blijkbaar geen maatschappelijke keuzen en geen wezenlijke ethische vragen vast. De prachtige woorden over wapenvermindering verhinderen blijkbaar niet een zwaardere nucleaire verantwoordelijkheid voor Nederland, niet langer voor één, maar voor alle afdelingen van het 8 inch-geschut. Dat klopt toch? Dat waren toch die slagveldwapens die het CDA altijd zo gevaarlijk vond?

Bij nader inzien blijkt "de groei-kraft in onze samenleving" louter financieel-economisch bedoeld te zijn. Ontplooiing wordt alleen in relatie gebracht met een betaalde baan. Begrippen als "emancipatie",

"een verantwoordelijke en volwassen samenleving", "nieuwe solidariteitsverhoudingen" krijgen geen inhoud. Erger nog, het beleid dat wordt uitgezet, zal mensen voortdurend kansen blijven ontnemen zichzelf te worden en verantwoordelijk te zijn. Vrouwen wordt vorming en scholing steeds moeilijker gemaakt. Jongeren worden gedwongen te werk gesteld of gedwongen geschoold, anders hebben zij geen geld om van te leven. De koopkracht van de minima is in feite niet gegarandeerd. En bij solidariteit denk ik aan de zwakzinnigenzorg, aan de bejaardenoorden op dit moment en aan de gezondheidszorg waar de situatie nu al volkomen uit de hand loopt. Niets daarover. Niets over de toekomst van ouderen in het algemeen. Niets over een vrije-tijdsbeleid. Niets, zelfs niet het begin van een vermoeden van een nieuwe kijk op arbeid. Niets over de betekenis van onderwijs en vorming anders dan voor een beroep. En cultuur? Dat is kunst, meer niet, met hogere toegangsprijzen bij, kan het zijn, een groter publiek bereik.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb nog nooit zoiets armzaligs gezien. De suggestie dat het om mensen gaat, om het isolement waarin velen verkeren, maakt mijn fractie eigenlijk woedend. Werken boven inkomen, mensen nieuwe kansen geven? Welnee. Waar is de arbeidstijdverkorting? De kinderopvang krijgt geen uitbreiding. De rijksbijdrage sociaal-cultureel werk wordt voor meer dan de helft gekort. Betaalde arbeid, ja zeker, dat is het enige dat telt, maar dan wel in dienst van een groeibeleid dat zelf steeds meer betaalde arbeid en noodzakelijke voorzieningen afstoot. En dat is dubbelspel.

Tot onze verbazing heeft de vakbeweging in eerste instantie nogal positief gereageerd op de gedachte van een convenant tussen regering en sociale partners. Mijn vraag is wat nog de betekenis kan zijn van zo'n onderlinge afstemming van een sociaal-economisch beleid op hoofdlijnen — dat is de bedoeling want dat staat in de tekst — als de nullijn voor de uitkeringen en de ambtenaren, de nullijn voor de collectieve uitgaven en de minimale arbeidstijdverkorting van 3/4% per jaar al bij voorbaat vastliggen en een feitelijke vermindering van de werkloosheid met 200.000 mensen bij voorbaat onhaalbaar lijkt. Kan de minister-president die vraag beantwoorden? Of gaat het niet over

de hoofdlijnen van het beleid? Wat kan de betekenis zijn van het bestuursakkoord met de lagere overheden als er wel taken en bevoegdheden worden overgedragen, maar nauwelijks geld? Hoe moeten wij de voorgenomen afspraken van de bewindslieden van Sociale Zaken en Werkgelegenheid met de gemeenten plaatsen in de praktijk van de afgelopen jaren waarin systematisch elke eigen verantwoordelijkheid van de uitvoerders de kop in werd gedrukt, desnoods via sanctiemaatregelen? Hoe verhoudt zich de overdracht van de werknemersverzekeringen en de specifieke wijzigingen in AWW en bijstand tot de beloofde rust in de sociale zekerheid? Aan welke voorwaarden denkt men die overdracht te binden?

Voorzitter! Ons standpunt in de euthanasie-discussie blijft dat goede wetgeving op korte termijn geboden is. Maar dat vraagt zorgvuldige en inhoudelijke discussie en geen van beide aspecten lijken gewaarborgd. Euthanasie is zo belangrijk dat het belang van de coalitie voorgaat.

Op de wet gelijke behandeling zijn wij niet gerust. Ik zou graag het volgende willen weten. Het regeerakkoord noemt in dit verband de datum van 1 juli 1987. Houdt het kabinet zich aan die datum? Hebben de regeringsfracties daarna de vrije hand? Is al bekend wie het homo-beleid gaat coördineren? Wat gebeurt er met de wet op de jeugdhulpverlening? Kan de minister-president ons uitleggen wat wordt bedoeld met de cryptische zin "van de voortgezette integratie en samenwerking van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening" na de intrekking van dat wetsontwerp?

Wat het mediabeleid betreft, is onze conclusie dat het uitgangspunt "niet-commercieel" definitief weg is en dat zonder enige argumentatie. Veronica, Tros en de Avro hebben de sleutel in handen en het argument "wij zijn principieel tegen" kan vanaf nu niet meer worden gebruikt.

De algemene identificatieplicht is inmiddels bijgesteld. Ook in de huidige vorm acht mijn fractie de plannen onnodig en gevaarlijk. Waar ligt de grens tussen juridisch verdacht zijn en zich verdacht gedragen? Ook al wordt de controle op de identiteit beperkt, de plicht om je in bepaalde situaties te kunnen legitimeren, strekt zich wel degelijk uit tot de gehele bevolking. Een

heilloze weg, Voorzitter, met grote weerstanden in de samenleving. Overigens hebben beide politiebonden ook grote bezwaren. Mijn fractie overweegt in tweede termijn een motie op dit punt in te dienen.

Ik heb een probleem met de tekst over Zuid-Afrika. Nu de missie-Howe is mislukt, moeten de twaalf verdere maatregelen tegen Zuid-Afrika nemen. Dat wisten wij al. Maar wat doet Nederland als het Verenigd Koninkrijk blijft blokkeren? Zullen wij dan volgens het regeerakkoord met een relevant aantal landen verdere sancties treffen? Wat is een relevant aantal landen?

Voorzitter! Mijn fractie is geschrokken van de gedachte dat bij tegenvalende bezuinigingsresultaten in uitzonderlijke situaties ook Defensie en Ontwikkelingssamenwerking in onderlinge samenhang moeten worden gezien. Mijn vraag was wat die onderlinge samenhang betekent. Ik heb daar van de heer De Vries in een interruptie al een antwoord op gekregen. Gelukkig heeft hij vanmiddag gezegd het politiek volstrekt uitgesloten te achten dat defensie-uitgaven reëel naar boven blijven gaan — ook al is dit maar met een half procent — en uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking reëel naar beneden. Voorzitter! Ik kon mij ook al niet voorstellen dat het CDA de leus "bewapening is diefstal van de armen" op die manier waar zou willen maken.

De kruisraketten. Zoals bekend is in de grondwetsdiscussie in 1979 door minister Wiegel uitdrukkelijk de mogelijkheid opengelaten dat de Kamer in nieuwe samensstelling opnieuw en anders oordeelt over de strijdigheid van een dergelijke overeenkomst met de Grondwet. Ook voor de situatie die dan ontstaat is de procedure toen vastgelegd. Mijn fractie hecht eraan dat de Kamer zich op dit punt uitsprekt en dat ieder individueel kamerlid zijn of haar verantwoordelijkheid op dit punt neemt. Ook hierover zal ik een motie indienen.

Voorzitter! Ik rond af. In haar advies aan de Koningin heeft mijn fractie gezegd geschokt te zijn door de voor progressief Nederland zo slecht afgelopen verkiezingen, maar zich te realiseren dat de progressieve partijen daaraan zelf hebben bijgedragen door tegenover de duidelijke keuze van CDA en VVD voor voortzetting van hun beleid slechts onduidelijkheid en verdeeld-

heid te stellen. Zoals u zult begrijpen, stemt dit debat ons niet bepaald vrolijk. Meer dan ooit zal het de komende jaren nodig zijn veel mensen weer hoop te bieden en ernst te maken met een gezamenlijk alternatief. Of dat lukt, hangt vooral af van de discussie binnen de PvdA. De heer Lubbers heeft haast, zegt hij. Maar wij ook. De politieke keuzes die de komende jaren worden gemaakt, kunnen in veel opzichten beslissend zijn voor overleven, in het klein en in het groot. De "nooit-genoeg-ideologie" en bestaande machtsverhoudingen kunnen niet meer zonder elkaar. De politieke tweedeling is een feit en het heeft geen enkele zin die realiteit te blijven ontkennen.

De mensen voor wie wij opkomen, hebben eindelijk recht op een maximale inspanning van alle progressieve partijen, groepen en bewegingen om de krachten te bundelen. De fractie van de PPR wenst de heer Kok geluk met zijn overtuigend debuut als voorzitter van de fractie van de PvdA en verwacht zijn inzet voor Keerpunt 1990.

□

Mevrouw **Van Es** (PSP): Voorzitter! Voortzetting van de CDA/VVD-coalitie was de inzet van de verkiezingscampagne van de regeringspartijen en daar zijn zij ook in geslaagd. Het CDA, al lang niet meer gewend aan een krachtig confessioneel élan en zelfvertrouwen, kon er eens goed voor gaan zitten. De grootste partij, twee maal zo groot als de coalitiepartner VVD, met confessionele politiek, toch zo vaak afgedaan als een relikwie uit het verleden, blijkt electoraal opeens de aantrekkingskracht van een optimistische toekomstverwachting te hebben. En de aantrekkingskracht op jongeren van de VVD van Nijpels heeft het afgelegd. Het fenomeen heeft zich ook voorgedaan dat de linkse oppositie, de progressieve oppositie of socialistische oppositie — hoe men het ook noemen wil; de PSP niet uitgezonderd — zich in de positie gedrongen zag om steeds maar weer te wijzen op de gevaren van de afbraak. In zo'n atmosfeer is het terugdringen van de werkloosheid tot een half miljoen een belofte voor de toekomst in plaats van een onacceptabel verschijnsel van een maatschappij, waarin niemand enthousiast zou kiezen om te leven. Het CDA van Lubbers blijkt niet meer de behou-

dende kracht in de samenleving te zijn — zo was het beeld — het is het vertrouwen in de toekomst.

Ook nu nog in dit regeerakkoord is dit terug te vinden. De mijlpaal van 500.000 werklozen in 1990 is een gok zonder garanties. Maar, wie niet waagt die niet wint. De zeurpieten zijn degenen die om die garanties vragen. In de verkiezingscampagne was die rol van zeurpiet enigszins weggelegd voor de Partij van de Arbeid, die dan vervolgens ook alleen stemmers van PPR, CPN en PSP naar zich toetrok. De CPN uit de Kamer in plaats van de PvdA in de regering. Maar ook al is de vertegenwoordiging van radicaal links in deze Kamer tot drie personen teruggebracht, toch blijf ik mijzelf zien als representant van die mensen buiten dit gebouw die het niet vanzelfsprekend vinden dat er massabewapening bestaat, dat asielzoekers ondanks prachtige woorden als paria's worden behandeld of dat de bijstand als een jaloerse minnaar vrouwen beloert.

De verwarring over de facelift van het CDA is er overigens ook bij andere dan politieke partijen, bij voorbeeld bij de vakbeweging, die in een eerste reactie een 6+ gaf aan het regeerakkoord. De door Wim Kok in het aan hem gewijde boekje "Wim Kok, 15 jaar vakbeweging" als produkten van deze tijd gekwalificeerde nieuwe generatie vakbondslieden gingen hiermee wel erg hard voor de achterban. Hun latere reactie was aanmerkelijk minder positief.

Voorzitter! De samenstelling van dit kabinet was na de uitgebreide en besloten informatiefase een peuleschil, zij het niet zo'n frisse. De formatie ging zo snel, dat bij voorbeeld mevrouw De Graaff-Nauta niet eens de kans kreeg, de haar aangeboden portefeuille voor Binnenlandse Zaken te weigeren voordat deze al naar de heer Van Dijk ging. Althans, dat staat in "Het Parool" van 17 juli jongstleden. Echt veel moeite heeft de premier dus niet gedaan om een vrouw op die plek te krijgen. Winsemius had in VVD-kringen zijn hand blijkbaar overspeeld en moest het veld ruimen. Nijpels kwam op Milieu. Voor de VVD is dat misschien de enige manier om milieu-activisten te kweken. Het is een wat dure manier om iemand in te werken in een bepaalde problematiek en het zegt iets over het politieke gewicht dat aan milieubeleid wordt toegekend. Maar goed, eigenlijk

krijgen zaken als milieubeheer en ontwikkelingssamenwerking pas werkelijk politiek gewicht als zij anders zouden worden beheerd. Bij voorbeeld ministers van Economische Zaken en van Landbouw en Visserij, die milieufreak zijn en als belangrijkste doelstelling hebben om de mondiale ongelijkheid te bestrijden, zouden wel eens meer invloed kunnen hebben in de goede richting dan een Nijpels of een Bukman in de huidige situatie.

Staatssecretaris Van der Reijden heeft het veld moeten ruimen voor VVD'er Dees. De medische specialisten claimen deze wissel al als een overwinning. Zij hebben Van der Reijden weggekregen. En het is aan Dees om hen duidelijk te maken dat zij geen marionet hebben teruggekregen. Ten slotte komt de heer Heerma op Economische Zaken. Dat is ook noemenswaard. De CDA-lijsttrekker in Amsterdam is nu staatssecretaris in het kabinet in plaats van zijn ex-collega Schaefer of de heer Wolffensperger.

Dan kom ik bij het regeerakkoord. De zichzelf door regering en regeringsfracties opgelegde budgettaire discipline lijkt te zijn ingegeven door wederzijds wantrouwen in plaats van door beleidsmatig handelen. Dat komt op korte termijn een coalitie misschien ten goede, maar kan op langere termijn politiek noch maatschappelijk vruchtbaar zijn. De prijs van een zachte belofte om de werkloosheid in 1990 terug te brengen tot 500.000 is dan ook hoog. Keihard verloren gaan arbeidsplaatsen door overheidsbezuinigingen, besnoeiingen op voorzieningen als openbaar vervoer, volkshuisvesting, volksgezondheid, sociaal-cultureel werk en onderwijs. Voor de volksgezondheid moet een commissie van deskundigen de zure appel van een nieuwe eigen bijdrage eigen risico en pakketverkleining vast proberen door te bijten. Het is eigenlijk het oude liedje, maar het is wel wrang, te horen hoe al die mensen die eerst structureel aan de kant worden gezet, vervolgens individueel benaderd moeten worden. Ik kom daarop nog terug.

De handhaving van de koopkracht is intussen één groot vraagteken geworden, waarbij alleen uitkeringsgerechtigden weten, dat zij er in elk geval niet op vooruit zullen gaan, een twijfelachtig voordeel. Ook de ambtenaren hebben fel op het regeerakkoord gereageerd. Niet ten

onrechte. Zij zien de bui reeds hangen. Opnieuw zullen zij voor een belangrijk deel de klappen krijgen. Het arbeidsvoorwaardenoverleg dat de regering in het vooruitzicht stelt, kan nauwelijks inhoud krijgen, wanneer de regering de ruimte bij voorbaat vaststelt. Van werkelijk overleg zou mijns inziens pas sprake zijn, als er een echt objectieve norm zou zijn, bij voorbeeld de loonontwikkeling in het bedrijfsleven.

Afgezien van de grote hoeveelheid arbeidsplaatsen die zullen verdwijnen door de bezuinigingen op de departementen, zijn er ook nog mistige, maar veelzeggende bureaucratiekortingen — wat zijn dat eigenlijk precies — en verdere privatisering van rijksdiensten. Van de 170.000 ambtenaren in de rijksoverheidsdienst zullen er maar liefst 20.000 moeten verdwijnen en dat is veel meer — zo'n 3% — dan in de afgelopen kabinetsperiode het geval was, namelijk 2%.

Van een inlopen van de achterstand in arbeidsvoorwaarden die ambtenaren hebben op de arbeidsvoorwaarden van de mensen in het bedrijfsleven — pakketvergelijking — zal voorlopig geen sprake zijn, eerder het tegendeel. Opnieuw dreigen hun lonen juist achter te blijven. Het Centraal Planbureau voorspelt een achterstand van 0,5% in 1990. Vooralsnog is het een raadsel hoe de omvangrijke bezuinigingen gehaald moeten worden, als tegelijkertijd koopkrachthandhaving voor de ambtenaren beloofd wordt.

Wat staat daar tegenover? Deeltijdbanen, arbeidsduurverkortingen, die de naam nauwelijks verdient, scholingsmaatregelen die geen garantie bieden op werk, plannen die niet hard gemaakt zijn door voldoende financiële middelen om de werkgelegenheid echt te vergroten en vage plannen op het gebied van fraudebestrijding, alsmede een jeugdwerkgarantieplan dat vooralsnog vooral inhoudt, de RWW-uitkering voor jongeren af te schaffen. Wat zal de volgorde zijn bij de invulling van die plannen en wat zal het perspectief zijn voor jongeren na een arbeidsleerperiode? Want zonder perspectief is deze maatregel opnieuw een poging tot disciplineren en dat staat lijnrecht tegenover het individueel benaderen, waarover de minister-president sprak. De plannen moeten later nog uitgewerkt worden met sociale partners en gemeenten. Mijn vraag is of de kans

niet groot is, dat de jongeren die uiteindelijk bij gemeenten aangesteld worden, omdat zij er niet in slagen elders een arbeids- of leerplaats te vinden, werk gaan verrichten dat eigenlijk door gemeente-ambtenaren gedaan moet worden of dat zij werk gaan overnemen van inmiddels wegbezuinigde ambtenaren.

Overigens gaat het met al deze plannen uiteindelijk om niets anders dan een verschuiving van de werkloosheid. Loonkostensubsidies voor het aannemen van jongeren of garantie voor werk of scholing voor jongere jongeren voorkomt natuurlijk niet, dat de al wat ouderen — boven de 23 — moeilijker aan een baan zullen komen. Te zamen met een werkgarantie wordt dan de RWW-uitkering afgeschaft en daar moet het plan ook deels uit bekostigd worden. Logisch zou zijn om pas te stoppen met die RWW-uitkering, als alle jongeren daadwerkelijk aan werk gekomen zijn. Mijn vraag is of ik aan moet nemen dat de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid zo weinig vertrouwen heeft in zijn eigen plannen, dat hij de afschaffing van de RWW als dreiging nodig heeft.

Aan de uiteindelijke daling van de werkloosheid mag dus ernstig getwijfeld worden, maar misschien nog erger is dat in het gehele regeerakkoord niet bij de inhoud en de kwaliteit van het werk wordt stilgestaan. Er worden geen concrete voorstellen gedaan voor de verbetering van de rechtspositie van deeltijdwerkers, de afroepcontracten of de flexibele arbeidscontracten, laat staan de beteugeling van deze ontwikkeling. Integendeel, alle door het kabinet voorgestelde nieuwe arbeidsplaatsen bevinden zich juist in die sfeer. Voor de jongeren gaat het vooral om 20-uurs-baantjes, als zij op zo'n boventallige gemeentplaats komen, met een beloning die de toechal marginale RWW-uitkering nauwelijks of niet te boven gaat. Voor een uitwonende RWW'er komt de beloning zelfs onder het niveau van f 720. Hiervoor moet volgens de minister van Sociale Zaken nog een adequate oplossing worden gevonden. Wat stelt hij zich daarbij voor? Wat zal er gebeuren met de uitkeringen als de opbrengsten uit de fraudebestrijding zullen tegenvallen, hetgeen lang niet denkbeeldig is?

Mijnheer de Voorzitter! De mensen die aan de kant blijven staan. De minister-president was blijkbaar zo

gecharmeerd van dit beeld, dat hij het drie keer gebruikte in zijn tekst, gelardeerd met de werkloze mens, die wij moeten opzoeken. Het is ook eigenlijk wel een veelzeggend beeld, maar het zegt waarschijnlijk meer over het beeld dat de minister-president van de samenleving heeft en over zijn rol daarin, dan over de samenleving zelf. Mensen die aan de kant blijven staan, moeten individueel worden benaderd. Ze moeten erbij worden gehaald, worden geholpen. Zoals de informatiemaatschappij ons als een deus ex machina wordt voorgesteld — wij moeten daarop reageren volgens het regeerakkoord — zo worden maatschappelijke verhoudingen als van bovenaf gegeven, gepresenteerd. Wij kunnen dan blijkbaar de sufferdjes helpen die het tempo van de inspirerende informatiemaatschappij die veel vraagt en veel profijt oplevert, niet kunnen bijbenen. In mijn visie hebben echter juist politieke keuzes ertoe geleid dat mensen langs de kant zijn geduwd, omdat de snelle jongens hun privileges niet wilden opgeven en hun macht niet wilden delen. Hoogstens wilden ze wat weggeven. Ik geef één voorbeeld op het gebied van het onderwijs. Scholing is volgens de minister-president een voorwaarde om mensen weer van de kant te halen. Maar waarom dan de feitelijke mogelijkheden om te gaan studeren voor vrouwen met kinderen zo ongeveer gereduceerd? Het is voor vrouwen met een bijstandsuitkering onmogelijk om volwassenenonderwijs van eigen keuze te volgen. Het volwassenenonderwijs is bewust onbetaalbaar gemaakt en de beurzen zijn voor mensen boven 30 jaar afgeschaft.

Dit voorbeeld brengt mij op de emancipatie. Toen de mist na de onoverzichtelijke en razendsnelle gang van zaken rondom de personele invulling van het kabinet was opgetrokken, bleek het staatssecretariaat emancipatiezaken te zijn verdwenen. Opgeheven zonder openbare discussie vooraf en zonder noemenswaardige uitleg achteraf. Misschien kan de minister-president uitleggen waarom de aparte post emancipatiezaken met één penstreek als een voorbij modeverschijnsel moest worden afgeschaft. Wat was naar de mening van dit kabinet eigenlijk de functie en de doelstelling van het staatssecretariaat emancipatiezaken in het verleden? Zijn de informateur en de formateur tot de

conclusie gekomen dat die doelstelling al in zoverre bereikt was dat het werk gevoelig door een toch al overbelaste minister kon worden gedaan? Met wie is over dit voornemen eigenlijk overleg gevoerd? Met de Emancipatieraad en zo ja, wat was dan het advies? Wat is de reactie van de minister-president op het commentaar van het vrouwenberaad van de grootste regeringspartij, die haar bittere teleurstelling over deze ontwikkeling heeft uitgesproken? Is het CDA-Vrouwenberaad eigenlijk gehoord in deze beslissing, of vervult zij in de ogen van de CDA-bewindslieden slechts een symbolische functie? Ik wil aannemen dat het overhevelen van het staatssecretariaat emancipatiezaken naar een echte minister met de beste intenties is gebeurd. Als minister en als man kan hij wat gewicht geven aan een zaak die toch ook naar de overtuiging van deze regering alleszins de moeite waard is. Ik vrees echter dat de omstandigheden hem niet mee zullen zitten. Nederland is, als het om het aantal en de positie van werkende vrouwen gaat, na Ierland het achterlijkste land van West-Europa. Terecht staat in het regeerakkoord dat het emancipatiebeleid gericht zal zijn op verdere herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid, via arbeidstijdverkorting. Verdere herverdeling is in dit verband naar mijn mening uiterst ironisch. Was er de afgelopen vier jaar van werkelijke arbeidstijdverkorting maar in zeer geringe mate sprake; de werkloosheid onder mannen is ondanks de zelf betaalde arbeidstijdverkorting nauwelijks minder geworden, terwijl van extra banen waar vrouwen van profiteren, überhaupt geen sprake is. In het hoofdstuk over budgettaire maatregelen van het regeerakkoord lees ik onder punt 7, dat het gepresenteerde budgettaire kader geen ruimte biedt voor verdere arbeidsduurverkorting in de collectieve sector. Hoe moet dat nu met die verdere herverdeling? Hoe ziet de minister die deze tegenstrijdige taken moet uitvoeren dit zelf, gegeven het feit dat hijzelf mede opsteller is geweest van de teksten van het akkoord? Nu blijken de opvattingen van een aantal leden van het kabinet over het recht van vrouwen op betaald werk niet tot de meest verlichte te behoren, zoals uit enkele jaren geleden uitgelekte notulen van de Ministerraad duidelijk werd. Het is weer een kabinet van Deet- en

Brinkmannen geworden, om een vorige staatssecretaris van emancipatiezaken te citeren: "gezinsdenkers" bij uitstek, met een werkelijk minimaal aantal vrouwelijke bewindslieden. Als de overheid hierbij een voorbeeldfunctie heeft, dan moet het ergste gevreesd worden. Er is gezegd dat er nu wel genoeg onderzoek is gedaan en dat er nu wel genoeg nota's over emancipatie zijn verschenen. Daar kan ik het wel mee eens zijn, maar het lijkt mij geen argument om zo maar een staatssecretariaat op te heffen. Het wordt tijd dat er iets gedaan wordt, en wat dat betreft is er — laat ik het voorzichtig formuleren — nog het een en ander blijven liggen. Kinderopvang, her-, bij- en omscholing van vrouwen, een rijtje dat je zo langzamerhand uit het hoofd behoort te kennen. Op één specifiek onderwerp ga ik wat nader in, en daarbij sluit ik mij aan bij de woorden van de laatste staatssecretaris voor emancipatiezaken, mevrouw Kappeyne van de Coppello, die in 1983 zei: "Hoog op mijn prioriteitenlijstje staat een wet gelijke behandeling." De wet gelijke behandeling, waarvoor misschien voor 1 juli 1987 een ontwerp zal worden ingediend, zou een ontsnapingsclausule voor het christelijk onderwijs bevatten ten aanzien van homoseksuele leerkrachten. Dat is in strijd met de Europese richtlijn op het punt van gelijke behandeling. Helaas, het gevolg zal zijn dat ongelijke behandeling de norm blijft. Eén vraag aan de VVD-fractie. Staakt zij nu haar activiteiten om tot een initiatief-wetsontwerp te komen definitief?

Voorzitter! Ik kom tot het punt van de euthanasie. VVD en CDA blijven het fundamenteel oneens op dit punt, hetgeen geen verrassing is. Het is ook geen verrassing dat de minister-president het gentlemen's agreement, de afspraak tussen de lijsttrekkers van voor de verkiezingen, waarvan een cruciaal onderdeel was dat het kabinet een mogelijk initiatief vanuit de Kamer niet zou blokkeren, nu definitief onderuit heeft gehaald. Die afspraak, die de heer Nijpels hier op zo'n hoge toon in de Kamer presenteerde, was toch eigenlijk alleen bedoeld om een terugtrekkende beweging voor de VVD mogelijk te maken. Maar intussen is de euthanasie-kwestie een groot, pijnlijk debâcle geworden. Niemand heeft er enige baat bij gehad. Het hete hangijzer wordt door politieke partijen doorgeschoven naar de Raad

van State en de Hoge Raad. In bepaald opzicht hebben nu diegenen gelijk gekregen die gesteld hebben dat de maatschappelijke discussie over euthanasie nog niet voldoende gerijpt is. Want als politici niet in staat zijn, hun principiële overtuiging op zo'n punt te scheiden van politiek prestigegevechten, van overwegingen van coalitiepolitiek, als zij, met andere woorden, zelf niet eens weten wat die principiële overtuiging op zo'n belangrijk punt hun waard is, dan moet je toch vrezen voor de kwaliteit van de wetgeving op zo'n punt. En ook al is de discussie in andere kringen wel voldoende gerijpt, ook al zou er heel goed uit te komen zijn met de meerderheid van het parlement, ook met het laatste advies van de Raad van State, met zo'n weifelende VVD op zo'n belangrijk punt doe ik liever geen zaken, hoe moeilijk ik het uitblijven van een fatsoenlijke regeling ook te verteren vind.

Er is nog een ander taboe dat soepel doorbroken is, namelijk dat van de identificatieplicht. Ex-minister Winsemius zou heel tevreden zijn over dit staaltje van management by speech van de minister van Justitie. In de afgelopen jaren heeft deze af en toe een balletje hierover opgeworpen, de storm over zich heen laten komen, sussende, geruststellende woorden gesproken: geen persoonsbewijs, alleen legitimeren bij het vermoeden van een strafbaar feit, alleen voor mensen onder de vijftig in verband met de emotionele weerstanden. Maar het principiële vraagstuk, dat die zelfde informatie-maatschappij, met eindeloze mogelijkheden voor de overheid om persoonsgegevens te verzamelen, op te slaan en te koppelen, terwijl nog steeds geen afdoende regeling ter bescherming van de privacy bestaat, dat in die maatschappij het enige wat de burger tegenover die overheid kan stellen, het recht is om zich niet te legitimeren, is nog steeds onbesproken. En blijkbaar hebben de regeringsfracties ook geen behoefte aan een discussie daarover. Die discussie is bij deze waarschijnlijk wel voldoende gerijpt. Hoewel, de manier waarop de heren Nijpels en De Vries daags na de presentatie van het regeerakkoord reageerden, geeft te denken. Geen van beide partijen schijnt de identificatieplicht te hebben voorgesteld, geen van beide wil er blijkbaar verantwoordelijk voor zijn, er z'n vingers aan branden. De heer De

Vries stelt zelfs, niet te geloven dat op korte termijn iedereen verplicht zal worden, een legitimatiebewijs bij zich te hebben. Maar het staat wel in het regeerakkoord, dat hij heeft onderschreven. Is dat geen staaltje van struisvogelpolitiek? De politiebonden hebben al negatief gereageerd op het voorstel, en dat is een belangrijk politiek gegeven. Zij houden het hoofd blijkbaar beter koel dan CDA en VVD. Een algemene identificatieplicht valt niet te verzachten. Stellen dat de controle alleen kan bij een vermoeden van een strafbaar feit is in wezen ridicuul. Moet ik mijn paspoort alleen meenemen als ik van plan ben om een strafbaar feit te gaan plegen of als ik verwacht, verdacht te worden van een strafbaar feit? Het is toch volkomen onduidelijk? De grens, verdacht worden van een strafbaar feit en eruit zien alsof je een strafbaar feit gepleegd zou kunnen hebben, is toch heel marginaal? Mevrouw Beckers zei dit ook al. Die grens blijkt in de praktijk al heel vaag te zijn. Het lijkt mij dus onuitvoerbaar; identificatieplicht als middel is erger dan de kwaal, zo ik ook mijn conclusie. Ook ik overweeg, op dit punt een motie in te dienen.

Niet nieuw zal zijn dat ik mij ook op andere terreinen zal blijven verzetten tegen repressie, gewelddadig of door disciplineren. Ik ben dus tegen extra geld voor Justitie en politie om maatschappelijke problemen op te lossen, tegen verhoging van het Defensie-budget en tegen de verdere nuclearisering van het 8-inch-geschut. Steeds meer van hetzelfde om de droom van Lubbers, de geëmancipeerde mens in een moderne maatschappij, te beschermen! Voor ontwapening biedt dit CDA/VVD-kabinet geen perspectief. Het bedrijfsleven wordt de mogelijkheid gelaten, deel te nemen aan SDI. Er is een minister van Defensie die zich in het afgelopen voorjaar veel positiever heeft uitgelaten over SDI dan dit kabinet. Hij toonde zich heel optimistisch over het resultaat van SDI. Is hij na de laatste berichten over het geringe succes van het SCI-concept nog zo geporteerd voor deelname van het Nederlandse bedrijfsleven daaraan? Ik ben voorstander van een verbod van deelname van Nederlandse bedrijven aan SDI, analoog aan de bepalingen op het gebied van de wapenexport.

Dit kabinet biedt evenmin perspectief voor echte ondersteuning van

derde-wereldlanden. Zelfs ontwikkelings samenwerking is eventueel niet uitgezonderd van de bezuinigingen. Wat de vluchtelingen betreft, valt het vooral op dat de opvang voor bepaalde aantallen plaats zal vinden binnen een verslechterde regeling. Mooie woorden zijn, zeker in deze tijd, echt niet genoeg om tegenwicht te bieden aan een anti-vluchtelingen hetze, zoals die de laatste weken in de Bondsrepubliek een nieuw hoogtepunt heeft bereikt. Mooie woorden zijn niet meer genoeg om de anti-apartheidsstrijd in Zuid-Afrika te steunen. De missie van Sir Geoffrey Howe is nu definitief mislukt. De minister van Buitenlandse Zaken is verlost van zijn blijkbaar knellende voorzitterschap van de EG-ministerraad. Wat gaat de Nederlandse regering nu doen om effectieve maatregelen tegen Zuid-Afrika vorm te geven? Wat gaat de Nederlandse regering doen om Nicaragua te steunen tegen de steeds dreigender ondermijning door met name de Verenigde Staten? Is zij bereid, Nicaragua te steunen bij het effectueren van een uitspraak van het Internationaal Gerechtshof, straks in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, om eventueel te protesteren als het Verenigd Koninkrijk van Frankrijk gebruik zullen maken van hun recht op veto in de Veiligheidsraad om die poging, dezer dagen gedaan door Nicaragua, te smoren?

Het zal duidelijk zijn: ik gun dit kabinet niet het voordeel van de twijfel. Maar bovengenoemde zaken lijken mij toch wel een minimale voorwaarde om het zo door de heer De Vries geliefkoosde woord "solidariteit" enige inhoud te geven en om te voorkomen dat steeds meer nieuwe mensen aan de kant komen te staan. Of zou dat de minister-president de gelegenheid tot een mooie beelddespraak ontnemen?

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! De minister-president is geen politicus, zoals er dertien in een dozijn gaan. In de na-oorlogs jaren heeft slechts één minister-president het gepresteerd, na verkiezingen niet alleen de oude coalitie bij elkaar te houden, maar ook zelf het kabinet weer aan te voeren. Die prestatie staat op naam van de man die onlangs zijn 100ste verjaardag mocht vieren, dr. Drees. Na hem was zelfs

een flinke verkiezingsoverwinning niet meer voldoende voor een hernieuwd premierschap.

Zowel de verkiezingsuitslag als de wijze waarop de heer Lubbers zijn ambt als minister-president heeft vervuld, rechtvaardigen een tweede kabinet-Lubbers. Mede daarom betreur ik de wijze waarop dit kabinet tot stand is gekomen. Ik heb al meermalen gewezen op de bezwaren die tegen de figuur van een informateur bestaan. Nog tijdens de behandeling van het rapport van de staatscommissie-Biesheuvel verklaarde de minister-president dat de politieke cultuur veel sterker dan tot nu toe gericht zou moeten zijn op het rechtstreeks benoemen van een formateur. Nog geen jaar later wordt mede op advies van de heer Lubbers toch een informateur aangewezen in een situatie waarin geen twijfel kon bestaan over de richting waarin de formatie zich, zeker in eerste instantie, zou moeten bewegen. Het argument in de regeringsverklaring dat er toch zulke problematische knelpunten tussen CDA en VVD bestonden, werd het vorige jaar reeds door de heer Lubbers als onvoldoende gekwalificeerd. De bestudering van problemen op deelreinen zou ook binnen de formatie kunnen worden ingepast, zo stelde hij toen.

Als wij de gang van zaken nu overzien, moet geconcludeerd worden dat in feite een kabinet-De Koning is gevormd met de heer Lubbers als minister-president. De wijze waarop de heer De Koning zijn taak heeft verricht moet eveneens worden bekritiseerd. Opnieuw is een regeerakkoord tot stand gekomen dat niet primair het werk is van hen die tot regeren geroepen worden, maar van hen wier taak het is de regeerders te controleren. Bovendien betwijfel ik of de heer De Koning wel binnen het kader van de opdracht van de Koningin is gebleven. Die kwam immers neer op een inventarisatie van de knelpunten, met advies om de knelpunten op te lossen. Nu geloof ik wel dat CDA en VVD niet één pot nat zijn, maar als ik bij voorbeeld de tien punten over het midden- en kleinbedrijf lees, kan ik niet geloven dat dit even zovele problemen zijn die een voortzetting van de coalitie in de weg zouden kunnen staan. De informateur stelde zich kennelijk op het standpunt dat als twee fracties iets wilden regelen, hij dit wel even kon. Dus informateur

De Koning als een soort van Nederlandse zomerkoning.

Ik wil terughoudend zijn in mijn opmerkingen over de personele samenstelling van het kabinet. Ik acht het een verlies dat van de kwaliteiten van de heer Winsemius geen gebruik meer wordt gemaakt. De vice-minister-president is niet te benijden. Hij staat voor een zware opgave op zijn eigen departement, waarvan nieuwe ideeën en impulsen worden verwacht. Hij is de tweede man van het kabinet en de eerste binnen het VVD-team. Hij weet zich bovendien verzekerd van de belangstelling van zijn politieke voorganger. Niet altijd gelijkgerichte verwachtingen maken zijn positie gemakkelijk tot een onzekere factor. Ik wens de heer De Korte wijsheid bij de vervulling van zijn ministersambt.

Een juiste beslissing vind ik de vermindering van het aantal staatssecretarissen. Ik had er ook geen bezwaar tegen gehad als het voorstel Deetman/De Korte op dit punt geheel was opgevolgd. Zonder anderen te kort te doen is een woord van waardering op zijn plaats voor de heer Van der Reijden, die zijn ondanbare taak op een gewetensvolle en op het oog ontspannen wijze heeft verricht.

Mijnheer de Voorzitter! Het debat over een regeringsverklaring is een gelegenheid bij uitstek om aandacht te schenken aan de toekomst van de samenleving. Wat voor maatschappij staat het kabinet voor ogen? Wat zijn de verder dan 1990 reikende doelstellingen, waarbinnen het kabinetsbeleid een plaats moet hebben? Het antwoord op deze voor de hand liggende vragen blijft helaas uit. Termen als "werk", "zekerheid", "emancipatie" en "gerechtigheid" worden veelvuldig gebruikt. Over het toekomstperspectief vind ik eigenlijk maar één zin: de weg naar Europese eenwording. In de regeringsverklaring wordt het zelfs nog iets anders geformuleerd: een lange mars om te komen tot Europese eenwording. De geest van Mao waart kennelijk nog rond... Is echter zo'n Europese Unie nu het doel dat het Nederlandse volk in al zijn geleidingen moet inspireren?

Regeerakkoord en regeringsverklaring vormen de neerslag van de partijpolitieke ontwikkelingen in ons land. Drie grote politieke groeperingen, niet drie duidelijk herkenbare beginselen. De beginsel tegenstelling tussen christelijke en niet-christelijke genormeerde politiek is bij de grote

partijen eigenlijk alleen wat de euthanasie betreft nog herkenbaar. Dat is niet alleen een gevolg van de ontwikkelingen naar en binnen het CDA, maar ook van de situatie in de andere grote partijen. Sommige liberale theoretici hebben ons verteld, dat er een continentale en een Britse variant van het liberalisme zouden zijn. Soms krijg je echter de indruk dat deze tweedeling voor de Nederlandse situatie nog ontoereikend is. De stembusresultaten van de PvdA in de afgelopen jaren kunnen ook moeilijk verklaard worden uit de mate van instemming met de socialistische beginselen.

Beginselen geven richting aan de politiek. Aan de Bijbel genormeerde beginselen bieden perspectief voor de toekomst. Waar die ontbreken, verdwijnt het zicht op de toekomst in mist. Dan spiegelen wij ons hooguit nog aan een vaag Europees ideaal. De meesten komen echter niet verder dan op te komen voor zichzelf of voor een rechtvaardige verdeling van de welvaart, totdat er weer nieuwe sceptici ontstaan die met eigen oogmerken de bezem halen door egoïsme en materialisme. Van de overheid mag gevraagd worden, perspectieven te bieden die hierbovenuit gaan. Die perspectieven zijn er, als de ontwikkeling van onze samenleving tot eer van God centraal gesteld wordt in het overheidsbeleid. Dat is geen theorie, maar een heel praktische politieke doelstelling, die houvast biedt in zaken van wetgeving en bestuur en die prioriteiten bepaalt als de mogelijkheden beperkt zijn. Die doelstelling spreekt de overheid direct aan op haar verantwoordelijkheid voor zaken als de bestrijding van de criminaliteit en de bevordering van de werkgelegenheid. Op grond van diezelfde doelstelling valt het ook moeilijk te verstaan waarom het CDA meer belang hechtte aan het departement voor burgemeestersbenoemingen dan aan een principieel belijnde en deskundige man of vrouw op het departement van Justitie, dat een zo centrale rol vervult in het wetgevingsproces. Aanknopingspunten biedt deze doelstelling ook bij het beantwoorden van de in de regeringsverklaring genoemde vraag wat de overheid zelf kan doen en wat zij aan anderen moet overlaten. Dit is terecht een moeilijke vraag genoemd. Maar over een aantal criteria kan in het licht van de Bijbel geen onduidelijkheid bestaan. Als de criminaliteit toeneemt, moet de overheid in actie

komen; preventief en bestraffend. Er staan hierover veel goede woorden in het regeerakkoord, zoals zij ook onder het vorige kabinet al gehoord werden. Maar zullen de daden afdoende zijn om een eind te maken aan achterstanden en misstanden als gevolg van onderbezetting en overbelasting bij vrijwel het hele justitiële apparaat? Een overheid die wel dreigt maar keer op keer niet doet, speelt met haar ambt.

Bijzondere zorg zal nodig blijven voor ieder die zwak is. De levensbescherming van ongeboren en van oude mensen kan niet een zaak zijn van procedureregels alleen. Terecht worden de bezuinigingen in de begroting van WVC vooral gezocht in de sector welzijn. Ook hier blijft de zorg van de overheid voor wat zwak is vooropstaan. Ik denk aan de bejaarden. Zijn wij bij hen al niet te ver gegaan met bezuinigen? Ik noem de gezinszorg en de maatschappelijke dienstverlening, en in de gezondheidszorg de zwakzinnigenzorg. In dit verband past ook een kanttekening bij het plan, met de sociale partners te gaan spreken over overdracht van werknemersverzekeringen. Er is geen reden voor wantrouwen bij voorbaat, maar de overheid zal zich nooit mogen onttrekken aan haar verantwoordelijkheid voor minimale levens- en ontplooiingsmogelijkheden voor alle burgers, met of zonder werk, ziek of gezond, georganiseerd of ongeorganiseerd.

Het bestrijden van de werkloosheid wordt terecht hoofddoel van beleid. In relatie daarmee is een gefaseerde verlaging van het financieringstekort tot 5,25% als tussenstation in 1990 aanvaardbaar, en moet geaccepteerd worden dat voor een reële belastingverlaging geen ruimte is.

Binnen het werkgelegenheidsbeleid trof ik een accentverlegging aan die ik in de afgelopen jaren meermaalen had bepleit, namelijk meer nadruk op scholing, minder op generieke arbeidstijdverkorting. Wel moet voorkomen worden dat een herverdeling van arbeid beperkt blijft tot lagere en eenvoudige functies.

Het jeugdwerkgarantieplan verdient meer waardering dan het in sommige reacties heeft gekregen. Juist voor jongeren die te vergeefs proberen aan de slag te komen, is het adagium werk boven inkomen van groot belang. De doelstellingen van het werkgelegenheidsbeleid onderschrijf ik dus. Ik vrees dat de instrumenten die het kabinet wil

hanteren niet voldoende zullen zijn. Er zullen 50.000 extra deeltijdbanen bijkomen. Maar hoe kan dat doel worden bereikt zonder extra-kosten? Fraudebestrijding zal meer werk opleveren. Dat is een goede zaak, maar waaruit blijkt dat dit zal gebeuren? In de regeringsverklaring wordt gezegd dat de afgelopen kabinetsperiode duidelijk vooruitgang is geboekt bij de bestrijding van de fraude. Opnieuw: waaruit blijkt dit? Er zijn enkele wettelijke maatregelen genomen, maar zij zijn veelal nog niet of nauwelijks ingevoerd. Zijn er cijfers, waaruit blijkt dat er nu minder wordt gefraudeerd en meer wordt opgespoord en vereffend?

De grootste ongewisse factor zit echter in de houding van werkgevers en werknemers in de marktsector. De regering vestigt haar hoop op de totstandkoming van een convenant, maar de omstandigheden om tot zo'n afspraak te komen zijn bepaald niet zo gunstig. Mislukt het overleg, dan kunnen de gevolgen verstrekkend zijn. Ik wijs slechts op de arbeidsvoorwaarden voor ambtenaren en trendvolgers. In feite worden zij opnieuw vier jaar afhankelijk gemaakt van de budgettaire mogelijkheden van het Rijk, ongeacht de conclusies van de door het vorige kabinet geïnitieerde pakketvergelijking. Principeel is dat verwerpelijk, praktisch is het vragen om moeilijkheden als onverhoopt de ontwikkelingen in het bedrijfsleven uit de hand gaan lopen.

Eén instrument van werkgelegenheidsbeleid komt er opvallend mager af, namelijk de overheidsinvesteringen. Een extra bedrag voor de lagere overheden, zeker, maar daar tegenover een verlaging van de woningbouwprogramma's. Verder wordt er wat tussen posten heen en weer geschoven en jawel, de bekende grote projecten (de oeververbinding over de Westerschelde, het kustlokatieplan, de Markerwaard) worden weer eens nader onderzocht. Het vierde grote project, de Zuiderzeespoorlijn, is kennelijk onder water verdwenen voor de onderzoeksresultaten zijn besproken.

Van der Zwan gaf onlangs een rake typering van de situatie: een nieuw kabinet zou ziens inziens niet in staat zijn tot een afgewogen standpuntbepaling over overheidsinvesteringen als het geen visie zou ontwikkelen op de toekomstige economische ontwikkeling. Investeringsbeslissin-

gen kunnen ziens inziens niet genomen worden zonder een visie op de toekomst.

Het is dat gebrek aan visie waarover ik eerder sprak. In het beleid zou meer het besef moeten doorklinken dat de overheid geroepen, en wel van Godswege geroepen, is te werken aan de ontwikkeling van de openbare samenleving. Daarvan zouden impulsen kunnen uitgaan naar investeringen in de infrastructuur in steden en dorpen, in milieubeheer en -opbouw, die de samenleving als geheel ten goede kunnen komen. Het begin van een kabinetsperiode is het moment hiermee te komen. Ik hoop dat het kabinet het alsnog zal doen.

Dat niet opnieuw een staatssecretaris voor emancipatiezaken is benoemd, beschouw ik als een logisch gevolg van het verleggen van het accent op dit punt naar de afzonderlijke departementen. Ik neem ook aan dat een tweede consequentie hiervan zal zijn, dat ook de taak en dus de omvang van de 45 man sterke directie coördinatie emancipatiebeleid van het departement van Sociale Zaken belangrijk zullen worden beperkt.

Minister De Koning: 45 mens.

De heer **Schutte** (GPV): Een goede mogelijkheid voor minister De Koning om zijn aandeel in de afslankingsoperatie in te vullen. Of het nu "mensen" of "mannen" zijn, is mij hierbij volstrekt om het even. Zo geëmancipeerd ben ik ook nog wel.

Ten aanzien van de vereenvoudiging van de belasting- en premieheffing volgens de voorstellen van de commissie-Oort wil ik in dit stadium volstaan met aandacht te vragen voor het verschil in rechtsgrond voor het heffen van belastingen en het innen van verzekeringspremies. De stap van volksverzekering naar staatspensioen is wat mij betreft een stap te ver.

Een belangrijke doelstelling van het vorige kabinet was de invoering van een stakingswetgeving. Dat doel is niet bereikt, maar dit mag niet betekenen dat het wordt opgegeven. Het is de verantwoordelijkheid van de overheid zelf, de voortgang van haar taakuitoefening te allen tijde te verzekeren. Mag ik de uitdrukkelijke toezegging dat met deze zaak thans met voortvarendheid zal worden verder gewerkt?

Wat al ten tijde van het vorige

kabinet gevreesd moest worden, is gebeurd. Een nieuw kabinet, met slechts een paar andere ministers, slikt de afspraak over de 3%-groei van de Defensieuitgaven in. Ik hoop dat de nieuwe minister van Defensie naam zal maken in het goed beheren en besteden van het aldus te krappe budget. Afwijzend sta ik tegenover het voorschot dat in het regeerakkoord genomen worden op mogelijke extra bezuinigingen op Defensie.

Wij behoeven vandaag het debat dat wij enkele weken geleden hadden over Zuid-Afrika niet te herhalen. Wel heb ik er behoefte aan erop te wijzen dat de Zuidafrikaanse politie onlangs opnieuw probeerde een kerkdienst te verstoren. Terecht liet dominee Boesak die inbreuk niet toe. Ik had mij kunnen voorstellen dat de minister van Buitenlandse Zaken over deze aantasting van het fundamentele recht van de vrijheid van godsdienst opheldering had gevraagd aan de Zuidafrikaanse ambassadeur.

Het moeilijkste probleem waar ons land mee worstelt, lijkt wel te zijn de invoering van het nieuwe burgerlijk wetboek. In het regeerakkoord wordt voorgesteld om hierover een commissie van wijzen te laten adviseren. Extra wijsheid is natuurlijk nooit weg in dit soort zaken, maar het wordt vreemd als die wijzen dan vertegenwoordigers zijn van belangenorganisaties die al vele malen, en nog recent, regering en Kamer kenbaar hebben gemaakt hoe zij over het nieuwe burgerlijk wetboek denken. Ik kan mij niet voorstellen dat de minister van Justitie er nog zo'n behoefte aan heeft om het allemaal nog eens te horen. Kennelijk zijn het de regeringsfracties waar het schort aan overtuigingskracht en inzet om dit karwei na 40 jaar nu eens te klaren.

De plannen voor een algemene identificatieplicht doen mij denken aan een dieren tuin: bij de kassa krijg je een toegangsbewijs met daarop de woorden "op verzoek tonen aan de controleur". In een geordende samenleving kan men zeker niet zonder bepaalde verplichtingen tot identificatie. Het grondgebied van Nederland mag echter geen dieren tuin worden; het moet het land blijven waar je thuis bent. Ik zie dan ook met grote belangstelling de argumentatie tegemoet voor een eventueel voorstel tot uitbreiding van identificatieverplichtingen.

Iets dergelijks geldt ook voor de plannen inzake gelijke behandeling.

Het staat vast, dat voor de overheid alle burgers gelijke rechten hebben, maar met welke rechtsgrond kan men van burgers eisen dat zij in hun onderlinge relaties alle medeburgers gelijk behandelen?

Van der Grinten heeft meermalen gezegd, dat vrije burgers in hun particuliere leven het onderscheid mogen maken dat hun goedgevoelt. Natuurlijk is dat geen vrijbrief om medemensen te krenken. Het kan zijn dat de overheid moet ingrijpen, maar de hoofdregel lijkt mij juist. Van die hoofdregel vind ik niet veel terug in het regeerakkoord, wel een voorstel dat nog nergens ter wereld is beproefd, namelijk een omstrede zaak als seksuele geaardheid als discriminatiegrond op te nemen.

Voorzitter! Over het politieke compromis inzake de euthanasie heb ik enkele vragen. In navolging van de Gezondheidsraad en de staatscommissie wordt wettelijke verankering voorgesteld van handelingen die niet tot euthanasie gerekend worden. Opvallend is daarbij onderdeel 2.c over het niet behandelen van comateuze patiënten. Waarom deze toevoeging? Betekent dit niet, dat patiënten in coma rechteloos zijn als er een bijkomende ziekte optreedt?

Er komt overleg met organisaties in de medische wereld over het vervolgingsbeleid. Wat betekent in deze formulering dat de vereisten "in overleg" zullen worden vastgesteld? Moet er onderhandeld worden tot overeenstemming is bereikt? Ik hoor voorts graag, dat ook een organisatie als het Nederlands Artsen Verbond behoort tot de organisaties waarmee overleg zal worden gevoerd. Bij mijn beoordeling van het aangegeven compromis, stel ik voorop dat ik blij ben dat het CDA niet de weg is opgegaan die de heer Lubbers voor de verkiezingen suggereerde op te gaan. Er zijn geen inhoudelijke, maar alleen procedurele afspraken gemaakt. Politiek is dat verklaarbaar, maar het moet het kabinet wel worden aangerekend als het in gebreke blijft zijn taak ter bescherming van het leven uit te oefenen in een tijd als deze, waarin bescherming niet meer vanzelfsprekend is.

Vervolgens moet ik constateren, dat er weliswaar voorlopig geen wettelijke regeling zal komen, maar dat legalisering door pseudo-wetgeving tot stand dreigt te komen. Immers, de overheid gaat zich nu zetten tot het vastleggen in regels van wat tot nu toe alleen in inciden-

tele, rechterlijke uitspraken voor kwam. De spanning die zat tussen de wet en deze uitspraken, dreigt zodoende te worden opgelost in een regeling die het fiat van de regering krijgt. Als dat gebeurt, zijn de grenzen van een verantwoord compromis naar mijn overtuiging overschreden. Zo'n compromis zou op zijn minst de weg naar een verantwoorde regeling moeten openhouden. Dit politieke compromis dreigt er echter toe te leiden, dat zij die ijveren voor een vrije euthanasie feitelijk hun doel bereiken. Daarna blijft voor hen de weg vrij om dit doel later ook nog formeel te bereiken. Wie echter wil blijven opkomen voor de bescherming van het leven, ziet de weg naar een verantwoorde regeling geblokkeerd door het bestaan van een door de overheid getroffen regeling.

Mijnheer de Voorzitter! Het kabinet mag deze weg niet inslaan. Het heeft tot taak in wetgeving en vervolgingsbeleid zich in te zetten voor bescherming van het leven. Daarbij past geen handtekening onder een regeling die uitholling van het euthanasieverbod bevestigt en daarmee in feite versterkt.

Voorzitter! Ik wens het kabinet veel wijsheid en zegen van God toe. Het zal duidelijk zijn, dat het beleid dat het kabinet juist op dit laatste punt zal voeren, in sterke mate de betekenis van dit kabinet voor de toekomst van ons volk zal bepalen.

De heer **Leerling** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! Het tweede kabinet-Lubbers presenteert zich deze week aan het parlement. Een verrassend ruime meerderheid van de kiezers heeft het eerste kabinet-Lubbers op 21 mei een royale voldoende gegeven. Geen alledaags verschijnsel in de Nederlandse politieke verhoudingen en daarom is zonder meer een compliment op zijn plaats. Het sinds 1982 gevoerde beleid kan dus worden voortgezet. De fractie van de RPF is daarover niet ontevreden, al hadden wij naast veel waardering niet zelden ook fundamentele kritiek op het werk van het vorige kabinet.

Een regeringscoalitie van CDA en VVD is onzes inziens in de gegeven situatie de minst slechte combinatie. Nu het CDA een forse verkiezingswinst heeft geboekt en de VVD evenveel heeft moeten inleveren, mag echter van dit kabinet worden

verwacht dat het beleid meer zal worden toegesneden op bijbelse norm- en regelgeving voor mens en samenleving. Uit de regeringsverklaring noch de tekst van het regeerakkoord valt dat helaas op te maken. Met name het van elk principieel geluid gespeend slot van de namens alle bewindslieden uitgesproken regeringsverklaring heeft ons vanmorgen teleurgesteld. Verwachten de bewindslieden het dan geheel en al van eigen kracht en vaardigheid? Op dit zo belangrijke punt had een betere start van het kabinet-Lubbers II mogen worden verwacht.

Mijnheer de Voorzitter! Het formeren van een nieuw kabinet heeft veel langer geduurd dan op grond van een verkiezingsuitslag mocht worden aangenomen. Het benoemen van een informateur leek ons *allerminst* nodig. Toch vergde de informatieperiode maar liefst zeven weken, waarbij, dat dient gezegd te worden, de informatie en formatie in elkaar vloeiden. Wij zagen dat ook al in 1982. Geen gelukkige ontwikkeling, met alle respect overigens voor het vele werk van informateur De Koning, die hier vandaag wel is, maar die niet kan worden gehoord.

Wat de formatie zelf betreft, wil ik graag weten of er is overwogen een minister te belasten met de gezondheidszorg, zoals dat in het kabinet-Van Agt II nog wel het geval was en een staatssecretaris met de beleidsterreinen welzijn en cultuur. Is dit niet het geval, wat is dan de meerwaarde van deze twee laatste beleidssectoren ten opzichte van de volksgezondheid? Dat overigens het aantal staatssecretarissen is beperkt, heeft onze volledige instemming. Met name het verdwijnen van het staatssecretariaat voor emancipatie doet ons deugd, want daarmee is een eerste actiepunt uit het RPF-verkiezingsprogramma al gerealiseerd. Aan de andere kant zou ons een staatssecretaris voor politie welkom zijn geweest. Is daarover tijdens de informatie gesproken?

Mijnheer de Voorzitter! Het CDA heeft als verkiezingsleuze gevoerd: Laat Lubbers zijn karwei afmaken. Alsof de heer Lubbers en zijn fractie dat alleen kunnen. In de afgelopen regeerperiode was niet alleen de steun van coalitiegenoot de VVD nodig, maar soms ook die van de kleine christelijke fracties. De minister-president herinnert zich dat wel. Om het karwei af te maken, lijkt op grond van de verkiezingsuitslag

voorlopig de steun van de VVD meer dan voldoende, maar over welk karwei hebben wij het nu? Dat nog afgezien van de vraag of een karwei wel in vier jaar kan worden afgerond. Hoe denkt het kabinet overigens over de suggestie, de zittingsduur van het parlement met een jaar te verlengen?

Het mag tekenend worden genoemd dat de immateriële zaken als euthanasie, media en antidiscriminatiewet in de informatieperiode de meeste problemen hebben opgeleverd. Om meer dan één reden is het onbegrijpelijk voor ons dat de fractie van de VVD nog steeds vasthoudt aan legalisering van euthanasie. De slechte verkiezingsuitslag is toch voor hen een teken aan de wand. Met alle respect voor de wijze waarop de fractie van het CDA tot nu tot de euthanasiekwestie behandelt, moet toch worden vastgesteld dat het CDA de formatie van een nieuw kabinet niet heeft aangegrepen als de kans bij uitnemendheid om de VVD, op straffe van de oppositiebanken, te dwingen, af te zien van elke vorm van medewerking aan legalisering van euthanasie. Het tegendeel is het geval. Het CDA lijkt bereid het handhaven van de regeringscoalitie meer als landsbelang te zien dan het tegenhouden van een wet die euthanasie legaliseert.

Sprekend over immateriële zaken kan niet onopgemerkt blijven dat in de regeringsverklaring enerzijds met geen woord is gerept over het kompas waarop dit kabinet vaart en anderzijds evenmin over het sterk afnemend normbesef in onze samenleving. Het negeren van wat God in Zijn Woord van elk mens en iedere samenleving vraagt, heeft verstreckende gevolgen voor de kwaliteit van de samenleving. Wij zien dat dezer dagen om ons heen.

Tijdens het debat naar aanleiding van de regeringsverklaring van het kabinet-Lubbers I liet CDA-fractie-voorzitter De Vries nog iets blijken van zijn zorg over de normvervaging. Ik citeer: Indien de overheid als hoedster van algemeen belang niet op een duidelijke en consequente manier de regels kan of wil toepassen die wij ons hebben gesteld, gaat het recht van de sterkste heersen. Wat is er echter gedaan in de afgelopen jaren om deze ontwikkeling te keren? In de abortuskwestie bij voorbeeld heerst het recht van de sterkste, de moeder die het kind niet wil. Dat kan toch niet worden getolereerd. Moeten wij niet eerlijk

vaststellen — ik wijs op het doden van drie kinderen in de dop in het Akademisch Ziekenhuis in Leiden — dat de abortuswetgeving niet deugt? Is het kabinet bereid om regelgeving te ontwerpen waardoor adoptie van nog niet geboren kinderen van ongehuwde moeders mogelijk wordt? Mijn fractie wil alles, maar dan ook werkelijk alles doen om het leven van het niet gewenste kind te sparen. Mogen wij van het kabinet op dit punt iets verwachten?

Het naleven van normen en waarden heeft ook alles te maken met het takenpakket van de overheid en het beheer van de financiële middelen. Om tot een gezond financieel-economisch beleid te komen, is het nodig een indringende exercitie uit te voeren om vast te stellen wat nu werkelijk overheidstaken zijn en wat niet. Die principiële herbezinning hebben wij node gemist in het beleid van het vorige kabinet. Er is destijds wel gesproken over een zorgzame samenleving waarin mensen weer voor elkaar opkomen, maar daarover heb ik nu niets meer gehoord. Wordt dat karwei niet afgemaakt? Of moeten wij de geëmancipeerde samenleving als een synoniem van een zorgzame samenleving zien. Dat lijkt mij een beetje moeilijk, zo niet een contradictio in terminus.

Het kabinet wil 18 miljard bezuinigen in de komende vier jaar. Is dat echt het maximaal haalbare? In 1982 stelde minister-president Lubbers dat wij als Nederlandse samenleving in de wintertijd terecht waren gekomen. Hebben andere groepen dan de uitkeringsgerechtigden daar nu echt iets van gemerkt? De RPF-fractie is de overtuiging toegedaan dat een ombuiging van 20 tot 22 miljard gulden mogelijk moet zijn. Doorrekening van ons verkiezingsprogramma door het CPB heeft dat aangetoond, al zal dat impopulaire maatregelen vergen. Maar na het potverteren van de jaren zeventig en van het begin van de jaren tachtig kan het absoluut nog niet anders. Wij zijn in elk geval blij dat minister Ruding weer zitting heeft in het kabinet. Zijn strakke beleid heeft bij ons in de afgelopen jaren vertrouwen ingeboezemd. Het is daarom des te meer betreurenswaardig dat 1987 voor het terugdringen van het financieringstekort een verloren jaar wordt. De gigantische terugval van de aardgasbaten is daarvan de oorzaak. Terecht sprak de minister-president vanmorgen over

structureel te financieren. Wij constateren dat wij door de wereldmarkt gedwongen wel kunnen wat vorig jaar door het kabinet nog onhaalbaar werd genoemd, namelijk een deel van de voorziene aardgasbaten niet aan te wenden als structurele inkomensbron. Wil het kabinet nog eens heel serieus nagaan of de resterende aardgasbaten binnen afzienbare tijd alsnog buiten haken kunnen worden geplaatst, al zal dat op zichzelf niet meer dan een boekhoudkundige winst opleveren?

De fractie van de RPF legt er zich intussen met veel moeite bij neer dat het financieringstekort in 1987 stijgt in plaats van daalt. Is de regering met ons van mening dat met een tekort in 1990 van 5,25% het karwei op financieel terrein zeker niet af is? Of acht zij het denkbaar dat een percentage van 4 in 1990 toch nog kan worden bereikt als er zich gunstiger ontwikkelingen voordoen dan nu kunnen worden voorzien?

Alhoewel daarvoor nog vrijwel geen ruimte is, blijft het kabinet terecht voorstander van de verkleining van wat wij nu weer gaan noemen de wig tussen bruto- en nettoloon. De voorstellen van de commissie-Oort hebben echter vooralsnog het tegengestelde effect. Het streven van regering en parlement zal erop gericht moeten zijn het ene te doen zonder het andere te laten. Over de merites van het hervormingspakket doe ik thans nog geen uitspraak, want de regering is aan zet en wij wachten met spanning op het plan tot herziening per 1 januari 1988. Wil de regering de termijn van drie maanden zodanig toepassen dat het plan bij de algemene en financiële beschouwingen in deze Kamer beschikbaar is?

Voor de komende periode heeft het kabinet de bestrijding van de werkloosheid als hoofddoelstelling gemaakt. Het kabinet zal de werkloosheidsstatistieken op hun realiteitsgehalte gaan onderzoeken. Dat is een goede zaak, maar met welk oogmerk wordt dit gedaan. De fractie van de RPF heeft er al meermalen op gewezen dat het aanbeveling verdient meer onderscheid te maken in de categorieën werklozen. Is het kabinet bereid een dergelijke opsplitsing te laten uitvoeren?

Met de hoofdpunten van de gepresenteerde plannen om de werkloosheid te bestrijden, kan de fractie van de RPF zich verenigen, zij

het dat er voor het onderdeel overheidsinvesteringen slechts beperkte aandacht is, bij voorbeeld 200 miljoen in het Gemeentefonds. Daarnaast is er 50 miljoen extra beschikbaar voor bodemsanering, terwijl 1 miljard was gevraagd. Zijn uitsluitend de budgettaire beperkingen de reden dat er niet meer is uitgekomen? Dat er een nader onderzoek komt naar de haalbaarheid en wenselijkheid van een vaste oeververbinding over de Westerschelde is om meer dan één reden een positieve zaak. Zal hieruit in de komende kabinetsperiode een besluit tot aanleg kunnen voortvloeien? Het technologiebeleid krijgt nieuwe impulsen. Welke motieven liggen ten grondslag aan het voorstel om een instituut op afstand van de overheid te creëren?

Er wordt bij de werkloosheidsbestrijding in de komende jaren meer nadruk gelegd op de eigen verantwoordelijkheid en inzet van de werklozen en de werkgevers, naast het scheppen van randvoorwaarden door de overheid. Daarin passen een tripartiet bestuur van het arbeidsvoorzieningsapparaat en een structurele plaats voor het uitzendwezen. Het jeugd-werk-garantieplan spreekt ons bijzonder aan en zeker niet in de laatste plaats vanwege het sociale aspect dat jonge schoolverlaters niet van jongs af aan gewend raken te leven van een uitkering zonder daarvoor ooit een arbeidsprestatie te hebben kunnen leveren. Het bieden van werk of het uitbreiden van de vakkennis doet een appel op de eigen verantwoordelijkheid en vergroot de kansen om voorgoed aan de slag te komen. Het JWP heeft derhalve een bredere strekking dan invoering van een arbeidsplicht voor jongeren. Bespreking van details zal ongetwijfeld later volgen, maar toch heb ik nog een enkele vraag. Staat alleen de overheid garant? Welk werk zullen jongeren bij gemeenten kunnen doen? Hoe wordt omgegaan met eventueel beperkte leercapaciteiten en gebrek aan motivatie?

Het kabinet zou er voorts goed aan doen een visie te geven op de steeds gehoorde klacht van werkgevers dat het zo moeilijk is vacatures te vervullen. Hoe is dat toch mogelijk? Is er behoefte aan een steviger stok achter de deur bij het verstrekken van sociale uitkeringen?

Het gezond verstand heeft intussen gezegevierd op het punt van de arbeidstijdsverkortening. Het middel

zal meer flexibel worden toegepast. Geldt dit ook voor de rijksoverheid en zal worden voorkomen dat arbeidstijdsverkortening het gezinsinkomen van een éénverdiener in gevaar brengt? Is het overigens reëel uit te gaan van een herbezettingpercentages van 40% in de marktsector nu de ervaringscijfers blijven steken op 25%?

De voorstellen met betrekking tot een weduwnaarspensioenvoorziening zien wij met belangstelling tegemoet. Is daarvoor de invoering van een éénoudernorm in de AWW toereikend of dient deze wijziging een ombuigingsdoel? Op welk niveau zal intussen het volume van de WSW worden gestabiliseerd?

Dat de bestrijding van de werkloosheid de hoofddoelstelling van het kabinetsbeleid wordt genoemd, mag niet betekenen dat het handhaven en het versterken van de rechtsstaat een zaak van minder belang is. Die indruk wordt enigszins gewekt als wij letten op de plaats die de paragraaf Justitie in de regeringsverklaring heeft gekregen. Het handhaven van de rechtsstaat is een bij uitstek primaire overheidstaak en op dat terrein valt er nogal wat te doen, zoals wij weten. Het gebrek aan gevangenisruimte is zo nijpend dat de vraag gewettigd blijft of er heel provisorische voorzieningen kunnen worden getroffen waardoor gestraften sneller hun straf kunnen ondergaan dan nu het geval is. Dat Justitie wat extra geld krijgt, is mooi, maar is te weinig gelet op de belangen die moeten worden gediend. Is het kabinet bereid voor Justitie toch nog dieper in de beurs te tasten?

Het is alleszins verantwoord dat de regering zorgvuldig zal nagaan op welke wijze en in welke omvang een identificatieplicht, die elders reeds bestaat, kan bijdragen aan een effectieve bestrijding van fraude en criminaliteit. Wellicht kan hiermee ook een einde worden gemaakt aan het anoniem dagvaarden.

Mijnheer de Voorzitter! Het kabinet heeft nog geen standpunt bepaald inzake het advies van de Raad van State over de euthanasiekwestie. Dat is begrijpelijk. Als er overigens één punt is waardoor het kabinet-Lubbers II in problemen kan komen, dan is dat zonder twijfel de euthanasiekwestie. Terecht is een door de regeringsfracties aan de regering gedictieerd contraseign onder een nog niet bekend wetsvoorstel uit het regeerakkoord verdwenen. Wat overblijft,

zijn verschillende interpretaties tussen CDA en VVD van de zo belangrijke passages over deze zaak in het regeerakkoord. Intussen komt er mede door het advies van de Raad van State, naar mag worden aangenomen, voorlopig geen legalisering van de euthanasie. Dat is op zichzelf natuurlijk zeer positief, maar het mag geen lege huls zijn.

Waren het niet juist de voorstanders van vrijwillige euthanasie die ervoor hebben gepleit de wet te laten zoals die is en de rechter de ruimte te geven om te beoordelen of er in geval van euthanasie juist of onjuist is gehandeld? Wil het kabinet gesteund door CDA en VVD die kant op? Dat lijkt mij met name tegenover de CDA-kiezers geen eerlijk spel. Met spanning wachten wij de uitspraak van de Hoge Raad inzake een euthanasiegeval af. Maar nu reeds dring ik er zowel bij de regering als bij de fractie van het CDA op aan de rug nog eens te rechten en alles op alles te zetten om het vervolgingsbeleid aan te scherpen om daarmee de eroderende euthanasievloed te keren.

Nieuwe bezuinigingen in de gezondheidszorg zijn onvermijdelijk en verdedigbaar al zullen die terecht moeten komen waar dat kan. Dit betekent dat er in elk geval geen verschraling mag optreden van het personeelsbestand in de intramurale zorg. Tegelijkertijd mag van hen die in de gezondheidszorg werkzaam zijn een meer ideële arbeidsmotivatie worden verwacht dan van hen die elders in de samenleving werkzaam zijn. Met andere woorden: meer werk voor hetzelfde inkomen, zou bespreekbaar moeten zijn uit liefde tot de zieke en de gehandicapte medemens. Deelt het kabinet die opvatting?

In geval van hulpverschuiving naar de eerstelijnszorg moet voorzien worden in een toereikende financiering. Alternatieve kostenbesparingen dienen nu in de eerste plaats te worden gevonden in versterking van prikkels tot kostenbeheersing aan de vraag- en aanbodzijde, vermindering van de bureaucratie en stroomlijning van de adviesstructuur. Met de instelling van een onafhankelijke commissie kan de fractie van de RPF derhalve instemmen. Voelt het kabinet voor een screening van het medicijnenpakket, naar analogie van het experiment in Hoogeveen? Welke motieven liggen ten grondslag aan het voornemen de Keuringsdienst

van Waren over te hevelen naar het ministerie van Landbouw en Visserij?

De beperking van de planningswetgeving heeft onze instemming. Maar welke initiatieven mogen van kabinetswege terzake van de regelgeving rond experimenten met menselijk leven, alsmede met genetische manipulatie en orgaantransplantatie worden verwacht? Op dit punt moet ten spoedigste iets gebeuren. Kan de minister-president met voorbeelden aangeven welke welzijns- en cultuursubsidies worden geschrapt om tot wat wordt genoemd forse vermindering van deze subsidiestroom te komen?

Mijnheer de Voorzitter! Het kabinet heeft als motto voor het beleid voortgaan en vernieuwen. Dit slaat kennelijk ook op het voornemen om te komen tot een brede wet gelijke behandeling. Zijn alle problemen nu opgelost, waarin de ook al in 1982 beoogde wetgeving vorig jaar verzandde? Zal de anti-discriminatie-wet stoelen op de uitgangspunten van het voorontwerp van wet van 1981?

De fractie van de RPF heeft er nooit onzekerheid over laten bestaan geen enkele behoefte te hebben aan een wet gelijke behandeling naar het model van het voorontwerp van 1981. Op zichzelf is de fractie van de RPF niet ontevreden over het feit dat de desbetreffende passage uit het regeerakkoord uitzonderingen openlaat voor identiteitsgebonden organisaties op alle terreinen van het maatschappelijk verkeer en niet slechts voor christelijke scholen. Is die interpretatie juist? Toen ik de heer Voorhoeve vanmiddag hoorde, ben ik gaan twifelen. Als het echter wel het geval is, vraag ik mij af waar de wet gelijke behandeling dan nog voor moet dienen. Zijn het niet juist de identiteitsgebonden instellingen die naar de mening van de voorstanders door middel van een anti-discriminatiewet tot een gewijzigd personeelsbeleid moeten kunnen worden gedwongen? Mijn fractie roept het kabinet andermaal met klem op af te zien van een specifieke wetgeving ter zake omdat werkelijke gevallen van discriminatie ook met de huidige wetgeving bestraft kunnen worden of deelt het kabinet deze visie niet?

In grote delen van het onderwijs heerst het verlangen naar rust om te kunnen onderwijzen in plaats van te reorganiseren. Gedeeltelijk wordt aan die wens tegemoet gekomen door

het invoeren van recent aanvaarde wetten. Het voortgezet onderwijs wacht evenwel een gedaantewisseling: het met behoud van bestaande schooltypen invoeren van basisvorming. Als ik het juist zie, wordt hiermee de invoering van de *middenschool* gekomen, maar wat gebeurt er met de experimenten van de *middenschool*? Zal overigens na eventuele invoering van de basisvorming differentiatie tussen schooltypen niet meer diffuus worden, omdat het onderwijs slechts op twee niveaus en in een combinatievariant wordt gegeven? Op welke wijze zal de aansluiting tussen schooltypen worden gewaarborgd? Blijft er ruimte voor het verwerven van ambachtelijke vakbekwaamheid? Immers, daaraan blijkt juist tegenwoordig een grote behoefte te bestaan. De nieuwe constructie voor de vervanging van docenten gedurende een korte ziekteperiode is duister. Op welke wijze zal het werkgelegenheidseffect kunnen worden bereikt?

Mijnheer de Voorzitter! Het volkshuisvestingsbeleid vraagt om principiële herijking. Een prachtige uitdaging voor het nieuwe Brabantse koppel Nijpels-Brokkx. Het beleid moet in de komende jaren in die zin worden omgebogen dat in de nabije toekomst het bezit van een eigen woning regel en huren een uitzondering wordt. Is het kabinet daartoe bereid? Huurharmonisatie en doorstromingsbeleid passen naar onze mening in zo'n opzet. Doorstroming zou op korte termijn bevorderd kunnen worden door de objectsubsidies op bestaande woningwetwoningen af te schaffen en als alternatief voor minder draagkrachtige oudere bewoners in de sociale sector meer woningen te bouwen voor vijftigplussers. Is het overigens wenselijk, de subsidiewerkgroep te binden aan een tijdpad? De minister-president sprak over de voorziene rentedaling. Is dat een daling ten opzichte van het huidige peil? In welke mate is daarin voorzien?

Mijnheer de Voorzitter! De beperkte spreektijd laat mij niet toe, dat ik bij elk beleidsvoornemen een kanttekening plaats. Ik wijd nog wel een enkel woord aan het ambtenarenbeleid en de stroomlijning van het overheidsapparaat. Het verminderen van het aantal staatssecretarissen wordt onder meer verdedigd met het argument van de versobering van de overheid. Leidt dit tot reorganisaties op de desbetreffende departemen-

ten? De RPF bepleit met kracht het verminderen van het aantal adviesorganen. Van de noodzaak daarvan ben ik nogmaals overtuigd door het lezen van het pas verschenen boek van professor Hoogerwerf: "Vanaf de top gezien". Welke daden mogen op dit punt van het kabinet worden verwacht?

Met betrekking tot het arbeidsvoorwaardenbeleid van de overheid constateer ik, dat de regering uitvoering geeft aan wat in het verkiezingsprogramma van de RPF reeds geruime tijd is bepleit, namelijk het verlaten van de trendsystematiek. Gekozen is voor navolging van de WAGGS. Welke marges heeft het kabinet in gedachten voor een gedifferentieerde toepassing van centrale afspraken? Doorbreking van het systeem van automatische bevorderingen kan in bepaalde delen van het overheidsapparaat mogelijk een prikkel zijn tot meer arbeidsmotivatie, mits de beoordeling zeer zorgvuldig geschiedt. Voor het vasthouden van specialistisch personeel is budgettaire ruimte voor salarisaanpassingen, maar hoever reikt de polsstok van de overheid? Ten aanzien van de afslanking van de rijksoverheid vraag ik van de minister-president de toezegging om gedwongen ontslagen zoveel mogelijk te vermijden. Is hij bereid, die toezegging te doen? Tot slot: is er niets te melden over het Antilliaanse beleid?

Mijnheer de Voorzitter! Het tweede kabinet-Lubbers staat evenals Lubbers-I — om het zo uit te drukken — voor een geweldige uitdaging. De problemen van 1986 zijn bepaald niet minder groot dan die van 1982, ook al heeft het er de schijn van dat wij al weer aardig in de lift zitten. Maar schijn kan bedriegen. De regeringsverklaring straalde als geheel bepaald minder spirit uit dan in 1982. Hopelijk is dat niet maatgevend voor de inzet van dit kabinet. Ik wens de nieuwe regeringsploeg in zijn totaal veel kracht, moed, inventiviteit, daadkracht en boven alles wijsheid van God toe om ons land in de komende jaren te besturen, tot zegen van ons land en van ons volk en bovenal tot eer van God, in wiens dienst ook dit kabinet staat.

De beraadslaging wordt geschorst.

Sluiting 21.25 uur.

Noot 1 (zie blz. 5312)

De commissie voor het onderzoek van de geloofsbrieven met bijbehorende stukken heeft de eer het volgende te rapporteren.

In handen van de commissie zijn gesteld 21 geloofsbrieven.

Verder zijn in haar handen gesteld de volgende missives van de voorzitter van het Centraal Stembureau:

1. eenentwintig, d.d. 24 juli 1986, ten geleide van afschriften van besluiten van die datum, waarbij in de vacatures ontstaan door de beëdiging als minister, respectievelijk staatssecretaris van

G. J. M. Braks te St. Michielsgestel,
L. C. Brinkman te Leiden,
H. van den Broek te Velp.
G. Ph. Brox te Teteringen,
D. J. D. Dees te Breda,
W. J. Deetman te Gouda,
C. P. van Dijk te Rotterdam,
W. F. van Eekelen te 's-Gravenhage,
A. J. Evenhuis te Meppel,
N. J. Ginjaar-Maas te Rijswijk (Z-H),
L. de Graaf te Naarden,
J. van Houwelingen te Putten,
H. E. Koning te Rotterdam,
J. de Koning te Voorschoten,
R. W. de Korte te Wassenaar,
V. N. M. Korte-van Hemel te

Bussum,

P. R. H. M. van der Linden te Nuth,
R. F. M. Lubbers te Rotterdam,
E. H. T. M. Nijpels te Bergen op

Zoom,

H. O. C. R. Ruding te Wassenaar

en
N. Smit-Kroes te Wassenaar

worden benoemd verklaard tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal:

P. J. Biesheuvel te 's-Gravenhage,
M. H. A. Boers-Wijnberg te Tilburg,

H. F. Dijkstal te Wassenaar,
L. J. J. Duyn te Middenbeemster,
A. A. M. E. van Erp te Best,
A. H. Esselink te Dalfsen,
S. van Heemskerck Pillis-Duvekot

te 's-Gravenhage,

H. Janmaat-Abée te Nieuwe

Pekela,

A. Jorritsma-Lebbink te Bolsward,
M. M. H. Kamp te Vianen,
G. W. Keja te Landsmeer,
H. Koetje te Amsterdam,
A. C. H. M. de Kok te Abcoude,
W. de Kwaadsteniet te Rotterdam,
C. E. Moret-de Jong te Wassenaar,

G. van Muiden te Leersum,
G. B. Nijhuis te Noordwijkerhout,
A. W. Paulis te Melick,
J. Reitsma te Emmeloord,
N. Rempt-Halmmans de Jongh te Wassenaar en
N. Smits te 's-Gravenhage;

2. eenentwintig, d.d. respectievelijk 24 en 28 juli 1986, houdende mededeling, dat de benoemden hem hebben bericht, dat zij hun benoeming aannemen.

Het is de commissie gebleken, dat ten aanzien van allen, die door het Centraal Stembureau tot lid der Kamer benoemd verklaard zijn, die verklaring terecht geschied is.

Uit de omstandigheid, dat een aantal benoemden reeds eerder lid van de Kamer is geweest, blijkt, dat zij de vereiste leeftijd hebben bereikt, terwijl dit uit de stukken, gevoegd bij de geloofsbrieven van de overige benoemden, eveneens blijkt. Voorts blijkt uit de geloofsbrieven van de benoemden, dat zij geen betrekkingen bekleden welke onverenigbaar zijn met het lidmaatschap der Kamer, terwijl aan de commissie ten aanzien van geen hunner is gebleken van enige omstandigheid, welke hun Nederlanderschap in twijfel zou moeten doen trekken, noch van enige omstandigheid, ten gevolge waarvan zij op grond van artikel 54 der Grondwet van de verkiesbaarheid ontzet zouden zijn.

De commissie heeft derhalve de eer voor te stellen, allen, die de benoeming aangenomen hebben, als lid der Kamer toe te laten nadat zij de voorgeschreven eden (verklaring en beloften) zullen hebben afgelegd.

(Noot 2, zie blz. 5312)

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. acht Koninklijke boodschappen, ten geleide van de volgende voorstellen van wet:

– Goedkeuring van de op 19 augustus 1985 te Straatsburg tot stand gekomen Europese Overeenkomst inzake gewelddadigheden door en wangedrag van toeschouwers rond sportevenementen en in het bijzonder rond voetbalwedstrijden (19433, nr. 3);

– Beperking schadeloosstelling en toelagen Voorzitter en overige leden

Tweede Kamer en Voorzitter Eerste Kamer der Staten-Generaal (19573);

– Wijziging van bepalingen die verband houden met de persoonlijke verschijning van partijen in civiele procedures (19574);

– Wijziging van enkele bepalingen over de vakantie (19575);

– Goedkeuring van de regeling van de staatssecretaris van Financiën van 28 april 1986, nr. 086-942 (Stcrt. 81) tot wijziging van de Beschikking wijziging investeringsbijdragen (19578);

– Verlenging van de tijdelijke regeling met betrekking tot de provinciale opcenten op de motorrijtuigenbelasting (19581);

– Regeling van de uitgaven van het Staatsblad en de Staatscourant en van de bekendmaking en de inwerkingtreding van wetten, algemene maatregelen van bestuur en vanwege het Rijk anders dan bij wet of algemene maatregel van bestuur vastgestelde verbindende voorschriften (Bekendmakingswet) (19583);

– Wijziging van bepalingen van het Burgerlijk Wetboek en de Faillissementswet in verband met de bestrijding van misbruik van rechtspersonen Stb. 275 (19584).

Deze Koninklijke boodschappen, met de erbij behorende stukken zijn al gedrukt.

2. een Koninklijk besluit houdend het verlenen van ontslag aan de heer P.H. van Zeil als staatssecretaris van Economische Zaken.

Dit besluit ligt op de griffie ter inzage;

3. elf brieven van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, met de mededeling dat zij in haar vergadering van 1 juli 1986 de haar door de Tweede Kamer toegezonden voorstellen van (rijks)wet gedrukt onder de nrs. 16529, 16972, 18464, 18767, 19000, 19128 (R 1293), 19139, 19308, 19309, 19506 en 19561 heeft aangenomen.

De Voorzitter stelt voor deze brieven voor kennisgeving aan te nemen.

4. een brief van de Eerste Kamer der Staten-Generaal met de mededeling dat zij in haar vergadering van 1 juli 1986 het haar door de Tweede Kamer toegezonden voorstel van wet gedrukt onder nr. 19055 heeft verworpen.

De Voorzitter stelt voor deze brief voor kennisgeving aan te nemen;

5. een brief van de Eerste Kamer der Staten-Generaal met de mededeling dat zij in haar vergadering van 1 juli 1986 het haar door de Tweede Kamer toegezonden voorstel van wet van de leden Tazelaar, Van der Linden en Te Veldhuis (19563) heeft aangenomen.

De Voorzitter stelt voor deze brief voor kennisgeving aan te nemen;

6. de volgende brieven:

een aantal over de kabinetsformatie (19555, nrs. 3 t/m 7);

twee van de minister van Buitenlandse Zaken, te weten:

een ten geleide van een notitie over het SALT II-verdrag (19200 V, nr. 100);

een over de conclusies van het EG-voorzitterschap n.a.v. de Europese Raad te 's-Gravenhage (19200 V, nr. 101);

een van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking, ten geleide van een inventarisatie van in 1985 geïmplementeerde vrouwenprojecten (19200 V, nr. 99);

een van de minister van Justitie, over de inconvenientenregeling voor het Korps Rijkspolitie (19200 VI, nr. 39);

een van de minister van Binnenlandse Zaken, ten geleide van het kabinetsstandpunt inzake het eindrapport van de Adviescommissie sanering planprocedures (19579);

een van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, over een eenmalige bijdrage voor het opzetten van een interkerkelijke ledenadministratie (19512, nr. 3);

negen van de minister van Onderwijs en Wetenschappen, te weten:

een, ten geleide van een informatiestuk over natuur- en milieu-educatie in het onderwijs (18234, nr. 2);

een, over de stand van zaken m.b.t. een aantal onderwerpen betreffende basiseducatie voor volwassenen (18886, nr. 21);

een, over een studie-uitstelregeling voor assistenten in opleiding (19105, nr. 16);

een, over de datum van inwerking-treding van het stelsel van studiefinanciering (19125, nr. 84);

een, over het Investeringsprogramma Academische Ziekenhuizen 1985-1989 (19200 VIII, nr. 108);

een, ten geleide van een overzicht inzake de behoefteberekening leraren in technische vakken in het b.b.o./kort-m.b.o. (19415, nr. 5);

een, over de werkzaamheden van de commissie- Hanselman (19510, nr. 3);

een, over een onderzoeksprogramma inzake de ontwikkelingen in de "Grote Stad" (19572);

een, ten geleide van de notitie "Post-hoger onderwijs, een tussenbans" (19577);

vier, van de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, de heer Van Leijenhorst, te weten:

een, ten geleide van een overzicht van de door de Landelijke Pedagogische Centra ontwikkelde invoeringsprogramma's voor het basisonderwijs (18997, nr. 6);

een, over de projecten speciaal onderwijs (19200 VIII, nr. 104);

een, over rechtspositionele knelpunten in het basisonderwijs (19200 VIII, nr. 109);

een, ten geleide van het onderzoeksprogramma van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen voor het jaar 1986 (19200, VIII, nr. 110);

zes van de minister van Financiën, te weten:

een, ten geleide van een aantal heroverwegingsrapporten (16625, nr. 85);

een, over het structuurbeleid (19200 IXB, nr. 43);

een, ten geleide van de tekst van de overeenkomst inzake de vaststelling van de identiteit van cliënten bij bepaalde vormen van financiële dienstverlening (19200 IXB, nr. 44);

een, over de verbetering van de interne controle bij de verschillende ministeries (19395, nr. 2);

een, ten geleide van een exemplaar van het rapport van het interdepartementaal projectteam inzake de financiële informatievoorziening in de rijksdienst (19395, nr. 2);

een, over de uitvoering van de rijksbegroting voor 1986 (Voorjaarsnota 1986) (19576);

een, van de staatssecretaris van Defensie, de heer Hoekzema, over een nieuw personeelssysteem voor de Koninklijke marechaussee (19450, nr. 3);

zes, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, te weten:

een, over COVRA (18343, nr. 33);

een, ten geleide van het werkplan Afwikkeling Tsjernobyl (18830, nr. 71);

een, ten geleide van een tweede voortgangsrapport radioactiviteitsmetingen i.v.m. het ongeval te Tsjernobyl (18830, nr. 72);

een, ten geleide van een rapportage over de voortgang bij de uitvoering van de Interimwet bodemsanering (19200 XI, nr. 80);

een, ten geleide van een verslag betreffende de uitkomsten van de EG-milieuraad van 12 juni j.l. (19200 XI, nr. 82);

een, over ongelode Eurosuperbenzine (19298, nr. 17);

een, van de staatssecretaris van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer over de voortgang van de woningbouw (19200-XI, nr. 81);

twee van de minister van Verkeer en Waterstaat te weten:

een, over de zandwinning in het IJsselmeergebied (19200 XII, nr. 53);

een, over actuele ontwikkelingen bij Van Gend en Loos (19200 XII, nr. 54);

twee van de staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, te weten: een, over de Wijziging van de Wet Autovervoer Goederen (16822, nr. 21);

een, over de Wijziging van de Wegenverkeerswet (19285, nr. 6); vijf van de staatssecretaris van Economische Zaken, de heer Van Zeil, te weten:

een, over een nieuwe regeling inzake garantie-verlening door de overheid op door particulieren beschikbaar gesteld risicodragend vermogen (17553, nr. 59);

een, ten geleide van het eindrapport van de werkgroep Produktinformatie Woninginrichting en Huishoudtextiel (18215, nr. 4);

een, over een gemoderniseerd ambachtsbeleid (19200 XIII, nr. 79); een, over misleidende prijsvergelijking en consumentenonderwijs (19342, nr. 4);

een, ten geleide van de concept-statuten van de private waarborginstellingen (19372, nr. 7);

(Noot 3, zie blz. 5381)

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. negen Koninklijke boodschappen, ten geleide van de volgende voorstellen van wet:

– Nadere wijziging van de Algemene Ouderdomswet en enige